

List izhaja vsak dan zjutraj razen ponedeljka. Naročnina: za en mesec L 7.-, 3 mesece L 19.50, pol leta L 32.—in celo leto L 60.—, za inozemstvo mesečno L 6.50 več. Posamezne številke po 20 stot. — Uredništvo in upravnitvo: v Trstu, ulica S. Francesco d'Assisi 20. Telefon 11-57. Last, založba in tisk Tiskarne Edinost. Odgovorni urednik: prof. Filip Peric.

EDINOST

Oglas trgovcev in obrtnikov: po 50 stot., osmrtnice, zahvale, poslana in vabila po L 1.20, oglasi denarnih zavodov po L 2.— za mm prostora v širokosti ene kolone (72 mm). Mali oglasi: po 30 stot. za besedo, najmanj pa L 3. Dopisi naj se pošiljajo izključno uredništvu, naročnina oglasi in reklamacije pa upravnitvu. Rokopisi se ne vračajo. Nefrankirana pisma se ne sprejemajo.

1876-1926

Z dnem 8. januarja 1926. je minilo 50 let, odkar izhaja «Edinost», odkar zahaja med naše ljudstvo kot glasnica njegovega obstanka na tem ozemlju in braniteljica njegovih pravic in potreb.

Pravijo sicer, da je razdobje 50 let v razvoju narodov le kaplja v morju. Toda to razdobje, kar vrši «Edinost» svoje naloge kot narodno glasilo, šteje toliko važnih dogodkov in pojavov, toliko raznovrstnega dela za narodno probujanje, za kulturni napredek, za gospodarsko povzdigo našega naroda ob Jadranu, toliko čvrstega socialnega snovanja, da moremo to dobo z vso pravico označiti kot klasično dobo v zgodovini primorskih Slovencev: dobo preporoda, pomlajenja, ker je oživila v našem ljudstvu krasne duševne energije, ker mu je privzgojila najvišjo dobrino: spoštovanje samega sebe, zavest svoje vrednosti in zmisel za potrebe in zahteve vsespupnega narodnega življenja. S polno pravico in z utemeljenim ponosom more torej naše ljudstvo zreti na zgodovino svojega življenja v razdobju tega polstoletja. Kot zgovorna priča veličine in pomembnosti te dobe govori o sestavki, ki jih prinašamo danes iz peres najodličnejših naših delavcev na narodnem, kulturnem, gospodarskem in socialnem polju. Ti spisi se spopolnjujejo medsebojno v impozantno sliko trudapolnih naporov, težkih bojev in lepih uspehov ter nam podajajo pestro zgodovino našega naroda na tem ozemlju v tej dobi pol stoletja. In ker je imela naša «Edinost» svoj veliki, da, lahko rečemo, odločilni delež na vsem tem snovanju kot glasnica namenov in hotenja našega vodstva, kot učiteljica, vzpodbujevalka in svarilka: slavi svoj današnji jubilej z upravičenim zadoščenjem!

Tej častni zgodovini je posvečeno to današnje slavnostno izdanje. Pred vsem se moramo z globoko hvaležnostjo spominjati tistih odličnih prvobornih, ki so prvi spoznali potrebo narodnega glasila za Slovence na tržaškem ozemlju, ki so z vneto in rodoljubno poštivalnostjo znali premagati vse zapreke in ki so kumovali rojstvu tega našega glasila: Ivana Nabergoja, Antona Trobca, Frana Cegnarja, Ivana Dollnarja, Štefana Nadliška, kaplana Križmana. Njih zasluga je tem večja, ker so bili po večini sinovi preprostih slojev naše okolice. Imena teh mož, ki jih vse že krije gruda, ostanejo neizbrisno zabeležena na častnih straneh naše zgodovine. Z globoko hvaležnostjo se klanjamo njihovega spomina.

Pa tudi njim, ki so nadaljevali njihovo delo, ki so na temeljih, položenih od ustanoviteljev našega glasila, delali dalje za razvoj lista in ki jim gre za sluga, da se je naš list povzpел do današnjega obsega in današnje veljave, bodi napisan časten in hvaležen list v zgodovini «Edinosti»! Dolžna hvaležnost nas obvezuje, da se med temi rodoljubi posebej spominjamo moža, ki je v poznejših dobah s svojim neumornim, premišljenim in nad vse poštivalnim trudom pripomogel listu do današnje višine: dr. ja Gustava Gregorina! Njemu se je treba zahvaliti, da je naš list postal dnevnik in da izhaja v svoji tiskarni in v svoji hiši.

Slednjič posvečamo to jubilejno številko vsem sodobnikom, našemu ljudstvu, pred vsem pa naši mladini. Iz spisov te jubilejne številke si more ustvariti neogibno potrebiti stik z našo splošno narodno zgodovino in se seznaniti z ogromno svoto narodnega dela, izvršenega v tem polstoletju, da bo znala pravilno in pravično ceniti trude in narodni idealizem prednikov od one epoke dobe pa do današnjih dni. Videli bodo, da je bila «Edinost» vsekdar učiteljica, vzgojevalka in vestna svetovalka našemu ljudstvu. V ponos in čast ji je, da je vso dolgo dobo polstoletja ostala nepremično zvesta svojemu programu, objavljenemu v njeni prvi številki, katerega priobčujemo na drugem mestu, kakor ga je napisal prvi glavni urednik «Edinosti», slovenski pesnik Fran Cegnar.

List je bil vedno neodvisen in svobodoljuben, nikdar pa «svobodnjaški». Vedno je bil miroljuben in je dosledno svaril pred medsebojnimi prepirl. Bil je naroden v smislu, da je pobijal vsako krivico, storjeno naši narodnosti in našem jeziku. Odklanjal je vsak «kulturni» boj, ker je videl v takem boju največjo nevarnost za moralno trdnost in odporno silo našega ljudstva in za tisto edinstvenost v narodnem snovanju, ki je ob našem položaju neobhoden predpogoj za vsako uspešno delo in izdatno obrambo.

Prav so imeli naši predniki, ki so v prvotnem programu rekli: «Z verskimi zadevami se list ne bo pečal». Saj so živeli v eminentno katoliški državi. Naše ljudstvo je bilo tedaj — kakor je sedaj — globoko verno. Vera je imela na razpolago za vršenje svojega poslanstva cerkev in svoje oznanjevalce: duhovnike.

Pač pa so bile narodne, kulturne in gospodarske koristi našega ljudstva v resni in neposredni nevarnosti. Kar pa se tiče moralnih krščanskih načel, so jih naši predniki vedno branili in jih dejanski uveljavljali. Naš list je vedno branil svobodo cerkve in pravice duhovščine. Ta smernica našega lista v pogledu toli važnega momenta v duševnem življenju našega ljudstva je ostala nespremenjena tudi po vojni; saj so v tem pogledu ostale nespremenjene tudi razmere, ki so te smernice rodile.

Ostali smo pri prvotnih načelih. S tem pa ni rečeno, da smo ostali na isti stopnji, na kateri smo bili pred petdesetimi leti. Svoje postopanje smo usmerjali primerno vedno spreminjajočim se razmeram, tako da smo sledili časom in novim potrebam na kulturnem, socialnem in gospodarskem polju in smo tako dosegali povsod zadovoljive uspehe.

S tako zgodovino je stopila naša «Edinost» v svoje drugo polstoletje. V tem pomembnem in slavnostnem trenutku obljublamo našemu ljudstvu, da «Edinost» ostane tudi v bodoče zvesta svoji lepi in na poštenem stremljenju bogati prošlosti in svojemu programu iz začetne dobe. Slej ko prej ji bodo vodnice edino le ljubezen in zvestoba do naroda in pa skrb za njegov vsestranski razvoj in napredek: za njegovo srečno bodočnost.

UREDNIŠTVO.

Program

Uvodnik prve številke „Edinosti“, katerega je napisal prvi urednik našega lista Fran Cegnar.

Velika važnost tržaškega mesta za Slovence in v zlasti Slovence, neugodne razmere tržaškega slovenskega ljudstva in prebivalcev po okolici neobhodno zahtevajo, da se v Trstu ustanovi slovenski časopis.

Sprevidevši to potrebo, sklenole je politično društvo «Edinost» izdajati časnik, ki bo:

- a) popolnem neodvisen imel pred očmi z društvom enake namere;
- b) on bode svobodoljuben, nikakor pa ne svobodnjaški; njegove svobodoljubne bo sezale do tiste meje, do katere sega pravica in poštenje;
- c) on bode miroljuben, ne bode budil domačih preprirov, ampak priporočeval bo edinstvo in slovo; mir zemlji, dobra volja ljudem!
- d) on bode naroden in tedaj bo odločno odbijal sovražne napade na slovensko narodnost, naj dohajajo od kodar koli si bo; potezal se bo za to, da se našem jeziku dá v šolah, pisarnicah in javnih zavodih tista pravica, katera mu pristuje po ustavnih določbah in naravi;

- e) on bode budil slovensko rodoljubje, učil, dramil in jačil prosto naše ljudstvo;
- f) z verskimi zadevami se ne bo pečal in le to želi, da vsak ohrani mirno in čisto vest, pa bode njemu i vsem najbolj prav.

...

Tak je naš program. Bog daj uspeh in srečo blagemu namenu!

Ti pa, pisani listek, izleti v božjem imenu v beli svet, pozdravljaj drage Slovence naj sinjeji Adrij, Zelenej Savi, bobnečej Soči i šumečej Dravi; prifrči v kočjo ratarju, ki z brezastimi voliči i s potom na čelu orje mater zemljo ter plodovito zrnje izroča črnej prsti; razgrni se na koleno rokodelcu, ki se trudi od zore do mraka, da služi vsakdanji kruh sebi i svojej rodovini; potrka tudi na vrata gosposke hiše, kder kraljuje obilica i bogastvo; naj te vsakdo sprejme s tiste dobro volje, s katero te mi po svetu pošiljamo!

„Edinost“, dne 17. januarja 1926.

Uvodnik uredništva: 1876-1926	I	Josip Lavrenčič: bivši poslanec v r. p.: Spomini iz prejšnjega stoletja	VI
Program, uvodnik prve številke „Edinosti“, katerega je napisal prvi urednik našega lista Fran Cegnar	I	Carsicus: Politično društvo „Edinost“, njega položaj in delo v času svetovne vojne	VI
Dr. Josip Wilfan: Nekaj misli in želja ob petdesetletnici „Edinosti“	II	Marija Nadlišek-Bartolova: „Edinost“, — vir moje največje sreče	VI
Dr. Otokar Rybář: Slavnemu uredništvu „Edinosti“ v Trstu	II	A. Mali grm: „Pieva je padla“	VI
Rikard Katalinič Jeretov: Edinost Marijan Sever: Ob petdesetletnici	II	S. Ž.: Pol stoletja glasilo naroda	VI
Postanek in razvoj lista „Edinost“	II	Terničev: K proslavi 50-letnice naše „Edinosti“ (Pozdrav iz Brega)	VII
Dr. J. P.: Iz dobe pred „Edinostjo“	III	—: Ko sem prvič čital „Edinost“	VII
Dr. Edvard Slavik: Početek lista „Edinost“	III	Narodno prebujenje in politično snovanje našega naroda v Istri	VII
Dr. Gustav Gregorin: Zgodovina lista „Edinost“ in njegove tiskarne v zvezi s splošnim razvojem tržaških Slovencev Brejski: Spomini iz dobe 40 let	IV	Prof. Vjekoslav Spinčić: Početek narodnega prebujanja i narodnih borbi u Istri	VII
Antonija Germekova: Štefan Nadlišek kot kolednik	V	Dr. Ivo Zuccon: Istra u poslednjim godinama prije svetskoga rata (1907-1914)	VIII
„Edinost“ — narodna probujevalka, vzgojevalka in vodnica našega ljudstva	V	Slike k zgodovini „Edinosti“	IX
Ivan Hribar: Politika „Edinosti“ v 50 letih	V	Don Luka Kirac: Ologolska liturgija u Istri	X
		Prejšnji in sedanjí voditelj Političnega društva „Edinost“ (Slike)	XI
		Dr. Mirko Vratovič: Petnaest prevarnih dana u Istri	XII

Prvi raznaševalec „Edinosti“ na Vrdelci: Mili spomini	XII
Narodni in politični razvoj našega ljudstva na Goriškem	XII
Andrej Gabršček: Črtice iz politične zgodovine Goriške	XIII
Naše šolske vprašanje v preteklosti in sedanjosti	XIII
Dr. Gustav Gregorin: Borba za slovenske ljudske šole od 1884. do 1918. leta	XIII
Viktor Car Emin: Družba sv. Cirila i Metoda za Istru	XIV
Dr. Lavo Čermelj: Naše srednje šole	XV
Uveljavljanje našega ljudstva na gospodarskem in socialnem polju v zadnjih 50 letih	XV
Dr. Josip Agneletto: Naš gospodarski razvoj v zadnjih desetletjih a posebnim ozrom na zadružništvo	XV
Vekoslav Plesničar: Ob petindvajsetletnici obstoja Trgovskega izobraževalnega društva	XVI
Dr. Joahim Ražem: Nekaj statističnih podatkov iz tržaške občine leta 1876	XVI
Ivan Stari: Slovensko radništvo i prijetna socialistička stranka	XVII

Narodno-kulturno snovanje našega naroda v zadnjih desetletjih	XVII
Dr. Ivan Marija Čok: Pomen in važnost prosvetnih društev na Tržaškem v zadnjih desetletjih	XVII
B. Krimsky: Glasbeno življenje v zadnjih desetletjih	XVIII
Josip Prunk: Razvoj slovenskega gledališkega življenja na Tržaškem	XIX
Dnevne	XIX
Druge vesti, oglasi	XX
• Dr. Boris Furlan: Cankarjev Hlapec Jernej v luči pragne filozofije. — Zorko Jelincič: Naša splošna kulturna organizacija po vojni in pregled kulturnega delovanja. — B. —: „Edinost“ in naše ženstvo v zadnjih desetletjih. — A. Kozman: Ljudsko gledališče v Gorici. — France Bevk: Književnost pri nas. — Dr. Fortunat Mikuletič: Pri slavnosti mizi.	
Člankov, pri katerih so imena avtorjev zaznamovana z zvezdico, uredništvo — žal — radi tirana prostora — ni moglo objaviti v današnjem izdanju „Edinosti“. — Vse te prispevke objavimo prihodnje nedeljo kot dodatek k jubilejni številki.	

Dr. Josip Wilfan:

Nekaj misli in želja ob petdesetletnici „Edinosti“

Če bereš kroniko prvih let Političnega društva «Edinosti», te prevzame ginjeno občudovanje. Iz že ožoltelih listov govorijo možje preprosti, a gorkega srca in bistre glave. Z rodoljubno navdušenostjo in politično preudarnostjo so se lotili dela. Njihova posebna zasluga pa je, da so že ob ustanovitvi naše politične organizacije zasnovali tudi naš list. Takoj od začetka so spoznali oboje hkratu: da je našemu ljudstvu treba politične organizacije, ki naj brani njegove pravice in koristi in pospešuje njegov napredek, ter da je takli organizaciji treba časniškega glasila kot najbolj pripravnega orodja za izpolnjevanje njene zadače. Kar so spoznali za potrebno, to so tisti možje tudi hitro napravili. Kmalu po ustanovitvi Političnega društva «Edinosti» je izšla prva številka novin istega imena. Tako sta ista navdušenost in preudarnost botrovali obema, društvu in listu, ter že od začetka ustvarili med obema tisto zvezo in skupnost, ki traja še dandanes. V pravnem oziru se je sicer razmerje pozneje premenilo, ker je lastnina lista prešla od društva na poseben konsorcij in od tega na tiskarniško zadrugo. Inače je pa razmerje med društvom in listom še isto kakor nekdanj. Vodstvi obeh sta sicer nezavisni drugo od drugega, vendar obstoji med njima tesno sodelovanje in predvsem enotnost političnih smernic.

Ob jubileju «Edinosti» se mi vidi umestno poudariti, kolikega pomena je bila in je še za našo politično organizacijo in za njeno glasilo tista njuna trajna zveza in skupnost. Že od začetka sta se vzajemno dopolnjevala in podpirala. Organizacija je navdajala list z duhom discipline in z globoko zavestjo odgovornosti, list pa je združeval njene člane in svoje bralce v eno družino, širil njihov krog, budil, utrjal, poglobiljal in vedinjal njihovo politično čutenje in hotenje.

Morda je razmerje med našo organizacijo in listom kakšenkrat v enem ali drugem oziru oviralo razmah lista kot čisto novinarskega podjetja. Na drugi strani more biti, da bi bila organizacija sem in tja potrebovala glasilo, ki bi bilo bolj izrazito njeno, rekel bi: bolj enostransko, ne rečem: bolj strankarsko. A če premerimo to dolgo pot, ki sta jo vstric prehodila naše Politično društvo in naš list «Edinost», in pretehtamo uspehe njunega vzporednega in skupnega delovanja, se uverimo, da ju je njuna zveza in skupnost bolj pospeševala kot ovirala, držčel obe «Edinosti», organizacijo in organ, na srednji, pravi poti.

Zato je moja prva želja ob pomembni obletnici ta, da bi naša politična organizacija in naš dnevnik še dalje ostala združena ter opravljala nezavisno sicer drug od drugega, a vendar v zvesti vzajemnosti vsak svoje prevažno delo.

No «Edinost» ni bila nikdar samo glasilo naše politične organizacije. Danes, ko je vidimo pred seboj, kako je v tem polstoletju zrasla in se razvila, a kljub vsem premembam ostala vedno ista naša tržaška «Edinost», kako je, zbiraje v sebi in izžarjevaše iz sebe po možnosti vse žarke, ki prešinjajo življenje naše skupnosti, postala duševna vrednota tudi zunaj tistih in nad tistimi, ki so bili in so okoli nje, spoznamo v njej pravo nosilko kulturne in socialne tradicije našega ljudstva v tej deželi. Nič mi ni mar, da bi mi kdo radi pomena, ki ga pripisujemo tradiciji, utegnili očitati starokopitnost. V tradiciji so resnične vrednote in žive razvojne sile. Tradicija hrani potomcem, kar so predniki pridobili s svojim trudom in trpljenjem. Tradicija gradi most iz preteklosti v bodočnost, od starih k mladim preko njihovega večnega nasprota. Ona predvsem ustvarja in čuva tisto edinstvo v času, tisto zgodovinsko neprenehljivost, s katero premagajo zdravi narodi tudi najtežje izkušnje.

Zato je moja druga želja ob slovesni priliki ta, da bi naša «Edinost» sedaj, ko je tega treba več ko kdaj prej, tudi nadalje gojila in branila kulturno in socialno tradicijo Slovencev v Italiji, tako da bo naše ljudstvo, sebi zvesto, vedno videlo v njej svojo pravo, nepotvorjeno in nepremeljivo podobo.

«Edinost» izhaja sredi slovenskega ljudstva, v čisto domačem ozračju, a obenem v pretežno drugorodnem središču, v neposredni dotiki s tujim svetom. Je tudi drugih naših listov, ki kažejo enako ali podobno dvostranost. V primeru «Edinosti» pa je ta dvostranost posebno

izrazita in pomembna. «Edinosti» segajo korenine naravnost in neposredno v malo vas in v veliko mesto, v skromno tišino dežele in v bujno vrvenje svetovnega pristanišča. Zgodovinski razvoj ji je pa na tej tako izloženi točki poveril še posebno zadačo. Postala je list-predstavnik Slovencev v Italiji, a s tem, na naši strani, tudi najbolj poklicani list-posredovavec med obema narodoma, italijanskim narodom in narodom Slovencev, Hrvatov in Srbov, in s tem obenem med obema nacijama, italijansko in jugoslovensko.

Prav za prav je to posredovanje že njena prvotna naloga, ki jo je pa zatemnjeval ali, bolje, obračal in omejeval v posebno smer težki boj za naš narodni obstanek in za svobodo našega razvoja na Primorskem, osobito na Tržaškem in v Istri. Starega Primorja ni več, vzela ga je v sebe in prekrila večja Julijska krajina. V tej-le bi bil moral oni boj postati nepotreben in zato prenehati. A razmere so se razvile drugače in boj traja dalje. Delo, ki ga je opravljala od začetka zlasti za slovensko manjšino v tržaški občini, opravlja «Edinost» sedaj po odločitvi zgodovine in sili časov za vso našo manjšino v Italiji. Dejanski in pravni predpogoj te naloge so se premenili, v bistvu pa gre slej ko prej za obstanek in svobodni razvoj našega življa in za odgovarjajočo ureditev njegovega položaja v ožjem okviru dežele in v širšem okviru države. Pri tem delu «Edinost» ni osamljena. Vendar je njej v veliko čast, stvari pa v nemajhno korist, da more ona povzdignati svoj glas s tisto posebno veljavo, ki mu jo daje pol stoletja njenega umnega, poštenega in odločnega nastopanja za pravičnost in kulturno svobodo, oprtega na trdne temelje človečnosti in resničnega krščanstva.

V boju za naše manjšinske pravice «Edinost» ni izpustila in ne izpusti nikdar iz vida svoje prvotne, posredovavne naloge. Saj ji prav s tem bojem tudi služi. Manjšinsko pravo, kolikor se tiče narodnih, ne drugih, na primer verskih manjšin, bi se morale imenovati «mednarodno» pravo veliko prej ko tisto, ki se sicer tako imenuje, a je v resnici meddržavno pravo ali kvečjemu internacionalno pravo, kolikor se namreč nacije istovetijo z državami. Manjšinsko pravo v gorenjem ožjem zmislu pa je nasprotno zares «mednarodno» pravo, ker urejuje razmerje med narodi kot prirodnimi enotami tam, kjer živijo vkupaj kot večine in manjšine v okviru iste dežele ali države, in ker radi nedeljivosti teh prirodnih emot vpliva na razmerje med njimi ne samo kot večinami in manjšinami, nego kot celotami tudi preko deželnih, oziroma državnih granic. Eden najbolj odločilnih korakov na poti k resničnemu sporazumu in trajnemu miru bo storjen, ko narodi in države spoznajo pravi pomen in nujno potrebo tiste «mednarodne» ureditve, ki jo obsega pojem manjšinskega prava, in ko po tem spoznanju tudi uravnajo svoje mišljenje in postopanje. V tem zmislu služi boj «Edinosti» za našo manjšino tudi širši in višji nalogi.

Ob jubileju «Edinosti» mi prihaja iz dna srca, ki počeno in vroče želi sporazum in prijateljstvo med Italijani in Slovenci, Hrvati, Srbi in med obema nacijama, ta iskrena želja: naj bi se naša «Edinost» mogla čim prej, po modrem boljšem spoznanju merodajnih italijanskih činiteljev, neovirana od onega žalostnega boja za naš narodni obstanek, s še pomnoženimi silami posvetiti svoji vzvišeni prvotni zadači, posredovanju med sodeželani in sodržavljeni dveh narodnosti in med obema sosednima narodoma in nacijama, ter tako prispevati k njihovemu vedno bolj zaupnemu in tesnemu zblizevanju.

«Edinost» ima še druge važne naloge, predvsem na kulturnem, gospodarstvenem in socialnem polju. Za njeno jubilejno številko sem pa hotel napisati tiste svoje misli in želje, ki so mi jih narekovali razmerje naše politične organizacije do «Edinosti», pomen «Edinosti» za našo narodno trajnost in delo «Edinosti» za manjšinsko pravo, ker v tem se čutim «Edinosti» najbližjega kot njen učencec in njen sodruknik.

Z vso dušo verujem v pravičnost stvari, ki ji služi «Edinost». V tej veri vroče želim, da usoda priznane naša «Edinosti» in ji dovoli izpolnjevanje njeno zadačo tudi naprej. Iz te vere klije nada, ki jo naša življenska volja pretvarja v trdno zaupanje: le naprej, le naprej, naša «Edinost», in navzgor! Bog čuvaj našo «Edinost»!

Slavnemu uredništvu „Edinosti“ v Trstu

Ob petdesetletnici «Edinosti» se mi vzbujajo lepi spomini na moja mladostna leta, ko sem daleč od domovine, bivajoč pri svojih stariših na Dunaju in pripravljajoč se na svoj bodoči poklic, črpal iz «Edinosti» sveto navdušenje za slovensko stvar. Trst in njegova bližja in daljša okolica sta bila ideal mojih sanj, cilj mojih želja. In komaj sem dovršil študije, sem hitel takoj v Trst, da stopim tudi jaz v vrste mož, ki so tam delovali za probujo in napredek našega ljudstva.

Pol. društvo in list «Edinost» sta bila središče, okoli katerega smo se zbirali in kateremu smo stavili svoje mlade sile na razpolaganje. Pod njunim vodstvom se je razvijalo živahno narodno gibanje na vseh poljih. «Edinost» nam je bila zastava in program.

Že v prvih letih sem stopil v krog njenih sodruknikov. Z ljubeznije in ponosom smo gledali, kako «Edinost» raste in se spopolnjuje. Radi smo po svojih močeh sodelovali pri listu, ki sta ga vzdrževala le požrtvovalnost in naklonjenost našega ljudstva. Nihče pa se ni toliko žrtvoval za naš list kakor njegov neutrudljivi, še danes z nezmanjšano vneto in požrtvovalnostjo delujoči ravnatelj Cotič, in naš do skrajnih mej možnosti nesebični in še vedno svojim mladostnim idealom zvesti dr. Gregorin.

Zasluge teh dveh mož za «Edinost» in za ves naš razvoj na tržaškem ozemlju zna prav ceniti le tisti, ki je, kakor jaz, dan za dnevom, skozi mnoga leta, v težkih, a tudi lepih časih,

imel priložnost gledati, kako sta ona dva, skoraj neopažena od širše javnosti, skromno in vestno, neumorno in pogumno vodila in negovala ono naše glasilo, ki je toliko pripomoglo k uspehom našega dela za narodno stvar.

Usoda me je po vojni iztrgala iz kroga mojih dragih prijateljev in sobojevnikov in mi odkazala drug delokrog, daleč od onega mesta, kjer sem preživel najlepša svoja leta. Ali «Edinost» sem ostal zvest; njeno delovanje in njeno usodo spremljam z isto ljubeznije in z istim zanimanjem kakor v prejšnjih, mlajših letih. Na vsa potovanja in konferencije, na katere me kliče poklicna dolžnost, hodi ona za menoj in mi pripoveduje o mojih dragih rojakih, tam ob sinji Adriji.

Ob slavnosti njenega polstoletnega obstanka pa ji pošiljam najiskrenejše čestitke z vročo željo, da bi i v bodočnosti med našim ljudstvom v Italiji izpolnjevala svojo kulturno nalogo, hreče do zadnje naše kože od sivega Krasa do snežnega Triglava zanimanje za materinski jezik in ljubezen do rodne grude.

BEOGRAD, dne 1. januarja 1926.

Vaš

Dr. Rybář

Edinosti
 Petdeset ljeta
 Glas si našeg svijeta
 Slovcu luč,
 Hrvatuu seka
 Umilna i meka.

Edinosti

Kô ladja
 Brodiš jaka,
 A vojska tvoja
 Vojska je junaka.
 A danas još
 Je jača tvoja snaga.
 Tvoj brod još bolje
 Gorkim morem reže,
 A barjak tvoj
 Dva brata složna veže!

U Zagrebu 1926.

Rikard Katalinić Jerešov

Ob petdesetletnici

pol stoletja bojov in težkih zmag življenja
 in pol stoletja upov, želja in hrepenenja! —
 Kar nam sadov ostalo na Tvojem je drevesu,
 so grenki, kot da rastle bi na mrjočem lesu...

A vendar od Snežnika tja do izvira Soče
 en rod pod njim še biva in še živetí hoče:
 Saj v njem iz Tvoje setve je vzknila trdna vera,
 da narod stvor je večen - le človek v njem umira...

Ko pade ded za plugom, pa zemljo vnuk razorje —
 tako nad njima sklepa življenja se obzorje.
 In narod raste, raste kot neizmerna reka,
 ki se iz vekov davnih v bodoče dni izteka.

Marijan Sever

Postanek in razvoj lista „Edinost“

Dr. J. P.

Iz dobe pred „Edinostjo“

Spomini na postanek in razvoj naše „Edinosti“ dovajajo tudi do razmišljanja o oni prejšnji dobi, ko polagoma probujajoči se slovenski živelj še ni imel na tržaškem slovanski živelj še ni imel na tržaškem ga bil vselej tako vztrajno branil in skrbno poučeval, kakor to dela že pol stoletja naša vrla slavljenska. Tudi za one čase pa ne primanjkuje zanimivih podatkov iz zanesljivih sporočil. Ne posegamo predaleč nazaj, če ugotovljamo, da je leta 1816. Fran de Bardi kot zastopnik tržaškega magistrata razpisal v uradnem listu „Osservatore Triestino“ (stran 1337) službo mestnega tajnika z zahtevo, da mora prosilec dokazati, da obvladuje popolnoma „perfettamente la lingua tedesca italiana e cragnolina“. Torej 60 let pred rojstvom „Edinosti“ se je v mestu tržaškem ne le uradno priznala nego tudi praktično izvajala ravnopravnost slovensčine! In nič manj zanimivo ni dejstvo, da je za tako mesto bil takrat imenovan znameniti tržaški patricij in pisatelj D. Rossetti, ki je posebno zaslovel kot mestni prokurator, ki si je skozi 25 let prizadeval da bi rešil ogroženo avtonomijo Trsta.

Toda kmalu so prišli drugi in hudi časi. Začela je tedaj dolga, 30letna, ledena doba absolutizma kneza Metternicha, kateri je v trajnem strahu za obstojce prestole brezobzirno zatiral vsakršen duševni pojav podložnih narodov. Nemška birokracija je potiskala, kolikor je mogla, še italijansčino iz tržaških šol in uradov, a slovensčina se je čula le v cerkvah in nedeljskih šolah. In koliko uspeha so imeli vladni germanizatorji s tem brezdušnim početjem! Morda ni bilo pri nas tako hudo, kakor toži blagi Slomšek v svojih „Drobtincah“, ko pravi, da so celo mladi duhovniki tako pozabili svoj jezik, da niso znali več vernikom niti evangelja razumljivo brati; vsekakor mrgoli tudi v naši „propristi“ govoriče še dan današnji oblika nemščizmov (gvant, šrajat, cajt itd.) Tako se pokvarja in nazaduje narod, ki nima svojih šol.

In iz istih ozkosrčnih razlogov je skrbela še dunajska vlada le za pospeševanje in okrepjevanje trgovine v tržaški luki. Sicer pa je dopuščala tudi popolno gospodarsko in socialno propadanje kmetov, dočim je sprevlajoče tržaško mesto znalo vsrkavati slovenski dotok iz bližnjega in daljnega zaledja, si ga prilagoditi. Komaj namestnik Stadion je uvidel okoli l. 1840 nesmiselnost vsega absolutistično-germanizatorskega početja in skušal popraviti na Primorskem pogreške tega krutekega sistema. Začel je otvarjati in razširjati slovenske šole, kjer se je zdelo njemu pravilno, naročil si je strokovnjake, ki so mu prevajali nemške šolske knjige na deželne jezike, in slično. Njegove reforme so pa malo izdale, ker pristopete ljudstva ni mogel pripraviti do tega, da bi otroke pošiljali v nove šole, in njegovi uradniki so ga povsod ovirali; tako da jih je zatožil na Dunaj, ker ne poznajo dežele več kakor le iz ekshibitnega protokola! A ti-le so zopet tarnali, da ne vedo, ali bi se učili italijansčine ali pa Kranjščine.

Poleg vsega je pa še pridno delovala cenzura in stikala posebno pri naobraženih po panslavizmu: Slomšku niso dovolili, da bi izdal slovenske knjige, in dopisi kameralnega svetnika Vesela (Koseskega) v Trstu, naslovljeni dr. Bleiweisu v Ljubljano, so romali 1845. v podrobno presojo in proučevanje na Dunaj v roke vrhovnega policijskega ravnatelja.

Tako moreče stanje so pa nakrat docela pretresli in do temelja zrahljali politični viharji leta 1848. Vzdramil so tudi slovenske in hrvatske naobražence v Trstu, da so si ustanovili skupno svoje „Slavjansko Društvo“. Na prvi slovenski skupščini dne 6. decembra 1848. je bil izvoljen za starosta pesnik Jovan Vesel-Koseski in sprejet obširen naroden program politične in kulturne vsebine. Narodnostno načelo je stopilo na dan z vso silo in zbralo v društvo lepo število delavnih članov. In že meseca aprila 1849. je začelo izdajati „Slavjansko društvo“ prvi slovensko-hrvatski politični mesečnik: „Slavjanski Rodoljub“. Urednik mu je bil novi društveni predsednik, carinski uradnik Ivan Cerar. List je doživel le 5 števil. V sušcu 1850. je izšlo novo društveno glasilo: „Jadranski Slavjan“ v mesečnih zvezkih kot „podučiven list o raznih ljudstvu koristnih rečeh“ pod uredništvom marljivega podpredsednika, Korošca, prof. Šimna Rudmaša, kateremu so pomagali zlasti prof. Ivan Macun (ki je leta 1850. še izdal posebej knjižnico „Jugoslovansko Cvetje“), dalje Mihael Verné, J. Toman, Fr. Babič in M. Stojanović. Posebna deputacija tega društva se je poklonila banu Jelacigu na Reki, a okoličani so naročili škofu Legatu, da na Dunaju sporoči njihove želje in težnje.

Ali zopet je začel dušiti nov — Bachov absolutizem in Rudmaš je moral oditi in zaključiti svoj list s 6. številko, v kateri pravi v slovo, da „nadloge Slovane zjedini in pripravijo do spoznanja, da se posamične palice ložje prelomé.“ Najbrže so načelna politična vprašanja razcepila eno podjetne može, saj so se zahteve po jezičkovni ravnopravnosti, po deželni avtono-

miji in izstopu Avstrije iz Nemške zveze v Trstu v praksi drugače dale presojati kakor na Dunaju ali v Ljubljani.

Slavjansko društvo v Trstu pa je kmalu opustilo svoj politični značaj in se bolj prilagodilo meščanski družbi z raznimi zabavnimi prireditvami, dokler se ni prelevilo kasneje v Slavjansko Čitalnico. Leta 1853. je izdalo še „Koledarček“, ki ga je uredil Josip Godina Verdeljski; za koledarček 1854. ni več dobil urednik oblastvenega dovoljenja. In tako je legel zopet za dobrih 13 let popolni kulturni zastoj v naši živelji; in še le prva izvolitev Nabergoja, Nadiška, Daneva, Cegnarja in menda Kluna ter Loserja za zastopnike okoličev v mestnem svetu tržaškem leta 1865. je omebbe vreden pojav na narodno-političnem polju.

Komaj leto za tem je pričela druga doba slovenskega časnika v Trstu. Prvi v ti vrsti je bil še danes nepozabljeni podjetni učitelj svetoivanski Ivan Piano, ki je skupno z Godino Verdeljskim stopil pred javnost kot izdajatelj „Ilirskega Primorjana“, ta „podučiven, omikaven in kratkočasen list“ je izhajal po 2krat na mesec. L. 1867. mu je Piano spremenil naslov v „Slovenskega Primorca“, kateri je kot političen list postal tednik in izhajal do konca 1869. pod uredništvom Vekoslava Raiča. Pisatelj in pesnik Fr. Cegnar mu je bil marljiv sotrudnik. Godina Verdeljski pa je ustanovil že julija 1866. svoj „političen, učen in kratkočasen list“ z imenom „Tržaški Ljudomil“, ki je koncem istega leta zopet prenehal.

Leto 1869. je prineslo še Gašparja H. Martelanca „Jadransko Zarjo“, političen list, ki je izhajal 2krat mesečno do julija 1870., dalje prvi humoristični list „Juri s pušo“ izdajal od istega lastnika in urednika kot „dolgečasen list za lahone, nemškutarje in druge nerodne ljudi“; Martelanc je prišel radi njega na zatožno klop v decembru 1869. Po oprostitvi razsodbi je priobčil še 3 številke humorističnega „Petelinčka“.

Istočasno je izdajal Josip Godina-Verdeljski v mesečnih spopičih letnik „Pod Lipo“, kjer je v „predalu“ zbiral tudi zanimive politične novice. Za tem pa je sestavil svojo knjigo, „Opis in zgodovina Trsta in okoličev“, katero je leta 1872. „prilikonito“ posvetil zavetniku Jugoslavjanov J. J. Strossmajerju.

Med tem je še škof Juraj Dobrila ustanovil v Trstu 1870. „Našo Slogo“ za Istrane in dr. Lavrič „Sočo“ v Gorici 1871. V Trstu se je pojavil 1871. zopet nov „političen in podučiven list“ Vekoslava Raiča z imenom „Primorec“, ki je izhajal vsako prvo in tretjo nedeljo v mesecu. S tem časopisom se menda zaključuje vrsta manjših časnikov, ki so polagoma tudi po okoličih pripravljali teren naši „Edinosti“.

Da bo seznanj takratnih publikacij popolnejši, naj bodo omenjena še marljivega Godine Verdeljskega krajša dela, Vekoslava Raiča leposlovni almanah „Pomladansko Cvetje“ ter manje znana brošura

istega pisatelja: „Potrebe delavcev društva za Slovence v Trstu“, ki je izšla 1869. Takrat se je ustanovilo namreč že prvo slovensko delavsko društvo „Čbela“, kateremu je načeloval Fran Cegnar; V. Raič je bil njega tajnik. Omenjena knjižica razpravlja o nasprotju med delom in kapitalom ter priporoča organizacijo samopomoči in izobrazbe delavstva napram izkoriščanju.

Neglede na razne nabožne in šolske knjige se je pojavilo torej v Trstu tekmo zadnjih 12 let pred ustanovitvijo „Edinosti“ precejšnje število raznovrstnih časopisov in zvezkov; iz njih pisanja se pa spoznava, kako je pomanjkanje šol v onih časih pahnilo naše ljudstvo v splošno nepismenost in politično otropelost. Dejstvo pa, da je naš okoličan dne 16. oktobra 1873. prvokrat in prav častno izvolil z dvetretjinsko večino izmed 1100 oddanih glasov Ivana Nabergoja za svojega poslanca v dunajskem parlamentu, je pokazalo, kako so se razne druge okolnosti vplivale na naš politični razvoj. Z letom 1868. so se začele namreč ustanovljati po vsej okolici „Čitalnice“, ki so v Rojano, Škedenju, na Opčinah in pri Sv. Ivanu jako lepo uspevale kot prave učilnice za ljudstvo in so ga zbirale k raznim kulturnim prireditvam v manjšem obsegu. Znano je, kako je po slovesni otvoritvi rojanske Čitalnice nastala v mestu demonstracija proti vračajočim se Svetoivančanom; med žalostnimi posledicami nastalih nemirov se navaja tudi razpust starodavnega okoličanskega bataljona l. 1869., dasi se je to vladni ukrep javno utemeljeval z vpeljavo obče vojaške dolžnosti.

Kaj temeljito so pa vzbudili narodno zavest po vsej deželi veliki ljudski „tabori“. Na takih javnih shodih pod milim nebom so razlagali vplivni govorniki in politični vodje zbranim množicam splošne narodne zahteve onega časa; postale so to velike manifestacije za združeno Slovenijo, za narodno enakopravnost v šolah in uradih; razpravljalo se je tudi vselej o važnejših in krajevnih gospodarskih vprašanjih. Za čelo se je to gibanje na Štajerskem, a prvi tabor na Primorskem je sklical dr. Lavrič 1868. v Sempasu in 1869. v Biljani na Goriskem; zatem so se vršili slični tabori v Sežani, Kubežu in Vipavi, a kasneje še v Dolini in Brezovici.

Kulturna zgodovina našega življa na Primorskem je torej dovolj pestra in bogata na zanimivih pojavih in zaslugi gotovo, da se kdaj temeljito in kritično obdela. Dosedanji poskusi so sicer vse hvale vredni ali nikakor še zadovoljivi; upajmo da se tudi ta velika vrzel izpolni! Za zadnjih 50 let bo tako delo mnogo olajšano, ker daje naša Edinost najjasnejši izraz in iskreni odsev našega življenja. Takrat se utegne šele spoznati vsa važnost in globoki pomen našega glasila, ki ga nepozabni blagopokojni župnik Matija Sila že l. 1882 v svoji zgodovinski sliki „Trst in okolica“ pohvalno omenja: „In vstala je krepka „Edinost“, katera naj se vedno drži svojega vzpodbujevalnega gesla: v edinosti je moč; gotovo je ona že veliko pripomogla, da se je obudila narodna samozavest slovenske okolice!“

Dr. Edvard Slavk:

Početek lista „Edinost“

Ko sem prevzel nalogo, da pišem o početku našega lista, nisem mogel misliti na to, da bi pisal iz svojega spomina. Takrat sem bil še le 10 let star in nisem mogel še biti zrel, da bi bil sledil tedanjim političnim dogodkom in še posebej porajanju lista „Edinost“.

Zatekel sem se torej h kroniki političnega društva „Edinost“, o kateri je že pisala „Edinost“ o priliki petdesetletnice političnega društva in ki je knjiga, v katero se je od postanka našega pol. društva zapisovalo vse, kar se je važnega zgodilo v političnem življenju našega naroda, in ki vsebuje zapisnike vseh sej, sestankov, občnih zborov itd. političnega društva „Edinost“. Ko sem listal to društveno kroniko, se mi je storilo milo pri sreči, ker sem našel razvoj našega preporeda na Tržaškem tako pristržno, tako ljubko tako pristno opisano, da sem si mislil, da podam najtočnejšo sliko tedanjega položaja kakor tudi zgodovino postanka našega lista, če posnamem svoj opis točno in zvesto po kroniki. Ze v prvotnih pravilih političnega in bralnega društva „Edinost“ za tržaško okolico dd. Sv. Ivan v Verdelji 12. novembra 1874., sestavljenih po osnovnem odboru, kateremu je bil predsednik Stefan Nadišek iz Sv. Ivana, je predvidevano izdajanje posebnega društvenega časopisa.

Takrat v Trstu ni izhajal noben slovenski časnik. Pač pa je tu izhajala „Naša Sloga“, namenjena istrskim Hrvatom. Na Goriskem pa so imeli takrat kar dva lista: „Sočo“, prvotno glasilo, in „Glas“, glasilo „klerikalcev“, ki so se bili odcepili takrat od prvotnega političnega društva „Sloga“.

Prvi in najvztrajnejši agitator za ustanovitev društvenega glasila v Trstu je bil naš domačin Anton Trobec od Sv. Ivana.

O ustanovitvi lista se je prvokrat razpravljalo na obnem zboru političnega društva „Edinost“, ki se je vršil dne 9. maja 1875. v prostorih rojanske „Čitalnice“. Prvi predsednik pol. društva dr. Bizjak je bil že na odborovi seji od 15. marca 1875. odložil predsedništvo, in ta občni zbor je njegov odstop z večino glasov vzel na znanje. Predsedoval je podpredsednik Nadišek, a kot navzočni so zabeleženi odborniki Ivan Dolinar, Anton Trobec, Ivan Nabergoj, I. M. Purič in Ivan Gerljanc.

Razpravljalo se je najprej zelo obširno o šolskem vprašanju. Referent Ivan Nabergoj je predlagal, naj bi se pol. društvo „Edinost“ obrnilo do slavnega mestnega svetovstva, da bi se napravile v primernih krajih okolice tri glavne šole s slovenskim učnim jezikom, in Rojano pa naj se spremeni retji laški razred v slovenskega, nadalje naj se napravi pri Sv. M. Magdaleni zgornji enorazredna šola in naj se dodajo učitelji v one kraje, kjer je pomanjkanje učnih moči in je obilo šolarjev.“ Seveda je bil predlog sprejet soglasno z velikim navdušenjem.

Nato je povzel besedo naš zlati Trobec. Njegov govor je tako-le zabeležen v zapisniku, spisanem od pok. Dolinarja: „Dragi okoličani! Veselje mora občutiti vsak rodoljub, ki vidi da tudi v naši okolici je začelo politično gibanje, katero nam je dandanes najbolj potrebno, da se naša okolica obvarie

vseh napadov. Zalostno je bilo poslušati pretekli tork v mestnem zboru, kako so krivično namerjali nam okrajšati naše voilne pravice. Dobro in pravično so zagovarjali naši vrli in nekteri mestni pravični gospodje poslanci, katerim bomo vedno hvalečni, ko so s tem, da so se glasovanja vzdružili, pripomogli k zmagi, katera je za nas znamenita. Zalostno pa vam naznanjam, da naša prošnja zaradi županov se je zavrgla. Zastonj so naši vrli poslanci pravico zagovarjali ter zahtevali na splošno željo ljudstva, naj se naši župani zopet postavijo namesto okrajnih glavarjev (capi distrettuali). Vodja nasprotne stranke Hermet, Maklič i dr. so predlagali, da naj se z našo prošnjo preide na dnevni red; in tako se je tudi zgodilo. Okoličani se vedno bolj prepričujemo, kako nam oni naše želje, prošnje in potrebe v hlato gazijo, s tem naš mir kalé, nas dražijo s takim postopanjem in ustavo uničujejo. Saj konstitucija pravi, da se postave morajo delati, prenarjati, preklicavati itd., ko je to za ljudstvo potrebno. Zato pa tudi mi vsi okoličani moramo biti zedinjeni, da pokažemo splošno opravičene želje in potrebe cele okolice.

V smislu tega mojega govora si dovoljujem staviti tri predloge, katere upam, da jih bo slavni zbor za potrebe spoznal in sprejel.

Prvič, da bi se prej ko mogoče začel izdajati dvakrat na mesec en domači list, kakor je bil „Primorec“, kateri je naš narod iz okolice iz spajnja prebudil. Ravno tako bi nas ta novi društveni list, kakor en dober učnik v vseh rečeh učil, nas branil proti vsem napadom, ker to mi okoličani zelo potrebujemo.

List naj bi imel naslov „Edinost“, list političnega društva za tržaško okolico. Po natančnem pozvedovanju bi stalo 500 iztisov vsakikrat 20 gl, toraj 40 gl na mesec samo tisk. Ker pa naše društvo ni še pri moči tolike stroške nositi, predlagam, da naj bi se napravil poseben odbor 40 udov rodoljubnega srca, kateri bi žrtvovali 1 gl na mesec, da se tiskovni stroški plačajo — ker prvo leto bi gotovo zgrubo imeli. Kadar bi se pa list opomogel, bi se zguba poravnala, ostali dobiček lista bi se razdelil za društvene stroške („Primorec“ je donasal 800 gl gotovega dobička). Društvo bi si pridobilo več udov, ker bi vsak ud za plačano mesečino dobival društveni časnik brezplačno, kar zagotavlja § 6. društvenih pravil. Upamo, da bodo list podpirali vsi narodnjaki, ker ta list bo edina pomoč za omiko naše okolice.“

Drugi njegov predlog je bil, da bi pol. društvo „Edinost“ napravilo prošnjo do mestnega starešinstva „za speljati po ceveh vodo iz jame pri Orleku od Bazovice do Sv. Križa, a tretji, da bi se sklical velik tabor na Opčine z dnevnim redom: 1. Protest zoper „capi distrettuali“ in za vzpostavitev županov; 2. Zahteva 14 poslanskih mandatov za okolično mesto dosedanjih šestih. 3. Zahteva slovenskega uradovanja in glavne narodne šole v okolici in 4. Zahteva, naj okoličani ostanemo združeni in da se stare meje okolice ne smejo premakniti.

Na priporočilo Ivana Nabergoja so bili vsi Trobecovi predlogi razen drugega (glede vodovoda) navdušeno sprejeti. Za ustanovitev časnika je bil izvoljen osek sedmih članov.

Ze 13. maja se je odbor bavil z ustanovitvijo časnika. Tega posvetovanja sta se udeležila člana odseka za časnik kaplan Križman od Sv. Ivana in Josip Pipan, tedanji lastnik trgovine J. Pipan & Co., ki je sedaj last našega g. Gracijana Stepančiča, ter pisatelj Fran Cegnar, ki je bil tedaj poštni uradnik v Trstu. Najprej je bilo odločeno, da naj vsi člani pol. društva dobivajo časnik brezplačno. Na prigovor kaplana Križmana, kaj treba lista tistim, ki ne znajo čitati, je Dolinar odgovoril, da kdor ne ume brati, bo časnik dal drugim. „S tem se bo čitanje po okolici razširilo in narod se bo omikal, ker „Edinost“ bo vedno kaj mičnega prinašala, zlasti v zadevah občine in okolice sploh.“

Tedaj je pa J. Pipan izrazil svojo bojazn, da bi se samostojen časnik za Trst in okolico ne mogel vzdržavati. „Videli smo“, je rekel, „uže več časnikov, ko so morali radi materialnih težav poenjati. Govoril sem z dr. Lavričem o tej stvari; rekel mi je, da bomo škodovali „Soči“ in da nam „Sočani“, ako hočemo, radi prepustijo eno stran samo za poročila našega društva.“ Stavil je predlog, „da bi se raje poslužili „Soče“. Za samostojen časnik sta se tudi izrekla Nabergoj in Cegnar. Poslednji se je skliceval na „Primorca“, ki se je dobro vzdrževal in imel okoli 800 naročnikov. Meni, da slovenski časnik v Trstu mora biti nestrankar-

ski, „čisto neodvisen in miren, odbijal bode napade nasprotne stranke ter zagovarjal pravice okolice, v polemike z domačimi listi se mu ni treba spuščati. Jezik naj mu bo priljubljen, domačin in čist. Ne bo škodil ne „Narodu“ ne „Soči“, kajti, kdor se naroči na „Edinost“ ne bo radi nje pustil ne „Naroda“ ne „Soče“. Pridužil se jima je s toplimi besedami Dolinar. Nato je bil soglasno sprejet predlog, da se ima izdajati samostojen list. Našemu dobremu Trobcu na tej seji ni bilo treba niti spregovoriti. Na odborovi seji od 1. junija 1875. je bilo sporazumno z odsekom „določeno za časnik vse, kar je potrebno“. Za odgovornega urednika je bil določen I. M. Vatovec od Sv. Ivana, kateremu „se je zagotovila eksistenca v slučajih konfiskacije ali zapora“, ekspedicijo je prevzel Dolinar, upravništvo pa Trobec. Cena listu v razprodaji 6 kr., naročnica po pošti 2 gl 40 kr. za pol leta, v Trstu pa samo 1 gl. „Odslek in odbor sta se nato razšla vesele nade na vspeh.“

Sedaj ni bilo treba drugega kakor pravega urednika in - denar. Za urednika je bil edini Cegnar sposoben. In res, imamo v spisih koncept „pogodbe, sklenjene dne 8. junija 1875. mej društvo za izdajanje časnika „Edinost“, kakor lastnikom, in g. Fr. Cegnarjem, kakor vredovalcem omenjerega časnika.“ Koncept je spisan od Cegnarja samega, a ni bil podpisan — zakaj, to bomo kasneje videli. Po tej „pogodbi“, bi se imel Cegnar „zvesto držati dogovorjenega programa, njegovi razsodbi se prepušča, kaj in kako se ima v časnik sprejemati“. Za vsak list bi imel urednik prejemati 7 gold. 50 kr. nagrade. „Ako bi časnik donasal dosti dobička in bi vredovalec k temu dosti pripomogel, poviša se mu primerno nagrada po vzajemnem dogovoru.“

Urednik je bil torej tudi pripravljen.

Lahko si mislimo, kako je bil tega vesel naš Trobec, kako je tekal žurno okoli, da uredi še zadnje stvari pri oblastvih, v tiskarni itd. Toda prišlo je drugače. Na obnem zboru, ki se je vršil 20. junija 1875. v Gorjupovi dvorani na Proseku, (zborovalci so tedaj z živijo-klici vzeli na znanje, da je bil v zadnji odborovi seji mesto odstopivega dr. Bizjaka izvoljen za predsednika Ivan Nabergoj) je prišlo do prevrata v tem vprašanju. Nabergoj je izjavil, da se je odsek, voljen v Rojano, prenačil glede samostojnega časnika in pozval občni zbor, naj stvar znova pretresa. Pipan je nato prečital „pismo z Gorice, katero je pisal vrl Slovenec in rodoljub in katero pismo pisano iz pravega rodoljubja pojasnjuje v vsej svitlobi stanje časnika in težave, s katerimi se ima časnik boriti“. Zato meni Nabergoj, „da naj bi se z „Sočo“ pogodili in naj bi se volil v to pooblaščen odsek“. Trobec se je pa z vsemi svojimi močmi potoeval za samostojen časnik in navaja tudi „da je reč v tej zadevi vže preveč razlašena, ker je bila vže po časnikih naznanjena“. Videč, da več ne bi mogel vseči, je predlagal, „da naj se časnik vsaj do novega leta izdaja in potem združi z „Sočo“. A nič ni pomagalo. Nabergojev predlog je bil sprejet. Ta dan je imel naš ubogi Trobec posebno smolo. Tudi s svojim predlogom, da bi se tabor na Opčinah vršil še tisto jesen, je propadel in sklenjeno je bilo, da se tabor odloži, ker „da je treba študirati vse potrebe ljudstva v okolici in še-le potem splošni program sestaviti“.

Stvar radi časnika je neutrudni Trobec spravljal zopet pred občni zbor, ki je bil 11. julija 1875. pri Sv. Ivanu. Naglasil je, „naj bi se vendar izdal lastni list, ker „Soča“ ne ugaja. Nadlišek želi, „da naj se rajši, en čas z „Sočo“ poskusi in če ne bi „Soča“ vstrezala, naj bi se lastni list začelo izdajati“. Goričan Pipan seveda toplo zagovarja „Sočo“, ker je „bolji kup“, kot novi list, je tednik, a tržaški list bi izhajal vsak drugi teden in ker ima „Soča“ dosti sodelovalcev in je močnega razširjena“. In nazadnje je vzkliknil: „Ne smemo širiti nesrečnega partikularizma, katero je pravo prokletstvo Slovanov!“ Proti združenju s „Sočo“ pa je energično nastopil kaplan Križman. „Soča“, pravi, „se ne strinja z načeli „Edinosti“. „Soča“ je liberalna, liberalizem pa je pogubljen. „Soča“ naj prevzame naša načela, pa se bomo znjo združili. Bolje nobenega lista, kot slabega. Nam je tukaj dosti list, za zdaj dvakrat na mesec, kasneje tednik. Zato toplo podpiram Trobecov predlog.“ Pipan zopet zagovarja „Sočo“, katere „načela da so načela vseh zavednih tržaških Slovencev“. „Se-le danes, je vzkliknil, „sem zvedel, da „Edinost“ se ne strinja z geslom: „Vse za narod, omiko in svobodo“. Resnično pa je, da nam primanjkuje delavnih moči, kajti le dva gospoda jak v Trstu poznam, ki bi bila temu poklicu kos in še ta dva sta vezana. „Sočani“ delajo nesebično

za slogo, „Soča“ je eden najboljših listov, kar jih na Slovenskem izhaja. Jaz bi še kaj povedal, pa moram imeti obzir. Kaplan Križman zopet odgovarja: «Nisem tako občutljiv, kakor predgovornik, ki me toži tako rekoč, da ne maram za slogo. „Soča“ zastopa eno stranko in če bi se mi z „Sočo“ združili, bi se tej stranki udali. Ali je „Soča“ dobra, se ne bom prepiral. Vsak ima svoj okus. Da pridemo mi do veljave, vstvarimo si svoj list! Trobec priporoča „domači list“ tudi iz gmotnih obzir. Nato povzame besedo Viktor Dolenc, tedanji urednik „Soče“, katerega je odbor na to posvetovanje povabil: «Konstatiram z zadoščenjem, da je „Soča“ zmerom zvesta ostala načelom izpovedanim v programu, da ni ona nikoli kalila miru, pač pa druga stranka, ki je provocirala prepir. „Soča“ zagovarja načela narodnosti in prave svobode, v verske zadeve se ne meša. Teh načel, bi se moral držati vsak narodnjak, če hočemo dospeti do kakih uspehov. Mej „Sočo“ in tržaškimi Slovenci je bila dosedaj precejšnja solidarnost. To hoče zdaj podreti nesrečni partikularizem. Mi „Sočani“, v imenu katerih imam čast Vas tukaj pozdraviti, smo pripravljene tudi kaj žrtvovati, da se le edinstvo obrani in da tudi v Trstu ne nastane prepir. Prav zaradi tega smo vam nesebično ponudili list kot skupni organ in smo celo pripravljene vdati se vam tako daleč, da list prenesemo v Trst. To sem vam povedal, da lahko vsakdo sodi, kje je rodoljubje, kje sebičnost; sicer pa poskusite, ako vam drago, se svojim listom, da le imate zmerom pred očmi korist domovine. Kaplan Križman je menil, naj bi se najprej obe stranki na Gorškem zedinile na skupno postopanje in na skupen list, potem naj se le od Tržačanov zahtevajo, da se glede lista z njimi združijo. Z večino glasov je bil nato sprejet Trobčev predlog, da si Tržačani napravijo svoj list, ki naj začne izhajati že prvega avgusta. Trobec je torej zopet triumfiral. Toda nastale so nove težave. Na odborovi seji dne 25. julija 1875. je bilo sklenjeno, da se list odloži do oktobra meseca, ker se ni moglo vdobiti urednika sposobnega za uredovanje.»

Niti oktobra ni bilo še nič z listom «Edinost». Ta čas sta se stranki na Gorškem poravnali in se zopet dogovorili na «Sočo» kakor edino glasilo gorških Slovencev. Tedaj je na občnem zboru pol. dr. «Edinost», ki se je vršil dne 11. novembra 1875. pri Sv. Ivanu, kaplan Križman v jednatem govoru povdarjal potrebo časnika, navedel slogo, ktera se je izvršila na Gorškem, in ker bo z novim letom v Gorici le en list izhajal, je predlagal, naj bi se tudi tržaški Slovenci združili z Gorščani in naj se voli odsek, ki ima stopiti z gorškimi Slovenci v dogovor in skleniti veljavno pogodbo.» Stvar se je zdelo tako lepa in dobra, da jo je podpiral tudi naš Trobec, ki pa je dodal «naj bi odsek na to delal, da bi „Soča“ svoje ime ob priliki zedinjenja spremenila v ime «Edinost». Tu se zopet pokazuje vse njegovo navdušenje za «Edinost». Predlog Križmanov je bil seveda soglasno sprejet. V odsek so bili voljeni: Dolinar, Trobec, kapelan Križman, za namestnike pa Ivan Gorjup s Proseka, Grljanc s Kontovela in I. M. Vatovec od Sv. Ivana.

Na tem občnem zboru je bil izvoljen novi odbor in sicer tako-le:

Predsednik: Ivan Nabergoj s Proseka. Odborniki: Purič I. M., posestnik v Rocolu, Sancin Ivan, dež. poslanec in posestnik iz Šklednja, Nadlišek Stefan, dež. poslanec in posestnik pri Sv. Ivanu, Zvanut Matija, trgovski «opravnik», Malalan I. M., krčmar in posestnik na Opčinah, Gorjup Ivan, trgovec na Proseku. Namestniki: Čač Jože, posestnik, Nadlišek Janez, posestnik, Gerdol Jurij, posestnik pri Lovcu, Zuljan Josip, posestnik v Kolonji, Vatovec I. M., posestnik pri Sv. Ivanu, Sosič I. M., kmet na Opčinah, Ražem Andrej, kmet v Bazovici, Ukmar Silvester, posestnik na Proseku.

Kako so se vršila pogajanja med Tržačani in Gorščani glede skupnega časnika, izhaja najbolje iz pismenega poročila, katero je podal neutrudni Trobec na občnem zboru, ki se je vršil 26. decembra 1875. v Bazovici. To poročilo se glasi:

«Slavni zbor! Odsek izvoljen v seji 1. novembra se je podal 24. istega meseca v Gorico. Načrt naše pogodbe je bil ta, da naše društvo sprejme Gorški list za svoje glasilo, ako se ime «Soča» spremeni v «Edinost». Društvo bi se zavezalo jemati 300 iztisoč za svoje ude in za druge ter preskrbeti za vsako drugo številko eno tiskano stran gradiva, zlasti o tržaških zadevah. Ker se je pa lastniku «Soče» to število zdelo premajhno, mu je odsek dovolil, kolikor je končno list «Edinost» že zagledal mogli pogoditi, ker je lastnik «Soče» rekel, da on sam ni kompetenten spreminiti ime lista in da to more storiti in odločiti list odbor obeh strank. Pogodba se je zato podpisala z dostavkom, da je veljavna, ako odbor obeh strank potrdi spremembo imena lista. Dne 14. decembra pa smo dobili odgovor iz Gorice, s katerim se nam naznanja, da omenjena odbora nista privolila v zahtevano spremembo imena, ampak da ostane ime še naprej «Soča». Odsek se je zopet zbral ter ugotovil, da se

je pogajanje z Gorščani razbilo, sklenil izdati lastni list z imenom «Edinost». — Ime «Soča» nima pri nas nobenega takega upliva, kot ga bo imelo ime «Edinost». Kar smo storili, smo storili gotovo po željah udov našega društva. Odsek izročil sedaj opravilo časnika odboru.» Občni zbor je sprejel to poročilo na znaje brez vsakega prigovora. Trobec je bil torej končno pridrl s svojo idejo domačega časnika za tržaške Slovence. Dne 8. januarja 1876. je končno list «Edinost» že zagledal beli dan. Naša kronika nič ne piše o tem, kako se je izdanje časnika uredilo, še-le v poročilu o občnem zboru, ki se je vršil 2. februarja 1876. v Šklednju, čitamo, da je dež. poslanec Nadlišek, ki je predsedoval temu zboru, odprl zborovanje z jednatim govorom, povdarjal napredovanje našega društva in priporočal, naj se vsak okoličan vpiše v pol. društvo ter pridno čita društveni časnik, na kar bo bolje in se bodo kmetje izobraževali, zabavali in zavedali svojih pravic.»

Uresničil se je torej Trobčev ideal, a novemu listu ni bilo «z rož'cami postajano.» Že proti koncu prvega leta je Dolinar na občnem zboru 1. novembra 1876. tožil, koliko ima list zgrube, da najpremožnejši Slovenci v Trstu nimajo niti enega lista, ki je vendar tako koristen za tržaške Slovence, ki je bil z velikimi žrtvami ustanovljen in ki je toliko koristil s tem, da je ljudstvo zbudil, tako da je začela nova doba zlasti za okoličane. Pozival je na bolj številno naročbo in na novično pomoč!

Ista tožba se je ponavljala leta 1877. in 1888. Na občnem zboru 31. marca 1888. je celo tajnik Dolinar izrekel bojazan, da bo list «Edinost», ako ne bo več dobre volje pri našem ljudstvu, «vzela suša junija meseca in ga za večno pokopala!» «Človek se muči», je dodal, noč in dan, z velikim trudom in sitnostjo, zdaj s konfiskacijo, zdaj s tožbo v svojo veliko materialno škodo, — pa brez pravega uspeha. Ali ni bolje vse pustiti?»

Od tedaj naprej ni več sledi takih tožb v naši kroniki. Zbrali so se imovitejši rodoljubi, da so prispevali z gmotnimi podporami a tudi list se je našemu ljudstvu vedno bolj priljubil, tako da

Dr. Gustav Gregorlin:

Zgodovina lista „Edinost“

in njegove tiskarne v zvezi s splošnim razvojem trž. Slovencev.

Od cenjenega uredništva «Edinost» sem prejel vabilo, da napišem kakor bivši narodni bорец na tržaškem ozemlju za današnje slavno številko, izdano povodom 50-letnice «Edinosti», članek v zmyslu gornjega naslova. Priznati moram, da me je to častno vabilo spravilo v nemalo zadrego, ne pa radi tega, ker da ne bi imel volje se odzvati temu vabilu, marveč radi tega, ker sem se zavedal, da mi ne bo mogoče napisati od mene zahtevanega članka tako, da bi odgovarjal postavljeni mi nalogi, še manj pa moji lastni želji z ozirom na to, da nimam na razpolago niti trohice onega obsežnega materiala, ki se je nahajal v mojem zasebnem arhivu do požiga «Narodnega doma» bodisi kakor moja zasebna last, bodisi kakor last lista, odnosno tiskarne «Edinost». Ves ta material, dragocen za zgodovino «Edinosti» in njene tiskarne, je bil namreč skupno z vso mojo v takratnem mojem stanovanju v «Narodnem domu» nahajajočo se premakljivo imovino uničen o priliki omenjenega požiga. Radi tega bo, kar sem napisal v sledečem zgolj iz spomina po tako dolgem času, stvarno, posebno pa kar se tiče števil in letnic, le pomanjkljiv doprinos k zgodovini «Edinosti» in njene tiskarne ter bi bilo želeli, v interesu stvari, da se še kdo drugi oglasi k predmetu, da popolni, kar je v tem mojem članku pomanjkljivega ter popravi, ako in v kolikor je v njem kaj pogrešnega, v kar bi bil nedvomno v prvi vrsti poklican «živa kronika in živ leksikon» narodnega snovanja na tržaškem ozemlju, dolgoletni urednik «Edinosti», gospod Makso Cotič, ki je v omenjenem svojstvu delil težave in uspehe «Edinosti», v kolikor se spominjam, skozi skoraj štiri petine petdesetletnega njenega obstanka, v vsej skromnosti, zato pa z občudovanja vredno požrtvovalnostjo.

A ne le da je, kar sem napisal v tem članku, pomanjkljivo, moram še poudarjati, da se mi je v njem omejevali na zgodovino «Edinosti» in njene tiskarne v prvi vrsti na dobo, tekoma katere sem sodeloval pri njej kakor voditelj njenega gospodarskega razvoja in njene uprave, t. j. na dobo od 1894. leta, ko sem prevzel to delo, pa do maja 1915. leta, ko sem se podal med svetovno vojno v inozemstvo, da tam zastopam želje in zahteve našega naroda po osvoboditvi iz avstrijskega, oziroma germanskega jarma. Od tega časa naprej pa do danes je bila «Edinost» v drugih rokah ter se jaz nisem več vrnil v Trst.

Iz prejšnje dobe, t. j. iz dobe pred 1894. letom, mi je znano le toliko, kolikor sem mogel doznati kot postranski opazovalec, iz ust drugih in iz prvega letnika «Edinosti», ki ga je bil podaril gospod Fran Kravos njeni upravi, ka-

se je krog njegovih čitateljev vedno bolj širil. List se je vedno bolj razvijal, dokler je dosegel sedanjo višino in sedanjo starost. Koliko nevarnosti, viharjev bojev in gorja je moral list prestopiti v teh 50 letih! Koliko dela, truda in žrtve je bilo treba, da je bil list preden preko vseh faz njegovega razvoja: od dvomesečnika do tednika, od tednika do dvotednika, od tod do dnevnika, do lastnih strojev, do lastne tiskarne, čez težkoče avstrijske cenzure, skozi stršno vojno stanje, zasedbo, po vojna nasilja, sedanje težke tiskovne razmere! Vse to je premagal, in tudi naki notranji boji, naša razcepljenost, ga ni omajala. Dvajset gld. je stal tisk za vsako številko ob početku lista; nad 6000 lir stane tisk današnjega jubilejnega lista. Z naklado 500 iztisoč je list začel, a današnja lista se tiska 15.000! Eden je bil urednik v početku, ki je zahteval 7 gld. 50 kr. nagrade za vsako številko! In danes: Šest je stalnih političnih urednikov (politični ravnatelj, glavni in odgovorni urednik, trije uredniki in kronist) v tržaškem uredništvu, izmed katerih štirje torej dve tretjini z akademsko izobrazbo. Poleg tega imamo poduredništvo v Gorici, dva stalna strokovna sodravnika, oba priznana pisatelja, in stalnega dopisnika v Jugoslaviji, poleg drugih vrlih sodravnikov in dopisnikov. Dobivamo vsakdanja brzojavna poročila iz Rima in telefonična iz Ljubljane. In vse to daje naš list v formatu tržaškega «Piccola» trikrat na teden na štiri, a trikrat na dveh straneh za borih dvajset stotink za vsak list! Če pomislimo, koliko drugih listov v Trstu je v teh zadnjih 50 letih žalostno poginilo, dočim se je «Edinost» razvila iz malega dvomesečnika do uglednega dnevnika, ki se sam vzdržuje brez vsake druge gmotne podpore, je treba priznati, da je njegov obstoj in razvoj ali velika zasluga našega naroda ali pa vsaj velika — sreča. In te sreče se danes radujemo in hvallimo Boga, milo usodo in vse tiste, ki so kaj dobrega storili za ta naš še vedno preskromni, a vendar tako ljubljeni in potrebni list, za našo jubilejntko «Edinost», katera naj i naprej tako močato in dosledno, tako vztrajno in pošteno vrši svojo vzvišeno nalogo v čast in korist našega naroda!

teri letnik je pa bil tudi uničen o priliki požiga «Narodnega doma». Spominjam se, da je začela «Edinost» izhajati leta 1876. v skromnem quart-formatu po dvakrat na mesec. Prvi odgovorni urednik ji je bil nam starejšim znani vrli narodnjak in silno agilni narodni agitator Ivan Dolinar, ki je bil, ako se ne motim, tudi prvi starosta «Tržaškega Sokola», na vsak način pa vnet njegov soustanovitelj. Prvi faktični urednik lista pa je bil slovenski pisatelj in pesnik Fran Cegnar, ki je napisal v prvi številki na uvodnem mestu članek vsebujoč program, ki so si ga bili postavili pokretniki lista. Bila sta to, razen imenovanih urednikov in drugih rodoljubov, dolgoletni voditelj tržaških Slovencev in njih zastopnik v tržaškem mestnem svetu, oziroma deželnem zboru in v dunajskem parlamentu, pok. Ivan Nabergoj in svetovlanski narodni veljak Anton Trobec, ki je tudi večkrat zastopal ta okraj v tržaškem mestnem svetu, oziroma v deželnem zboru. V hiši poslednjega se je osnovalo politično društvo «Edinost».

Omenjeni program «Edinosti» je obsegal v lapidarnih stavkih dolgo vrsto točk; od teh mi je ostala v spominu točka, katere zmisel je bil, da bo «Edinost» svobodoljubna, ne pa «svobodnjaška». Taka je bila «Edinost» od prve številke naprej ter je, lahko se reče, takva ostala do danes. Sploh se pa ni izneverila, v kolikor se splošno spominjam, nobeni točki svojega prvotno začrtanega si programa do današnjega dne. Imela je, morda ravno radi te svoje doslednosti, da abstrahiram od drugodercev, pretpreti ter preizkusiti tekoma svojega obstanka od strani slovenskih politikov, strank in listov marsikatero napade in kritike — predbacivalo se ji je enkrat «solzarstvo», drugičkrat «liberalstvo», in zopet drugičkrat «klerikalstvo» — in vendar se more upravičeno poudarjati, da je ostala zvesta svojemu programu in dosledna od svojega poroda do danes v eminentni meri, dočim se ne bi moglo to vedno trditi o onih, ki so jo napadali ter jo presojali enkrat tako, drugičkrat drugače, kakor so pač oni menjavali ter zavzemali svoja stališča.

Tradicija «Edinosti» je ostala torej neomajno ista ter so se je držali vsi njeni glavni uredniki do danes. Cegnarju je sledil, kolikor je meni znano, pok. Viktor Dolenc, temu pok. Lovro Zvab in nazadnje današnji ravnatelj gospod Makso Cotič.

Skromen je bil početek lista in skromno število prvotnih naročnikov in v razprodaji razpečevanih izvodov. Pripovedovalo se mi je, da je pok. Ivan Dolinar hodil vsak dan od tobakarne do tobakarne povpraševati, kako gre za razprodajo. In če se mu je odgovarjalo, da je bilo prodanih par izvodov, si je

mencal zadovoljno roki ter dajal izraza svoji zadovoljnosti z besedama: «Dobro gre». Tako mi je večkrat pripovedoval naš narodni tobakarnar Lavrenčič, o katerem ne vem, če še živi in ki je imel, ko sem jaz zapuščal Trst, svojo tobakarno v hiši na desni strani «Narodnega doma» na trgu vojašnice. Pri tem sem se namreč tudi jaz, kakor svoječasno pok. Dolinar, večkrat informiral o razprodajanju lista.

Polagoma se je razvijal list tako, da je začel leta 1880. izhajati po enkrat, pozneje leta 1883. po dvakrat na teden z enkratno tedensko prilogo «Novičar».

Tiskal se je sprva v Lloydovi tiskarni, pozneje pa do časa, ko si je ustanovil svojo lastno tiskarno, v tiskarni Viktorja Dolenca, katero je bil prevzel po njem, če se ne motim, neki Hualla, a od njega nazadnje gosp. Fr. Polič. Ta tiskarna se je nahajala v hiši, ki je stala pred zgrajenjem «Narodnega doma» na istem mestu, na katerem je stala pozneje zgradba omenjenega «Narodnega doma» in sicer v traktu, kjer je bila nastanjena kavarna «Balkan».

Prišlo je leto 1894., v katerem se je začelo razmišljati o tem, ne bi li kazalo, da se «Edinost» razširi v dnevnik, z ozirom na dosledno napredujoči razvoj Slovanstva v Trstu in z ozirom na to, da so se morali tržaški Slovani, ako so hoteli biti informirani o dnevnih tako domačih, kakor tudi svetovnih dogodkih, posluševati listov, izdanih v italijanskem, bodisi v nemškem jeziku. Sestali smo se v to svrhu v stari čitalnici v Via S. Francesco pok. Matko Mandič, dolgoletni predsednik političnega društva «Edinost», veletrež pok. Anton Truden in moja malenkost na posvetovanje, kateremu smo pritegnili stavca v Poličevi tiskarni gospoda Julija Mikoto, ki mu je bila poverjena naloga, da nam kakor tiskarski strokovnjak sestavi približen proračun, ki bi nam imel služiti za podlago glede odločitve, kolika glavica bi bila potrebna, da se začne z izdajanjem dnevnika ter za korake, potrebne, da se ta glavica zbere. Kolikor se spominjam, smo na podlagi od gosp. Mikote nam predloženega proračuna ustanovili, da bi nam zadostovala za prvi začetek svota 6000 kron, ter smo bili sklenili, da se bo skušala nabaviti ta svota potom skupljanja dobrovoljnih doneskov od strani naših imovitejših rodoljubov. Seveda je bil ta proračun, kakor se je pozneje izkazalo, še precej optimističen ter je vzdrževanje dnevnika «Edinost» v poznejših časih zahtevalo mnogo večje denarne žrtve; sicer je pa usoda vseh proračunov taka, da se jih mora v praksi prekoračevati, tako da se lahko reče, da je dostikrat dobro, da je tako, ker bi se sicer marsikatero koristno delo ne začelo. Ko se je pa v začetem podjetju, se že najdejo sredstva, da se ne ostane na sredi poti.

Naloga, da se zbere omenjena svota, je bila poverjena meni. Najprej sem se bil podal k tedanjemu našem mecenu, ki nas je vedno denarno podpiral, ko je šlo za narodne potrebe, k pokojnemu Franu Kalistru. Pripravil sem si bil na potu k njemu majhen govorček s primernim uvodom. V tem uvodu sem bil začel razlagati pok. Kalistru, kako bi bilo za tržaške Slovence potrebno, da pridejo do svojega dnevnika, in kako bi to bilo koristno za njihovo narodno, kulturno in politično delovanje. A nisem še bil dovršil omenjenega uvoda, ko je pok. Kalister razumel, kam pes taco moli, ter presekal moja začeta izvajanja in dokazovanja o potrebi slovenskega dnevnika v Trstu s kratko izjavo, katere zmisel je bil ta-le: Kar se tiče potrebe slovenskega dnevnika v Trstu, ste Vi z Vašimi prijatelji stvar gotovo dobro premislili ter jo tudi gotovo bolje razumeli, nego bi to mogel jaz, ki nisem politik ter vam radi tega tudi ne morem dati nobenega sveta; kar morem storiti jaz v tem oziru, je le to, da vam dam na razpolago za to svrhu denarno pomoč, in sicer vam prinesem jutri v Vašo pisarno, ker nimam denarja doma, ampak v banki, 1000 kron. Obrnite se pa za to, kar vam bo še manjkalo, še do drugih rodoljubov, da prispevajo vsak po svoji moči. Zahvalivši se na daru, sem izjavil, da to seveda storim, ter sem se pripomnil, da ni potreba, da se on potrudiv v mojo pisarno, ker lahko jaz pridem po denar k njemu. Kalister je na to ponovno izjavil, da prinese sam denar v mojo pisarno, in res mi je prinesel drugo jutro objubljeni svoto. Osokoljen s tem prvim uspehom sem obiskal zaporedoma še omenjenega pokojnega Antona Trudna, kapitalista pok. Ivana Šabca, veletrežca z lesom pok. Ivana Mankoča in gosp. Kornelija Gorupa kakor zastopnika njegovega tudi še pokojnega očeta Josipa Gorupa, bivšega veletrežca in posestnika na Reki. Prejel sem od vseh imenovanih razmerne svote in obljube za nadaljno podporo v slučaju potrebe. Vse te dobrotnike lista «Edinost» krije danes hladna zemlja, a mi, ki še živimo, smo dolžni, da jim ohranimo hvaležen spomin.

S prejetimi podporami se je začelo izdajanje dnevnika. Tu mi je pripomnil, da je takrat obstajalo obdajenje časnikov na ta način, da se je moralo dajati kolekovati časniški papir s kolekom ene stotinke za vsak izvod glavne dnevnice izdatke. Ta kolek se je pritisikal na finančnem uradu na predlo-

žene pole z mokrim pečatom v Trst barvi. Istočasno je imel list pravico do enakega števila pol z rudim brezplačnim časniškim kolkom. Te pole so se smele uporabljati za morebitno drugo izdajo istega dne. To fiskalno uredbo smo pri «Edinosti» uporabljali na ta način, da smo prirejali jutranjo izdajo u navidezno večerno izdajo, katera poslednja je pa izhajala pod noč ter se prodajala v glavnem šele drugo jutro. Na ta način je izhajala «Edinost» formalno vsak drugi dan, t. j. brez ponedeljka, trikrat na teden, zjutraj in zvečer, faktično pa šestkrat na teden, pri čemer se je prištedila polovica kolkovine. Pozneje smo prišli še na drug «trik», da se ognemo prevelikim izdatkom za kolkovino. Začeli smo izdati list vsak dan po dvakrat, tako da je bila jutranja izdaja namenjena za Trst, a večerna izdaja za čitatelje izven Trsta, ki so dobivali list po pošti. Zjutranja izdaja se je kolkovala s črnilno večerna pa z rudim pečatom. Vsebinske in druge izdaje je pa bila razdeljena tako, da je večerna izdaja prevzela malo polovico materiala, in sicer najnovjšega iz jutranje izdaje ter izpolnjevala drugo polovico z novim materialom in z zadnjimi vestmi, prejetimi po noči. Na ta način so dobivali tržaški naročniki in oddelci lista na drobno v zjutranji izdaji identične članke in poročila, kakor jih dobivali zunanji naročniki in oddelci malci na drobno v večerni izdaji. Vrnit tega so imeli tržaški čitatelji priliko, da so bili obveščeni o domačih in svetovnih dogodkih zjutraj in zvečer; uprava «Edinosti» je pa pri tem zopet prištedila polovico kolkovine ter vrhu tega imela še nekaj dobička od tržaške razprodaje večerne izdaje.

Ko se je pa odpravil časniški kolek, je «Edinost» začel izhajati redno vsako jutro razen ponedeljka in pozneje celo vsak dan sploh, t. j. tudi ob ponedeljkih. Izhajala je «Edinost» kakor last in glasilo političnega društva istega imena do nekega občnega zbora tega društva, vršivšega se, ne morem se spominjati, katerega leta, ko je imel tedanji istrski deželni poslanec profesor Vekoslav Spincič ob splošnem in navdušenem odobravanju zborovalcev, tako vehementen govor proti tedanjemu vladnemu režimu proti primorskim Slovanom, da je nazvočni vladni komisar razpustil zborovanje, vsled česar je med tržaškimi Slovani vladalo splošno prepričanje, da bo temu razpustu sledila tudi razpust političnega društva. V takem slučaju bi seveda prišel v nevarnost obstoj lista «Edinost». Da se za vsak slučaj reši in ohrani list, je odbor političnega društva takoj po razpustu občnega zbora odstopil list «pro forma» (navidezno) v to svrhu sestavljenemu konsorciju, ki si je dal naslov: «Konsorcij lista Edinost». Člani tega konsorcija so bili: Matko Mandič, Anton Truden, Ivan Mankoča, Kornelija Gorup in moja malenkost. Politično društvo ni bilo razpuščeno, kakor se je bilo bati vseeno je pa ostal še nadalje formalni lastnik lista omenjeni konsorcij, dočim je bil list faktično tudi naprej glasilo političnega društva. Dnevna naklada dnevnika «Edinosti» se je sprva skušala med 700 in 1000 izvodov, se je pa stalno višala ter je postopno dospela do 2000 do 3000 izvodov. Tedaj se je začelo razmišljati o tem, ne bi li kazalo, da si list s pomočjo spremembe konsorcija v drugo ustvari lastno tiskarno. To je bilo aprila meseca 1898. leta. Posrečilo se je to s pomočjo požrtvovalnih rodoljubov, ki so prevzeli potrebno število združnih deležev po 100 kron, pri čemer sta prednjačila z večjim številom deležev denarna zavoda «Tržaška posojilnica in hranilnica» in bivša «Jadranska banka» v Trstu. Naročili so se nujno potrebni tiskarski stroji in erke, sploh ves material, potreben za tiskarno, ter so se najeli za tiskarno in uredništvo potrebni prostori v ul. Torre bianca, dočim se je uprava vodila v moji pisarni, pozneje skupni z dr. Slavikovo.

Ko je bil v avgustu 1904. leta dograjen «Narodni dom», se je tiskarna s tiskarskimi stroji preselila v pridlične prostore v ulici Giorgio Galatti, dočim so se stavni materiali in stavci namestili nad omenjenimi prostori in mezzanino, kjer se je nastanilo tudi uredništvo z upravo. Pri tej priliki se je dokupil drugi brzojavni stroj ter so se dopolnili materiali potrebni na le za stavek lista, ampak tudi za vsakovrstna akcidentsna dela.

V «Narodnem domu» so ostali tiskarna, uredništvo in uprava lista in tiskarne do februarja 1914. leta, ko se je s pomočjo posojila dovoljenega od «Tržaške posojilnice in hranilnice» in bivše «Jadranske banke» kupila hiša v ulici S. Francesco d'Assisi št. 20, ki se je za tiskarno primerno prezidala in kjer se le-ta, uredništvo in uprava nahajajo še danes. Z ozirom na dosledno naraščanje naklade lista se je moralo še naročiti rotacijski stroj in stereotipijo, za kar se je izdalo čez 40.000 kron. S temi nabavami je dosegla tiskarna vrhunec svojega razvoja ter je postala po svoji notranji uredbi vzorna, tako da je obrtna komisija ob takratnem pregledovanju prostorov in svrhu kolavda-

cije izjavila, da je tiskarna «Edinosti» med tržaškimi najmoderneje urejena.

Sporodno s tehničnim napredkom tiskarne je napredoval tudi list, ki je dobeval pred vojno redne naklade od 6 do 8 tisoč izvodov. Tiskal se je pa ob izrednih prilikah — posebno o volitvah — v do 12.000 izvodih. V tem stanju sta se nahajala list in tiskarna «Edinosti», ko sem se v maju 1915. leta, kakor sem omenil v uvodu tega članka, podal v inozemstvo ter vstopil v Jugoslovanski odbor. Kako sta se razvijala list in tiskarna od mojega odhoda v inozemstvo pa do danes in kaj vse ju je zadelo v tej dobi, o tem je večina čitateljev «Edinosti» v Julijski Krajini bolje informirana, nego sem jaz, ki sem od takrat, torej skoraj enajst let, odsoten iz Trsta, od katerih sem prvih pet let prebil v Švici, Angliji in Franciji.

Kaj naj porečem še o tem, v kaki zvezi je bil splošni razvoj tržaških Slovanov z razvojem lista «Edinost»? Ne

da bi se dalo temu oporekati, se more trditi, da ne bi brez lista «Edinost» in njegovega razvoja, kakor gori sumarno opisanega, tržaški Slovani nikdar bili dosegli one pozicije, ki so jo zavzemali do zloma Avstrije na gospodarskem, kulturnem, društvenem in političnem polju. List «Edinost» je bila tribuna, s katere se je vršila propaganda v vseh omenjenih ozirih ter se je navduševala inteligenca in masa za narodno delo. Posebno pa se ne more zadostno ocenjevati zaslug, ki si jih je pridobila «Edinost» v burnih časih vsakovrstnih volitev, pri katerih sta se do zloma Avstrije pokazala vsa moč in ves napredek tržaškega Slovanstva. Z eno besedo: z razvojem lista «Edinost» je tesno zvezan ves razvoj tržaškega Slovanstva.

In tudi danes se more reči, in to še bolj upravičeno, da je v «Edinosti» utelešena vsa kulturna in politična energija ne le tržaškega Slovanstva, ampak tudi vsega Slovanstva v Julijski Krajini sploh.

Spomini izza dobe 40^{ih} let

Tudi jaz — kakor starejši sodruznik «Edinosti» — želim podati iz svojih spominov majhen prispevek povodom petdesetletnice tega našega glasila. Tudi ta moj skromni prispevek utegne zanimati mlajši rod, ki ne pozna zgodovine slovenstva na tržaškem ozemlju iz te prošle dobe.

Sodelovati sem začel v letu 1885. kot 21-leten priprost rokodelc. Pred štiri desetimi leti je bilo družabno življenje med Slovenci takorekoč še v povojih. Imeli smo sicer že precej društev, ki pa so bila — izvzemši Slovensko čitalnico — vsa tudi še v povojih. Po letu 1885. pa se bolj pričelo živahnejše gibanje. Tem bolj smo občutili dve nujni potrebi: svojega denarnega zavoda in pa — dnevnika. Brez teh dveh sredstev ni bilo misliti na uspešen nadaljnji razvoj.

Zato se je družba navdušenih mož iz priprostih slojev obrnila do tedanjih prvakov in premožnejših mož s povabilom na tozadeven razgovor za ustanovitve denarnega zavoda. Ta se je vršil v prostorih Čitalnice na nekdanjem Zelenem hribu (Monte verde) na Corsu, kjer je sedaj mestna zastavljalnica. Prišlo nas je kakih petdeset — nemanicev!

Prišla pa sta tudi pokojni Vučetič, tedanji podpredsednik trgovske zbornice, in nepozabni voditelj tržaških Slovencev Ivan Nabergoj. Drugih premožnejših našincev ni bilo blizu! Imenovana gospoda sta nam pojasnjevala, da je za ustanovitev denarnega zavoda treba strokovno sposobnih ljudi in pa — denarja! Razšli smo se poparjeni in žalostni. Ustanovili sicer nismo nič, vendar ni bil ta sestanek brezuspešen.

Vrženo je bilo seme, ki je pozneje vzklilo in doneslo, kar smo tedaj želeli.

Kasneje smo se dogovarjali, kako bi prišli do lastnega dnevnika. Pa tudi glede te naše želje smo dobili od merodajnih strani pojasnilo, da bi trebalo ogromnega denarja. Dobri, idealni, obenem pa tudi trezni računar dr. Gustav Gregorin je računal in računal, a njegov zaključek je bil, da do dnevnika bo treba še dolgo čakati. Mi navdušeni idealisti pa smo le pritiskali in celo grozili, da s ustanovimo konkurenčen list, čeprav s — praznimi rokami! Toliko pa smo vendarle dosegli, da vprašanje ni več zaspalo. Iz «Edinosti», ki je izhajala dvakrat na teden, je pozneje nastalo trikratno tedensko izdanje z večernima prilogama, tako da smo fakično dobili šestkratno «Edinost» na teden. V boljše razumevanje naj pojasnim, da so se naši vodilni krogi odločili za tako rešitev tega perečega vprašanja, ker je bila tedaj kavcija za dnevnik tako visoka, da bi je ne bili zmogli. Slednjič se je vendar uresničila naša najgorečnejša želja: dobili smo splošno zaželjeni in zahtevani dnevnik.

Zasluga naše «galerije» je bila le v tem, da je drezala in drezala. Vse drugo je bila zasluga naših tedanjih voditeljev in pa tistih rodoljubov, ki so dali, česar mi nismo imeli — denar!

Leta 1900. — ako se ne motim — smo imeli ljudsko štetje, pri katerem je z vnmno sodelovalo kakih 10—12 mladih pravnikov. Tedaj se je skoro sleherni dan kdo spravil nad «Edinost», češ da je preveč oportunistična in premalo «ljudska», da nima raznovrstnih poročil iz mesta in z dežele, kakor jih imajo drugi listi. Na taka očitanja se je oglasil nekdo, ki ni spadal k inteligenci, in je vprašal mlade gospode, kdo med njimi in koliko pišejo za naš list. Na to vprašanje so — molčali. Spominjam se, da je dr. Ante Mandić, sedaj odvetnik v Voloskem, živahno pritril tej pljuski!

Ne vem, koliko mladina danes piše za to naše glasilo. Menim pa, da so

redki, ki bi napisali vsaj po nekoliko vrstic na teden. Še nekaj bi rad ugotovil. Kakor že rečeno, je bilo tedaj mnogo takih, ki so zabavljali, da je «Edinost» preveč vladna. Ni jim ugajalo, ker ni bila skoro nikoli — zaplenjena. Nekega dne je prišel k meni dobričina, tedanji glavni urednik, s prošnjo, da bi za čas, ko bo on na dopustu, intenzivnejše sodeloval in pomagal souredniku Dragotinu Godini. Prošnji sem ustregel z veseljem in dogovorno z Godino sva začela ognjevito pisati proti vladi, proti režimu, proti Nemcem. Mislila sva, da doseževa vsaj eno zaplenbo. Pa je — uisva. Pozneje sem doznal od uslužbencev državnega pravdnštva, da čisto «Edinosti» — niti ne čitajo. Pozneje so se seveda razmere spremenile. Zlasti v časih glasovitega namestnika Rinaldinija, ki je uvedel strogo protislovanski režim, četudi v pritajenih in zahrbtnih oblikah, kar je občutila tudi «Edinost». Četudi v

Antonija Germekova:

Štefan Nadlišek kot kolednik

Ponosna sem, da je bila naša rojstna hiša, tudi rojstna hiša pol. dr. «Edinosti» kakor tudi glasila «Edinost». Prav za prav sta bili pri Sv. Ivanu dve hiši, v katerih je imela «Edinost» svojo zibko: Trobčeva in naša. V obeh hišah so bili sestanki in razgovori. Moj oče nam je večkrat pripovedoval razne dogodke iz mladih dni «Edinosti», kateri pa so mi — v skrbi polnem življenju, žal, že izginili iz spomina.

Dogodek pa, ki ga tu opisujem, mi je ostal še živ pred očmi in v duhu vidim še smejoči se obraz svojega očeta, ki se po tolikih letih ni mogel pozabiti na to, da je malo manjkalo, da bi mu bil škof Glavinca odnesel z vrati skoro kos nosa.

Oče moj je bil inteligenčen mož, gladko obrtrega obraza in s precej dolgim nosom. Ko so v prvih letih «Edi-

svojih znanih in toliko zasmehovanih «solzarskih» oblikah je «Edinost» vsekar vedno, dosledno in izdatno vršila svojo nalogo narodnega glasila: vsekdar je bila neustrasna boriteljica za pravice našega naroda. In je tudi danes v tako neizmerno težkih časih. Če komu kaj ni všeč, naj pomisli, da naše glasilo dela, kakor more in sme sedaj. In le hvaležni ji moramo biti za nje izprevidnost, ker noče pisati le za državnega pravdnika, marveč našemu ljudstvu v pouk, tolažbo in pobudo. Sklepam te svoje skromne vrstice (ker prihajajo iz priprostih rok), z željo, da bi se manje kritiziralo in zabavljalo, marveč da bi vsi, ki so poklicani po svojem položaju in svojih sposobnostih, več delali in pomagali. Prazen je izgovor, češ: podpiral bom «Edinost», ko bo boljša! Ne, ni prav tako! Podpirati jo moramo vsi, da bo — še boljša!

Brejski.

nosti» nabirali za njen fond, so izbrali mojega očeta, da pojde tudi k škofu Glavinu prositi podpore. Z veseljem in ponosom je moj oče sprejel dano mu nalogo. Obelisk si je črno obleko, obul svetlo bliščeče škornje in se z največjo nado v srecu odpravil k škofu. Škof ga je sprejel. Poslušal njegovo prošnjo in zmajeval z glavo. Oče je takoj spoznal, da bo dosegla njegova prošnja ravno nasprotno od tega, kar je pričakoval: naletel je namreč, na gluha ušesa.

Vsenaenkrat je bil oče že med vrati, kako — sam ni vedel. Vrata je pa škof zaloputnil s tako silo za njim, da se je oče takoj, ko je bil zunaj, prejel za nos, da se prepriča, če ga kaj ne manjka.

Radi nosa ni bilo žalosti, ostal je cel, žalost je pa bila, ker se je vrnil poslanec praznih rok k njim, ki so ga željno in nestrpno pričakovali.

„Edinost“ - narodna probujevalka, vzgojevalka in vodnica našega ljudstva

Ivan Hribar:

Politika „Edinosti“ v prvih 50 letih

Mnogo lepih spominov me veže z ono dobo, v kateri sem poln idealnega zanosa začel posezati v javno življenje. Med najlepše pa vendar spadajo oni, ki se tičejo mojih vezi s prijatelji in somisljeniki ob solnčnih obalah čarokrasnega Jadranskega morja. Zlasti v Trstu.

Trst! Koliko lepih, srce povzdigujočih nad mi je vedno vzbujalo tvoje ime! Leta 1873. je bilo, ko me je prijatelj Andrejčkov Jože zabil za velikonočne praznike v Trst. Peljala sva se do Sezane. Od tam sva jo mahnila po veliki cesti peš. Na moje vprašanje, zakaj se ne peljava prav do Trsta, mi je odgovoril, da boševa na ta način prej tam. Ozirom sem se neverno vanj, a rekel nisem nič. Ko stopava skozi Opčine, mi pokazuje prijatelj obelisk vrhu klanca čes: tam-le si malo odpočijeva. Nato stopava molče dalje.

Naenkrat nama stopi ves obelisk pred oči. Le par korakov in — sapa mi zastane.

Nepregledna morská ravan se koplje v svetlih žarkih dopoldanskega solnca, ki se poigrava v modrikastimi, s srebrno peno obrobjenimi valovi, po katerih polze množičevilni majhni čolnici ter se veličastno gibljejo parniki in jadrnice. Globoko zajamem sape in porodi se mi dotlej neznanu koprnjenje. Oh, ko bi mogel v svet, v daljni svet! Da uzrem Atlas in vidim Hesperidske vrtove! Zasanjam se, a ne za dolgo. Iz zamaknjenja me zbudi tuljenje siren, žvižganje lokomotiv in ves trušč v neprestanem vrvenju živečega primorskega mesta.

Ozrem se na obalo v najinem vznokju. Kakšna očarljiva slika! Nehote obrnem pogled na prijatelja, ki se je poleg mene zadovoljno smehljaj. Ta pogled mu je namreč povedal, da ga razumem, zakaj me je po tej poti peljal v Trst.

Celo življenje mi je prvi pogled na Trst ostal v neizbrisnem spominu. In užgal mi je ljubezen do mesta, katero sem smatral za naša vrata v široki svet. Tem živahneje sem od tega prvega obiska v Trstu sledil delu naših ljudi. Začel sem to delo, kakor hitro sem došel v položaj, ki mi je to dovoljeval, moralno in gmotno podpirati, posvečeval sem mu vso pažnjo, zlasti v svoji zreli moški dobi in pozabil nisem Trsta tudi v času velikih dogodkov, ki so bili združeni s svetovno vojno.

Narodnemu gibanju v Trstu sem vedno sledil z najživejšim zanimanjem. Sodeloval sem pri «Jadranski Straži», pri «Juriju s puško» in pri «Primorcu». Vsem tem listom je bilo pa žalobno usojeno le kratko življenje.

Služaj je nanesel, da sem se početkom februarja 1876. leta za tri in pol mesece naselil v Trstu. Kaj je bilo naravnost, ko da sem takoj poiskal ono družbo, iz katere je izhajalo vse slovensko narodno gibanje onega časa v tem sila važnem trgovskem emporiju! Našel sem jo. Skromno, kakor prvi krščani, se je zbirala okoli svojega mojstra, pesnikova Cegnarja v mali gostilnici na «Veduti Romani». Radostno so me vzeli med-se. Zlasti iskreno me je pozdravil živahni Ivan Dolinar, po rojstvu Ločan, kakor Cegnar. Prišel sem med-nje ravno v dobi, ko se je največ pogovorov vrtele okoli novega lista «Edinosti», ki so ga nedavno pred tem začeli izdajati. Tikali so se ti pogovori uredništva in upravnštva. Glede prvega je imel prvo besedo Cegnar, glede drugega neugnani agitator Dolinar.

Mene je seveda predvsem zanimalo vprašanje, katero se je spričo dotodanjih poizkusov s slovenskimi listi v Trstu samo od sebe oglašalo: Jo-li namreč «Edinosti» zagotovljen obsto?

«Brez skrbi!» je bil Dolinarjev odgovor. In izvedel sem, da je prva podpora za list došla od dveh slovenskih tržaških bogatinov, katerih imeni sta se takrat čisto imenovali.

«Zanaprej», je pristavil Dolinar in so pritrjevali tudi ostali, «bode pa že šlo. Mi namreč ne računamo toliko na stalne naročnike, kolikor na prodajo po trafikah, kakršna je v Trstu, kar se laških listov tiče, udomaćena. In našega življa je tu veliko. Samo organiziran dostlej ni bil. Mi smo pa v tem oziru že na delu. Tako po okolici, kakor po mestu. In vidimo, da pojde».

Reči moram, da so me te besede za stvar navdušenih, sicer pa v pravem apostolskem siromaštvu živečih mož, ki so si vsi morali trdo služiti sredstva za svoje skromno preživljanje, navdale s spoštovanjem in občudovanjem. Stori-le so, da sem z njimi tudi potem, ko sem se bil za stalno preselil v Ljubljano, ostal v tesni prijateljski zvezi. Preživljal sem z njimi in kasneje z njihovimi nasledniki vse faze narodnega življenja tržaškega tako, ko da stojim v njihovih vrstah. Krepek sem jih podpiral moralno in kedar je to bilo po-

treba — po svojih skromnih močeh — tudi gmotno.

Glede «Edinosti» so se samozavestne Dolinarjeve besede v polnem obsegu izpolnile. Ona je rastle in se krepila. Od dne do dne se je je več podrobno prodalo, od leta do leta je naraščalo število njenih naročnikov. Ob svojih občasnih sestankih s tržaškimi prijatelji sem kaj kmalu izprevidel, da je na srečo urednik prav mnogokrat bil v večjih zadregah, ko upravnik. Ugodnejše razmere so pri uredništvu nastopile še le tedaj, ko je glavno vodstvo prevzel urednik, ki je v tem svojstvu doživel redko srečo, da more urediti jubilejno številko ob petdesetletnem obstoju lista. V nekako posebno zadovoljstvo mi je, da sem se posvetovanj glede preuredbe uredništva tudi sam udeleževal.

Kar se politične smeri tiče, bi se zdelo, da uredništvo «Edinosti» ni imelo težkega stališča. Dali so ji jo ustanovitelji, izrazivši jo preglatno že s samim imenom lista. Če kje, je bilo v Trstu, v mestu ki je bilo poitaljančeno po hotenju avstrijske uprave in pod vplivom pomorske trgovine, katera je vsa bila skoro izključno v laških rokah, treba popolne edinosti Slovencev. Saj se je moralo vse narodno delo začeti od spodaj navzgor. V množicah, ki so doma pač še slovenski govorile, a iz tega povsem prirodnega dejstva niso umele izvajati konsekvencije. Saj so se izven domačega ozidja, ko da je to nekaj samo po sebi umljivega, posluževale italijanske govorice. Se več: ta okolnost je popolnoma ubila v njih za-kolnost, da pripadajo povsem drugemu kulturnemu krogu, ko onemu, v katerem so se vsak dan gibali.

Tu je bilo torej treba odgojnega dela, in sicer od vseh slojev družbe, katera se je zavedala nenaravnosti položaja avtohtonega slovenskega življa na njegovih rodni tleh. Vsak je bil poklican, da nosi malto za veliko zgradbo narodnega osamosveščanja in narodne osamosvojitve. Tu ni smelo biti razlike med kmetom in meščanom, med delavcem in inteligentom, med bogatinom in siromakom, med duhovnikom in posvetnjakom. V popolni slogi k skupnemu delu za edinost narodna! Evo vzvišene-glasla.

«Edinost» se je po tem gestu dosledno ravnala. Njo so čitali vsi sloji naroda; pri njej so sodelovali vsi stanovi. Dom, cerkev, šola so bili v tej dobi na teritoriju, kateri je po svojem vplivu obvladavala «Edinost», pri složnem delu za srečo naroda.

Tako pa ni bilo vedno v vsej slovenski domovini. Strasti medsebojnega boja so se bile razvele v Ljubljani ter se razbežale preko kranjskih meja na Štajersko in Gorjsko. Kakor razbesnelo valovje so butale te strasti na vse strani, tako da se je njihovo vrščanje čulo tudi v kraje, kjer je ob složnem delu za narodov blagor vladalo blago za-tišje medsebojne ljubezni. Še več! V to politično idilo so letele zdaj z ene, zdaj z druge strani zastrupljene puščice z namenom, da bi bile izzvale priključitev k boju.

V takih trenutkih je bilo urednikom «Edinosti» pač težko ohraniti mirno kri. Premagovali so se z občudovanja vrednim samozatajevanjem. Toda oni, ki so vodili najidealnejšo borbo za pravice naroda in so z zadoščanjem opazali iznenadljive uspehe složnega dela, se vendar niso mogli vzdržati, da bi ne bili semtertje pod vtisom teh uspehov izpregovorili v prizanesljivi obliki rahel opomin na naslov strank, ki sta stali v ostrem političnem boju.

Retrospektivno premišljevanje nas danes uči, da je «Edinost» pri tem vselej ravnala v smislu svojega programa in z najboljšim namenom koristiti narodni stvari. Zgodovina bo to resnico gotovo potrdila. Toda sodobniki sicer delajo zgodovino; ne morejo pa kritično ocenjevati svojih dejanj, ker so po «priradi stvari samo subjektivni sodniki. Vsed tega jo je «Edinost» v vsakem takem slučaju tudi res izkupila. Sedaj od ene, sedaj od druge bojne stranke. Navadno seveda od obeh. Naš domači boj, ki ga je avstrijska vlada — tajno sicer, a — spretno podžigala, pa je divjal dalje in je ob izbruhu svetovne vojne in potem med njo rodil sadove, ki so naša neizbrisna narodna sramota.

«Edinost» gleda danes na petdesetletno svoje delo. Z zadovoljstvom lahko ugotovi, da je to delo spremljal blagoslov. Naš življenj je v Trstu stalno in mogočno napredoval. Tako celo, da so jim na Dunaju od začetja prekipevale oči, ko je po uvedbi splošne volilne pravice dr. Otokar Rybář bil izvoljen s tako sijajno večino, da je njegova izvolitev bila podobna plebiscitu. Brez «Edinosti» in njenega bodrilnega dela, bi tega uspeha ne bili nikdar dosegli.

Tajnost vseh uspehov pa je bila ravno v politiki, katero je «Edinost» zasledovala. Da je iz njenih predalov le kolikšak pogledal škrt razdora, bi bil naš narod razcepljen tudi v Trstu in v Istri, kakor je bil razcepljen po drugod. V Trstu je ta nevarnost bila posebno velika. V velikem, pri tem še živahnem primorskem mestu, ki ima zveze z

vsem svetom, je vse življenje usmerjeno drugače, ko po krajih, ki žive bolj v strani od velikega prometa. Nove ideje in nova gesla prodirajo v centrih prometa hitreje. Duševna stran življenja se, kar se prožnosti tiče, prilagoduje njega gmočni strani. Iz teh razlogov je bilo v Trstu, tako med inteligenti kakor v širših ljudskih plasteh, silno veliko razpoloženja za gesla, zaradi katerih je v zaledju divjal boj. Kdor je v Trstu občeval v slovenskih krogih, se je lahko o tem prepričal. Meni samemu so ponovno bila izražena v tem smislu mnenja odličnih narodnih delavcev.

Seveda to tudi uredništvu «Edinosti» ni moglo ostati in tudi ni ostalo tajno. Toda uredništvo se je oprijelo srednje črte. Vedelo je dobro, da je v posebnih razmerah, v kateri je naš življenj bival v Trstu in v Istri, ta črta strateški najugodnejša, in ni se dalo od nje odmakniti. Iz predalov «Edinosti» so kakor pisma apostolov k vernikom govorili množičevilni članki, ki so vsi opominjali k složnemu delu in enotnemu nastopanju. In ti članki so se uživali.

Celo na dvomilijevce niso ostali brez vtisa. Velikemu štev. čitateljev je pa «Edinost» postala neko politično blagovestje, po katerega naukih je uravnalo svoje politično udejstvovanje.

Nas, ki smo svoje tržaške brate hodili obiskavati s severnih krajev, je silno prijetno iznenadovale pravo bratovsko občevanje vse slovenske tržaške družbe med sabo. Iz malih omizij, ob katerih si leta 1876. mogel prešteči vse narodno zavedne Slovence v Trstu, je namreč v teku desetih, dvajsetih, tridesetih let vsled smotrenega požrtvovalnega dela navdušenih mož okoli «Edinosti» narastla ta družba na stotine in tisoče, ki so si najemali obširne prostore za shajanje in so zidali v ta namen velika lastna poslopja. In vsa ta družba je bila kakor ena rodbina. Naš jezik jo je spaljal; prevečala jo je pa ljubezen do naroda. Gospoda si našel poleg delavca, bogatega kupca v pogovoru s kromnim dninarjem.

To je bil uspeh «Edinostinega» blagovestja.

Danes je našim ljudem iskrene bratovske ljubezni in složnega dela bolj potreba nego kdaj poprej. Naj jim bode v nastopajočem drugem petdesetletju «Edinost» zvesta vodnica po potih, po katerih se najgotoveje do tega pride. Potem jo bodo ob njeni stoletnici blagoslavljali tisoči in tisoči, kakor se je danes ob petdesetletnici njenega dela hvaležno spominja ves slovenski narod.

V Ljubljani, dne 25. decembra 1925.

Josip Lavrenčič, bivši poslanec v r. p.:

Spomini iz prejšnjega stoletja

Ob slovesni priliki, v kateri se nahajamo, ko proslavljamo 50-letnico našega edinega dnevnika v Julijaki krajin, se mi zdi umestno, da se spomnim tudi nekaterih dogodkov, ki smo jih doživeli preteklih 50 let.

Prva urednika lista "Edinosti" sta bila moj ožji rojak pok. Viktor Dolenc in pa pesnik in pisatelj pok. Fr. Cegnar, takratni kontrolor pri brzojavnem uradu v Trstu. Dolenc je bil takrat družabnik tvrde Pipan & Comp., ki se je pečala s prodajo kolonialnega blaga. Dolenc je bil bolj šibke narave, a vrl narodnjak, ki je posvetil vse svoje moči razvoju slovenskega življa v Trstu. On je bil duša takratnega slovenskega gibanja v Trstu, vodstvo trgovine pa je prepustil svojemu tovarišu Pipanu. Imel je pa to napako, da je bil preveč boječ. Za vsako prireditve je tekal k takratnemu mogočnemu namestniku Depretisu; tako tudi za slavnost razvijata zastave delavskega podpornega društva tržaškega, ki se je vršila menda leta 1882. Depretis je dovolil to prireditve, zahteval pa je, da se slavnost ne sme vršiti v mestu, da društva, katera se bodo te slavnosti udeležila, ne smejo skozi mesto korakati z razvitimi zastavami in da Sokol, ako bi imel na tej slavnosti sodelovati, ne sme nastopiti v kroju. Razvnela se je mogočna agitacija za to prireditve in udeležba je bila v resnici veličastna. Na dan slavnosti je došel vlak iz Ljubljane v Trst nabit poln. Razna društva iz Notranjske in s Krasa kakor tudi Ljubljanski Sokol so bili zastopani.

Na južnem, sedaj centralnem, kolodvoru nas je pričakoval odbor, na čelu mu Viktor Dolenc, ki nam je po kratkem pozdravu na srce polagal, da naj korakamo skozi mesto z zavitiimi zastavami. Jaz sem nosil zastavo postojnske "Citálnice" in poleg mene je korakal orjaški Hinko Kavčič iz Razdrtega, bivši deželni poslanec kranjski, ki je nosil zastavo Nanos. Stara častitljiva zastava je bila to, že popolnoma obledela. Ko prikorakamo na vojaški trg pred vojašnico, mi veli Hinko, naj razvijeva zastavi. Jaz ne bodi len sem takoj potegnili odoje z zastave, kar je tudi Hinko storil in urnebnosti živjokliči so pozdravili ta najin čin. Najnemu zgledu so sledila tudi vsa druga društva in na mah smo korakali na-

prej po Corso Stadion k Sv. Ivanu, kjer se je imela vršiti slavnost, z razvitimi zastavami. Nič ni pomagalo jadikovanje Dolenca, ki je takoj pritekkel k nama, če da bo slavnost prepovedana, kajti navdušenje je bilo že preveliko, da bi kdo mislil na to.

Po blagoslovljenju zastave Delavskega društva je bil opoldne banket, katerega sem se seveda tudi udeležil. Udeležil se ga je tudi Ivan Hribar v sokolski obleki. Edini, ki je imel pogum v kroju nastopiti. Popoldne je izvajal Ljubljanski Sokol svoje vaje in vrstile so se pesmi raznih okoličanskih pevskih društev in mogočno se je razlegala pesem: Slovenec sem, Slovenec sem itd.

Leta 1890. sem služil kot enoletni prostovoljec vojake v Trstu. Zahajal sem v gostilno pri "Bella donna" poleg kavarnar Fabris, kjer sem bil tudi na stanovanju. V tej gostilni je bilo vsak večer stalno slovensko omizje. Prihajali so urednik Cegnar, železniška uradnika Zbona in Friškovec, poštna uradnika Kavčič in Pogorelec, profesorja Jesenko in Glasler, Ivan Šabec in Ivan Dekleva pa Martin Vadnu, ki nas je dostikrat zabaval s svojim divnim tenorjem. Prvi je prišel vedno Cegnar. Širokopleč, nizek mož ruskega tipa. V vsakem žepu na desno in levo je imel polno časopisov. Dostikrat sva sama kramljala, politizirala in se razgovarjala, kaj bo "Edinost", ki je bila takrat menda tednik, novega prinesla. Cegnar je bil bolj tih človek, vendar ako je naša družba živahna postala, se je tudi njemu jezik razvezal in takrat nam je vedno pravil zgodbo o ježu, ki je s stola na mizo skakal, o sv. pisemskih orjakih, ki so veliki grozd v obljubljeni deželi nosili, pa o velikem topu, ki se je nahajal v okolici Carigrada in v katerem so cele rodine stanovale.

Od tedanje družbe je sedaj še živ menda edino le g. Kavčič, višji poštni kontrolor, ki živi v Trstu v pokojju.

Usoda me je potem zanesla v Ljubljano, kjer sem prebil 23 let svojega življenja. Pa tudi tamkaj sem z zanimanjem zasledoval delovanje tržaških Slovencev in sem marsikaterikrat zagovarjal tržaško politiko. "Edinost" je bila vedno na svojem mestu in je vedno krepko zagovarjala pravice primorskih Slovencev.

Naše defenzivno delovanje pa se je kmalu spremenilo v ofenzivno, ko smo namreč stopili v zvezo z onimi jugoslovenskimi politikami, ki se jim je posrežilo ob izbruhu vojne uiti v inozemstvo in ki so tam ustanovili Jugoslovenski odbor v svrhu propagande v korist ideje zedinjenja vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev. S posredovanjem pok. Bogdanovića in dr. Josipa Mandića smo dobivali vesti o delovanju Jugoslovenskega odbora, kmalu pa tudi poziv, naj odpošljemo zaupnike, ki bi nas zastopali v Odboru in pred zavezniki svetom. Sličen poziv je bil poslan tudi v Ljubljano in v Zagreb. Ko so bili pozivi ponovljeni, so se sešli (dvakrat) v Trstu nekateri hrvatski in slovenski politikami in prišli do prepričanja, da se je pozivu treba na vsak način odzvati. Toda niti v Ljubljani niti v Zagrebu ni bilo najti ljudi, ki bi bili hoteli tako riskantno nalogo prevzeti. Tem večja je bila in ostane za sluga dr. Gregorina in Dinka Trinajstića, da sta se naposled ona dva odločila za potovanje v inozemstvo.

Se predno sta ona odpotovala, pa je bilo odposlano dr. Trumbiću kot glavnemu predstavniku slov. emigrantov pismo, s katerim se odobrava njegovo dotedanje delo in se pooblašča za nadaljnjo zastopanje slov. interesov. To pismo, ki ga je podpisal dr. Rybář, je odnesel dr. Trumbić dr. Josip Mandić. Ob istem času smo sestavili tudi spomenico za ruskega ministra Sazanova in tudi njo srečno spravili čez mejo.

Kmalu pa je moralo prenehati skoraj vse delovanje v naših družtvih. Začetkom maja 1915. leta je bila razširjena vojaška obveznost na vse osebe do 50. leta in že 15. maja se je izvršil pregled, a 18. istega meseca so morale potrjene osebe (med njimi tudi dr. Rybář) oditi k polku v Radgono. Z italijansko vojno napovedjo je sicer preganjanje Slovanov vsaj nekoliko odnehalo, ali skoraj dve tretjini, na deželi tudi več moškega prebivalstva sta bili vpoklicani pod orožje.

Odborniki pol. društva, v kolikor so ostali v Trstu, so se udeleževali v družbi z italijanskimi someščani raznih akcij v korist prebivalstva, zlasti prekrbljevanja z živili.

Marica Nadlišek-Bartolova:

"Edinost" - vir moje največje sreče

Zakaj bi ne povedala ob tej slavnostni priliki, kako me je osrečila "Edinost" onega lepega dne pred davnim časom? Zakaj bi ne govčila o oni jasni, nepopisni sreči povzročeni mi po "Edinosti"?

Bilo je v soboto dne 24. marca 1888., ko sem šla iz mesta proti svojemu domu pri Sv. Ivanu. V nepopisni radosti se mi je smejal ves obraz. V roki sem nesla korak najdražji talizman "Edinost", pogledovala sem vanjo od trenutka do trenutka ter se nasmehovala vsa blažena. Ulice Stadion in Giulia, po katerih sem šla, kakor bi imela peruti, nista še videli tako srečnega bitja, kakor sem bila jaz omenjenega dne. Na prvi strani je stal na uvodnem mestu moj prvi tiskani spis "Narodno ženstvo" z jako laskavim uvodom urednika Lovra Zvaba. Od časa do časa sem se vzvrvavala, dvigala glavo ter se ozirala po mimoidočih, kakor bi jih hotela vprašati: "Ali veste, kaj je danes novega; ali veste, kaj sem jaz danes? Veste, kaj imam tu v svoji pesti?"

Čim bližje sem prihajala svojemu Sv. Ivanu, tem več sem srečavala znančev, katerim sem odzdravljala na pozdrave vsa blažena in srečna smehljajočih se oči in ust.

Moj spis, moj prvi natisnjeni spis tu v "Edinosti" na prvi strani!

Kdo more opisati tako veliko srečo, ki je tako opojna, da ne čutiš tal pod nogami, in ti je kakor bi odletel nekam nad oblake?

Mislila sem si, kako bo oče vesel, ko mu pokažem svoj spis, saj je kumoval

A. Mali grm:

"Plevna je padla"

Pri Sv. Ivanu so razdeljevali "Edinost" prva leta njenega obstanka vsako drugo soboto v sakristiji farne cerkve. Blagopokojni Trobec je bil takrat blagajnik lista. Vsakokrat je bil navzoč pri razdelitvi tudi pok. monsij. Treven, svetoivanski župnik. Mi "mladi rod", smo hodili za svoje starše sami po njo. Po končanem cerkvenem opravilu smo drli k vratom zvonika in tam skozi v sakristijo. Skoro vsakokrat nas je spremljala še druga družba otročaje vsaj do zvonika in tam čakala, da se vrnemo. Začetkom decembra 1877. privedemo po list in ker ga še niso bili prinesli iz mesta, smo nekoliko počakali, da bi se ne vrnilo domov praznih rok. Istega leta je bila zima zgodaj. Ob zidu Černigojeve njive je že takrat ležal velik zamet snega. Da si prikrajšamo čas, smo se začeli kupati. Razdelili smo se v Turke in Ruse. Ta čas je bila rusko-turška vojna, o kateri je vse govorilo. Komaj smo začeli, nas že pokličejo, da je prišel list. Srečni nosilci "Edinosti" smo vdrli v sakristijo in tam dobili g. Trobeca in g. župnika, ki sta živahno in veselo razpravljala. Ko hočemo z listom domov, zakliče g. župnik: "Ti Tone, povej doma očetu, da je

Italijanska vojna napoved je izzvala v Trstu slične izgrede proti Italijanom kakor ona julija meseca 1914. leta proti Slovanom. Vendar smemo s ponosom konstatirati, da se izgrede proti Italijanom slovensko ljudstvo ni udeležilo in da je list "Edinost" te izgrede najostreje obsojal. Tudi po drugih krajih ni bilo onih ostudnih ovadeb, ki so začetkom svetovne vojne povzročile toliko gorja med našim narodom.

Z otvoritvijo avstrijskega parlamenta, 30. maja 1917. l., se je vzbudilo zopet politično življenje. Majniška deklaracija je bila zastava, pod katero so slovenski in hrvatski politikami v Avstriji širili idejo edinstva jugoslovenskih plemen.

Ako se danes tej deklaraciji ponekod očita, da je zahtevala združitve pod habsburškim žezlom, potem se troje pozablja. Pred vsem je bilo samo na ta način mogoče dobiti pristop vseh jugoslovenskih državnih poslancev. A to je bilo potrebno, da se manifestuje jedinstvena volja celokupnega naroda po združitvi. Drugič se je moglo le s tako izjavo nastopiti tudi zunaj parlamenta in omogočiti tudi neposlancem (v prvi vrsti visokemu kleru), da se izjavi v korist zedinjenja. Brez onega dodatka bi bila deklaracija takoj proglašena za veleizdajniško in bi bila ostala pokopana v arhivih poslanske zbornice. Pomisliti je treba namreč — in to je tretji razlog za tako stilizacijo —, da smo bili takrat še v vojni in da so bili naši ljudje obsojeni na smrt že za sam vzklík: živeli Srbi!

Tržaški Slovinci pa, slaveti petdesetletno neumorno, požrtvovalno in rodoljubno delovanje glasila svojega pol. društva, gledajo lahko z zadovoljstvom na delovanje tega svojega društva tudi v onih težkih časih svetovnogodovinskega pomena. Nesebično in s samozatajevanjem je izpolnjevalo svoje dolžnosti.

Razmere so danes spremenjene: nastopile so nove naloge; zahteva se nova orijentacija. Sedanji voditelji pol. društva so morali upoštevati novi položaj in nove potrebe. Z nezmanjšano požrtvovalnostjo so sprejeli tudi novo nalogo.

Iz emigracije, o Božiču 1925.

S. Ž:

Pol stoletja glasilo naroda

Le časopisi, ki so zgrajeni na vseskozi solidni podlagi, dožive petdesetletnico svojega obstoja. Ze iz tega vzroka je lahko "Edinost" na svoj današnji zmagoviti jubilej ponosna.

Toda "Edinost" ima še druge vzroke, da s ponosom proslavi svoj jubilej. Težko, da je še kje časopis, ki je nastal v tako težavnih razmerah in ki je ves čas svojega obstoja moral voditi najtežjo borbo na vse strani in kljub vsem oviram vendarle dosegel svojo petdesetletnico, kakor ravno "Edinost". Je to zmag, ki je v zgodovini časopisja redka.

V časih, ko se je tržaško Slovanstvo komaj probujalo, je nastala "Edinost". Ni mogla tedaj "Edinost" pričakovati nobene posebne podpore od naroda, temveč navezana je bila le na sebe in na podporo posameznih požrtvovalnih rodoljubov. In vendar je vzdržala, ni je zlomil neizogibni deficit, temveč nasprotno porušila je tedaj še vladajoči zakon, da ves naš dotok utone v tujem morju.

In ko so bile premagane te težkote, je pričela organizacija tržaških Slovencev in vstajenje "Edinosti". Vsako leto je pomenilo novo okrepljenje "Edinosti", vsako leto ji je prineslo novo zmago in tik pred izbruhom svetovne vojne je bila "Edinost" največji in najboljši čitani slovenski list, ki je s svojo jutranjo in večernjo izdajo že uspešno konkuriral s "Piccolo"-m. Na tak uspeh ne more pokazati noben drug slovenski list.

Vojaška medvojna diktatura in vojni dogodki v Primorju so nadaljni razvoj lista seveda onemogočili in bilo je veliko delo, da je "Edinost" svojo pozicijo sploh ohranila. Toda vojni dogodki so bili le predigra k še težjim dogodkom, ki so se pričeli za "Edinost", ko je bila vojna dokončana. Motili bi slavnostno razpoloženje, če bi vse te dogodke opisovali. Le eno bode konstatirano: Takšnega martirija, kakršnega je dnevno tedaj doživljala "Edinost", ga ni doživel nikdar niti en slovenski list in čast in priznanje onim časnikiarjem, ki so v takih razmerah ostali na svojih mestih. Položili so izpit narodnega časnikiarja z odliko.

Petdeset let boja, petdeset let uspehov, to je v kratkem bilanca današnjega jubileja "Edinosti". To sijajno bilanco pa je mogla "Edinost" doseči le, ker je bila ves čas in ob vsaki priliki — glasilo naroda.

Nikdar ni nobena klika, nikdar niso osebni motivi obvladovali pisave "Edinosti", vedno je bil za njo merodajem samo narodni interes, vedno je bila "Edinost" svojemu programu zvesta.

In vsled te njene zvestobe so ji bili zvesti tudi njeni bralci. Vsaka črka v "Edinosti" je imela veljavo pri ljudeh in v Trstu niste doživljali tega, kar je bilo in je še danes drugod na dnevnem redu, da so bralci časopisov žalostno konstatirali, da vsi časopisi lažejo. V Trstu se ni tako govorilo, temveč ljudje so vpraševali: Kaj pravi "Edinost" in, kar je bilo v njej, to je potem tudi veljalo kot resnica. Ta veljava "Edinosti" se je najlepše pokazala ob volitvah in pa ob priliki prihoda slovenskih gostov v Trst. Kje je še na svetu stranka, ki bi v trdem boju izdala za volitve samo 145 kron, kakor so se lahko pobahali tržaški Slovinci. In kratka notica v "Edinosti" o prihodu gostov in na kolodvoru je pričakovalo goste na tisoče tržaških Slovencev. To liko je zalegla ena sama notica! Kje dobimo primerjo?

Glasilo naroda je bila "Edinost" in zato je bilo njeno geslo: v edinosti je moč. Vedno zvesta je bila "Edinost" temu geslu in samo zato je bil tudi mogoč napredek Slovencev v teh krajih.

Dosti očitkov je bilo že rečenih na naslov "Edinosti" zaradi njenega "ediništva". Toda še nikdar ni bil podan dokaz, da ni bilo to ediništvo kravato potrebno. Zlasti v Trstu, v prejšnjih časih ravno tako ko danes!

Nikjer ni nacionalno delo tako identično s kulturnim, gospodarskim in socialnim ko v Trstu. V Trstu se šele nazorno vidi, kako je zmisel naše nacionalne tekme v tem, da dobitek našega dela ne postane izključna last drugih. Narod tretje vrste, hlapcev in dekel, ne dosti več od kolonialnega naroda smo bili, ko se je pričelo naše narodno probujanje. Kadar se tak narod poteguje za svoje vstajenje, za svojo popolno enakopravnost z drugim, tedaj je enotna fronta nujnost in vsako cepljenje — izdajstvo. V eni črti mora iti vse delo, ena misel mora prevzeti vse.

Največja napaka slovenske politike v predvojnih časih je ravno bila, da ni pojmlila, da mora iti v eni črti s Trstom. Samo pri morju je bila točka gospodarske emancipacije Slovencev. Prepričani smo, da se ta napaka ne bi zgodila, če bi bilo ediništvo geslo ne samo tržaških Slovencev, temveč tudi kranjskih in štajerskih. Milijonski narod si ne sme dovoljevati luksusa treh ali še več front.

Glasilo naroda — je bila "Edinost" in zato je zmagala, zato praznuje danes svoj petdesetletni jubilej. Začetek še slavnějšíh jubilejev mora biti sedanj in prepričani smo, da se bo to tudi zgodilo.

Carsicus:

Politično društvo "Edinost"

njega položaj in delo v času svetovne vojne

Mnogo težkih časov sta doživela politično društvo in list "Edinost" od svoje ustanovitve pa do današnjega dneva. Le z neumornim delom in veliko požrtvovalnostjo sta mogla izvrševati nalogo, ki jima je bila postavljena ob njenem rojstvu: biti branitelj naroda ob sinji Adriji. Pred najtežjo nalogo pa sta bila postavljena oni dan, ko je avstro-ogrška diplomacija z nezasišano lahkomišelnostjo vžgala plamenico, iz katere je v najkrajšem času vzplamtel grozen, kmalu vso zemeljsko oblo objemajoč požar.

Vsakemu, le količkaj uvidevnemu politiku, izvzemši seveda a.-o. državnike, je bilo jasno, da je to ne samo boj, ki odločuje o nadaljnem obstanku avstro-ogrške monarhije, temveč tudi boj med Germanstvom in Slovanstvom, boj proti ideji jugoslovenskega oslobodjenja in zedinjenja, ki jo je bila mala kraljevina Srbija zapisala na svojo zastavo.

Naša srca so bila še polna navdušenja in občudovanja za junaške brate Srbe, ki so l. 1912. v zvezi z ostalimi krščanskimi balkanskimi državami po kratkem boju podrl turško moč in oslobodili zatirane balkanske Slovence, vse tja do pred vrata samega Carigrada. Kako se je bila tistikrat vzbudila narodna zavest celo med našimi že na pol pomemčeniimi brati na štajerski in koroški jezikovni meji; kako nas je bil vse navdal ponos ob zavesti, da so te slavne zmagave zmagave naših krvnih bratov, zmagave, ki so bile tudi nam oznanjevalke boljših in lepših časov!

A komaj poldrugo leto za temi dogodki nas je gnala kruta usoda v boj proti tem našim bratom!

Na odpor ali celo upor ni bilo mogoče niti pomisliti. Z mobilizacijo je vojaštvo dobilo vso moč v svoje roke; vse ustavne garancije so bile takoj ustavljene; vojaška sodišča žalostnega spomina so začela posloovati, a policija in vojaški vohuni so jim dan za dnevom dovajali ljudi, ki so zakrivali samo to, da so bili zavedni Slovani. Koliko njih je bilo samo zato zaprtih, ker so bili člani "Sokola" ali ker so l. 1912. darovali po kako kronico za srbski in črnogorski Rdeči križ! Obdolžitve srbofilstva je zadostovala, da si prišel pred sodišče. Le odločnemu nastopu blagopokojnega princa Hohenlohe so se imele slovenski politikami v Trstu zahvaliti, da niso bili l. 1914. internirani. Na črni listi majorja Loneka, tržaškega "Kundschafteroffizierja" smo bili skoraj vsi, kakor je on potem l. 1917., po sklicanju dunajskega parlamenta, enemu naših voditeljev sam povedal. Ali moč priča-

Hohenlohe ni segala do Gorice in Istre in ni mogla obvarovati mnogih naših somišljenikov pred slepim besnjenjem vsegamogočnih vojaških oblasti. Saj ni mogel rešiti niti voloskega okrajnega glavarja, trdega Nemca Schmidta-Zabičrowa, kateremu se je tudi očitano srbofilstvo. Hohenlohe ga je moral žrtvovati, ako ni hotel sam izgubiti svojega mesta, kakor mu je bilo že zažugano.

Naš položaj je bil tem težavnejši, ker je ponekod tudi del tržaškega prebivalstva porabil vojno s Srbijo kot dobrodošlo priliko za maščevanje nad slovenskim someščanom. V Trstu so bile prirejene demonstracije pred srbskim konzulatom in proti Slovincem. V Istri pa je šlo sovražstvo tako daleč, da so naše rodoljube ovajali vojaškim oblastim kot nevarne srbofile.

V takih razmerah je bilo vsako javno delovanje pol. društva onemogočeno. List pa je stal pod strogo cenzuro, ki je dopuščala tiskanje samo takih vesti in člankov, ki so se vjemali z avstrijskimi vojnimi cilji. Ali kmalu se cenzura ni zadovoljevala s črtanjem neljubih člankov, temveč je naravnost zahtevala objavo vesti v duhu avstrijskega patriotizma. Marsikako očitanje, marsikako pikro opazko sta morali uredništvo in pol. društvo pogoltniti, predno je naše ljudstvo razumelo, kake spremembe so vsled vojne v našem javnem življenju nastopile.

Četudi pol. društvo ni smelo v javnosti nastopati, vendar ni miroval njegov odbor. Preganjanja naših rojakov so zahtevala neprestana posredovanja pri raznih oblastih. Obračali pa so se do nas ne samo Primorci, temveč tudi rojaki iz drugih slovenskih pokrajin, kjer je bil teror ponekod še hujši. Pri teh posredovanjih, ki so šla od namestništva do kornega poveljstva v Gradcu in od tam do centralne vlade na Dunaju, smo šele polagoma izvedeli, da so vse te oblasti skoraj brez moči, ker je odločevanje o usodi političnih "zločincev" v rokah neke nove institucije, ki ni bila predvidena po nobenem zakonu, ki je bila nad zakonom in ki tudi nobenega zakona spoštovala ni. To je bil zloglasni "Kriegsüberwachungsamt", s pomočjo katerega je vrhovno vojno poveljstvo v Avstriji izvrševalo ono usodepolno diktaturo, o kateri znani prof. dr. Redlich, finančni minister v zadnjem avstrijskem kabinetu pred prevratom, trdi, da je ona več nego vsi ostali činitelji povzročila razkrojitev celokupnega sestava monarhije v politično-nacionalnem ozrju in s tem neizogibni razpad.

Terničev: K proslavi 50-letnice naše „Edinosti“

(Pozdrav iz Brega)

Pozdravljena mi bodi! Ti moja učiteljica, vzgojiteljica in voditeljica! Še kot otrok sem Te čital, če tudi ne še razumeval popolnoma. A ko sem — dvajsetleten dečko — zapustil šolo in mi je usoda dala v roke namesto knjige težko orodje, sem se še bolj oklenil Tebe, draga Edinost, čital sem v Tvojih straneh in umeval Te vedno bolj. — Postala si mi vsakdanja potreba, srkal sem iz Tebe dnevno, potrebno duševno hrano. Učila si me predvsem ljubititi rod, čigar sin — s ponosom danes rečem to! — sem bil in bom in bom umrl kot tak. Učila si me ljubititi to grudo rodno s «solzami napojeno» in znojem obdelovano, dala in vtisnila si smer mojemu značaju. Spremljala si me povsod, pri delu in pri počitku; in če mi opravilo ni dopuščalo drugače, sem čital Tebe med obedom ali pa pozno zvečer že v postelji, toda čitati sem Te morali! Ko me je vojna vihra potegnila v svoj uničujoči vrtinec in sem moral zapu-

stiti rojstni kraj, so pošiljali domači «Edinost» za mano, dokler je le bilo mogoče — dokler so razmere dopuščale. In kamorkoli sem prišel, sem Te poskušal najti. In ko sem Te dobil, sem s slastjo čital Tebe, znanko iz naših krajev!

V zasneženih in zamrznjenih strelskih jarkih 1600 m visoko tam na gori Sevoli v Karpatih si me tolažila in kratkočasila, iz zakajane lesene kočice od tam sem Ti pošiljal — kolikor mi je bilo možno — dopise in pozdrave daleč sem dol, na obale Adrije. Ko je pa vojna nehala in sem spet prišel domov, sem takoj ukrenil potrebno, da sem Te redno dobival vsak dan.

Draga «Edinost!» Smeri in programu, katerega so Ti začrtali Tvoji čestiti ustanovitelji pred 50 leti, si ostala nemojnost zvesta do danes. Oznanjevala si vedno, složno in edinstveno delo za narod, ljubezen do domovine in mir med brati, ki nam je vsem pošteno mislečim — ideal!

Ob Tvoji petdesetletnici, draga «Edinost», Tvojemu tako častnem jubileju poklanjam i jaz skromno čestitko pred Te z iskreno željo, da bodočnost ovenča Tvoje delo z najlepšimi uspehi! Živi, rasti, cveti naša «Edinost»!

god zapeli cesarsko himno v — slovenskem jeziku.

Po prizadevanju slov. profesorjev je bil potem sprejet na zagrebško gimnazijo.

Tudi Čitalnica je imela za našo narodno vzgojo mnoge zaslug. Zanimivo je, da se je od vseh naših celjskih tovarišev izneveril edino neki «Zmoreschegg», pozneje poštini oficijal v Gradcu. V Čitalnici sem kot petošolec prvi slišal umetno slovensko pesem in nikoli ne pozabim, kako nas je elektrizzovala Ipvčeva «Slovenec sem», ki se je v navzočnosti skladatelja pela tisto leto na Silvestrov večer. Besedilo je sicer nesmiselno skrupulozno, ali čitalci naj se pomakne za štiri desetletja nazaj, ko slovenska kritika še ni bila tako stroga in radi pomanjkljivega znanja slovenščine tudi ne itako občutljiva. Solo v omenjeni pesmi je pel Karol Vanič, s Krškega doma, pozneje ugleden trgovec v Celju. Ne vem, kolikokrat so jo morali ponoviti «Zatoraj dobro vem: Slovenec sem!» — Baš to čitalniško petje nas je navdušilo, da smo se i mi začeli baviti z umetno pesmijo in smo o počitnicah prirejali dijaške veselice v Sevnici, v Smarju pri Jelšah in drugod. V Čitalnici smo prišli obenem v odlično meščansko družbo, tam smo se seznanili s slovenskimi dekleti, pakali ž njimi dolge četvorke, nerodno hopsali valčke in polke. Marsiktero petošolsko srečo je vzplamtelo spriču teh lepih cvetk z domačih vrtov in travnikov in nič me ni strani šepavih sonetov, romanc in drugih izlivov mlade duše, posvečenih rdečim ustnam, cvetočemu licu in rjavim očem lepe Karle?... (Aha, zdaj pa mislite, velenjene gospe in gospodične, da Vam povem še priimek lepšega dekleta. Pa ga ne bom in ne bom!) Nič me ni sram povedati, da tisti nežni plamenček iz davnih dni nikoli ni ugasnil in daga še danes hranim v svojem srcu kot nekaj čudovito lepega. — Srejal pa se boste, ako Vam povem, da nisva s Karlo nikoli, še v poznejših letih govorila o ljubezni in da tistih rdečih črešenj na njenih ustecah nisem nikoli zobal. Nikoli nisem videl njene slike kot v svojem srcu in nikoli si nisva pisala. Navzlic temu sva oba vedela, da se imava rada. «Pièce de résistance» je bila zame cvetica, katero sem izprosil zanj, pa moji tako revni verzi. Tista trubadurska ljubezen je bila ko poteček, ki privrve iz ledene skorje pod logom, pa se čudi, ko teče preko travnikov, kjer se smeja, lila beli zvonček, rmena trobentica, vijolčasti podlesek in pišana tratnica, da je svet tako lep, da je to božje solnce tako jasno in gorko... Ko so najina pota šla narazen, se nisva videla dolgih dvajset let. Nekoč sem potoval mimo St. Jurija, pa sem se ustavil od enega vlaka do prihodnjega. Kraj je ostal tak, kot je bil nekaj, ali ljudje so bili povsem drugi: starejši so bili pomrli, nekdanji sošolci so se razšli po svetu, dekleta pa so se pomnožila, edina moja Karla je bila še doma, kar mi je bilo v

resnici žal. «Sedite, vendar, gospod in pripovedujte kaj po tolikih letih!» me je prijazno povabila v oni isti sobi kot nekaj. Se glasovir je bil ostal na istem mestu. — «Dokler zberem misli za pripovedovanje, zaigrajte kaj na glasovir!» sem moledoval in prosil kot nekaj za cvetko. — «Že vem, kaj bi radi slišali!» Pa je zaigrala «Slovenec sem!», «Tam za goro», «Mazurko» itd... «Aber das sind schon so alte Sachen!» reče nekam otožno. «A vendar so vedno lepe!» odvrnem vjudno. Značilno je za hčerko odličnega rodoljuba, da je govorila nemški kot nekaj...

Šentjurčanom smo tedanji dijaki dolžni mnogo hvale za našo družabno vzgojo. Ob nedeljah so nas radi vabili v prijazni trg, pa smo jo ob nedeljah udarili preko plemenite tebarske vasi in Storja in smo bili opoldne tam, kjer so nas v gostoljubni Praunseisovi hiši čakale polne skledice. Bila je to družba veselih fantov, ki smo se znali za silo vesti, peti, za silo plesati, jesti pa prav z velikim tekotom. To so bili pokojni Hugo Kartin, pokojni Hinko Štrkelj, pokojni Jože Zemljak, pokojni i Ožek... Med živimi smo še dr. Lojze Praunseis, brat njegov France in jaz. O drugih pa ne vem, ali se še veselijo življenja, ali jih ni več.

Neko soboto pred običajnim izletom v St. Jurij mi je dal Vanič nekoliko številic «Edinosti», ki sem jih nosil v žepu poleg običajne pesmice za lepo Karlo. Sprva smo med potjo govorili — nemški. Jaz pa razgrnem «Edinost» in čitam o stremiljenju in boju goriških Slovencev za ohranitev jezika in narodnosti, pripovedujem o taborih in shodih, o napredovanju narodnih društev, dalje, da je slehernega Slovenca sveta narodna dolžnost, govoriti vselej in povsod v svojem jeziku. Pa smo mi za tebarsko vasjo sklenili, da vsi pot do St. Jurija ne izpregovorimo nemške besede. Kdor pa se pregreši, plača en krajcar kazni. Krčevito smo se trudili, posnemati naše rojake na Goriškem. Lojzetu, ki je užival naše zaupanje in mu je bilo poverjeno nabiranje našega skromnega drobiža, ni prizanašal prav nikomur, še sebi ne. Nekaj časa smo molčali in zbirali misli, kako bi se rešili in ognili kazni. Ali molčati, ko sije pomladansko solnce, potovati mimo cvetočih travnikov in zelenega žita, ki je sililo v klasje, hoditi mimo senčnatega gozda, poslušati ščinkavca, drozga, slavčka in škranjčka nad njivami, in ne govoriti — je za mlade ljudi pretežka spona, hodili smo kot da smo uklenjeni v težke verige. Še prej ko smo zagledali prijazni grič s cerkvijo sv. Jurija, ni nihče od nas imel krajcarja v žepu. To se je celo meni pripetilo, ki sem pisal najboljšo slovenske naloge, veljal za «pesnika» in «covernika», ki sem vsak govor zaključil s Koseskijevim «Hrast se omaja in hrib...» Prisljleno smo se smejali, ali pomagalo je vsaj do gostoljubne hiše Praunseisove, kjer nas je čakalo

obilno kosilo. Dobra, plemenita gospa je pač dobro vedela, kaj se najbolj prileže dijaškemu želodcu, lepe domače gospodične pa so valjale in natezale dolg jabolčni zavitek, da bi bil mogel z njim opasati stolp bele farne cerkve. Na popoldansko južino so nas redno vabili dr. Ipvčevi. Tam so nam postregli z izvrstno kavo in z rumenim šarkljem, umetno pripravljenim in z debelimi rozinami pomešanim po obeh odrastlih hčerkah. Zvečer je bil običajni «plesni venček» v Nendlovi gostilni. Poleg Praunseisovih in Ipvčevih deklet so prišle še Ripšlove, Kavčičeve, domače učiteljice in toliko drugih. Najeli smo za poldrugi goldinar umetnika na harmoniki, pa smo plesali kakor smo pač znali, a lepo je bilo, dasi ni bilo parketa in voska, še pometli in oprali niso vijugastih in grčastih desek na podu. Druge posebne zabave vsaj moja Karla ni imela, ker moj jezik je bil ko iz suhe irhovine, izvzemi nekoliko globokih vzdihov in vročih pogledov nisem dajal prikupljivi znamenj svojega kavalirstva... O polbeči, včasih še malo pozneje, so dali Praunseisovi zapreči dolge lojtrnice in vesela družba je odhitela v nemško Celje in v nemško šolo, kjer sem drugi dan goreče poljubljaj cvetke, ki so bile ovenele na njenih prsih, da se je še oče Homer moral solziti.

Naj se prijazni čitatelji ne hudujejo, da o tej svečani priliki vpletam ta mozaik osebnih spominov. Odkrito povem, da me je nedolžno znanje s Karlo obvarovalo mnogo nevarnosti v mojem življenju, zlasti pa pijače in — blata. Zdi se mi, kot da sem že takrat poznal lepe verze Gradnikove:

«... Iz teme nasproti se mi pohnoti režal je nasmeh, ves plah in šibek stal sem na križpoti. «Oj pridi, pridi!» — V sladki, lepi greh je prosil, vabil glas sirene. A glej, pred mano vstal je tvoj obraz, tvoje oči vse orošene,

In od sramote vsa mi vztrepetala je duša plaha. Kakor na pomoč ime so tvoje usta zakričala, in zbežal satan je od mene proč.

Tako sem našel svojo moralno oporo, v tržaški «Edinosti» pa vero v svoj narod in njega bodočnost. Nad 40 let jo poznam in čitam, in vsa ta dolga leta je «Edinost» ostala zvesta svojemu imenu in svojim visokim ciljem. V bridkih časih ni upovala, do današnjega dne je ohranila svoj zdravi optimizem. Brez reklamskega kričanja se je širila in je našla pot v srca najširših slojev našega ljudstva, bodrila, tolažila, svarila in grajala naš je, svetovala nam je kot zvesta mati, ni poznala strastnih napadov, ne političnih ne osebnih, branila pa se je vedno dostojno in objektivno, še pozna zgodovina bo morala s hvaležnim srcem priznavati njene trajne zasluge za ohranitev narodne zavesti na Goriškem.

Ko sem prvič čital „Edinost“

Slovenščina na celjski gimnaziji. - Čitalnica. - Koncert in ples na Silvestrovo. - Izleti v Št. Jurij. - Edinost. - Pri Praunseisovih. Pri dr. Gustavu Ipvacu. - Razmotrivanja.

Avstrijska mačeha je s svojim «Organisations-Entwurfom» iz l. 1849. slabo skrbela za pouk slovenščine na srednjih šolah. Kar nas je bilo dijakov na mariborski in celjski gimnaziji, smo le za silo lomili svojo materino govorico, kar pa ni čudno, ako pomislimo, da smo govorili v šoli, na stanovanjih in med sabo edinole — nemški. Na mariborski gimnazij nas je znal navduševati dr. Jožef Pajk, ki je kot katehet poučeval tudi po nekoliko ur slovenščine, ker ni bilo usposobljenih profesorjev za ta jezik. V njegovih urah je bila slovnica od 3. razreda naprej potisnjena v ozadje, a čitali smo v šoli in doma, kar nam je prišlo pod roke; poleg tega smo vsako uro deklamovali po eno ali več pesnitvi Prešernovih izvzemši zaljubljenih, zlasti pa iz zlate knjižice Simona Gregorčiča, ki je bila izšla l. 1882. Mnogo nas je bilo, ki smo znali na izust enega in drugega pesnika. V Celju pa, kamor sem se bil preselil, da bom bližje domu in kruhu, je bila slovenščina še večja sirota neboljuna. Prof. M. Ž. r. sicer dober človek, je bil skrajno slab učitelj. V peti šoli nas je mučil z naštevanjem predlogov, pismene naloge so bile po večini moralne pozavne, zahteval je nekoliko pesmi iz Čitanke — pa je bila učna snov končana. O zgodovini Slovencev in drugih Slovanov nismo imeli pojma, da živijo na Goriškem in v Istri Slo-

venci in Hrvati, smo zvedeli šele iz «Edinosti», ki smo jo čitali v celjski Čitalnici, kamor smo dijaki višjih razredov z dovoljenjem odbora skrivaj zahajali. Ravnatelj, dasi je bil po rodu in krvi Slovenec (Peter K-k), ni maral ne Čitalnice ne Slovencev. Prepovedano je bilo čitanje slovenskih časopisov, še na Ljubljanski Zvon in na Kres se dijaki niso smeli naročevati, sploh se ni smelo ničesar čitati, kar ni bilo izdano s preč. kn. škofijskim dovoljenjem. Zato je skrbel tudi katehet, ki je bil pravi sadist tudi napram svojim slovenskim rojakom. V nižji gimnaziji nas je tikal, še hujše pa je bilo v višjih razredih, ko nas je ogovarjal z ogabnim «Er». Bali smo se njega in drugih profesorjev kot živih vragov. Priljubljena odgojna sredstva so bili strahovanje, psovanje, karcer, dvojke, slab red iz obnašanja, da si moral plačati šolnino itd. Radi pa so imeli lizune, svetločince, ovaduhe in ljudi podobnih lastnosti, ki so že takrat poganjale neleppe kali. Na srečo je bilo nekoliko starejših dijakov, ki so nas navduševali za narod in njegove svetinje. Med te štejem v prvi vrsti pok. dr. Vatroslava Oblaka, ki je radi svojega narodnega prepričanja pri nemških profesorjih moral marsikatero grenko požreti in pretrpeti. Ko je bil v osmi šoli, so ga izključili iz vseh cislatjanskih srednjih šol, ker so dijaki na cesarjev

Narodno probujenje in politično snovanje našega naroda v Istri

Prof. Vjekoslav Spincić:

Početak narodnoga probudjivanja i narodnih borbi u Istri

U Istri, kojoj se je pribrajalo često puta i Trst i s kojim bijaše više ili manje spojena i Rijeka, naselili su se Hrvati i Slovenci, Jugoslaveni, svršetkom VI. i početkom VII. stoljeća. Njihov dolazak u Istru spominje nam papa Grgur Veliki u jednom pismu godine 601., u kojem nariče ne s toga što su Slaveni došli u Istru nego što kroz Istru dolaze u Italiju. Tečajem VII. i VIII. stoljeća zaposjeli su tako Istru, da su se latinska gospoda gradića pobjerala za svoja zemljišta, pak su se sastala godine 804. na Rižani i tražila proti njima pomoć kod Franačkoga cara, koji je tada zapovjedao Istrom. Malo je to koristilo. Slaveni su se sve više širili po Istri te sasli i na same obale također zapadne Istre. Kako su u njoj bili rasprostranjeni i jaki, vidi se naročito iz dviju činjenica, koje hoću da ovdje istaknem. Godine 1275. bio je pisan «Razvod Istrijski», spis, u kojem su označene medje između općina i vlastelinstva srednje i zapadne Istre. Taj spis je bio pisan hrvatski, glagolskim slovima, i latinski za puk, a njemački za gospodu. Njemački pisao je neki gospodin iz Gorice, latinski neki gospodin iz Kormina, a hrvatski Hrvat iz Istre pop Mikula, kapelan gospodina kneza Pazinskoga i župnik u Gologorici. U ime gospode govorio je istarski Hrvat Filip Macić, častnik na Kozljačkoj gospositiji. U latinskom tekstu i u talijanskom prevodu napravljenom u XVIII stoljeću, imena su mnogih mjesta, kao i raznih predjela, pisana samo hrvatskim nazivom, naprosto zato, što latinski ni talijanski nazivi nisu tada ni postojali. Naprotiv: nema u hrvat-

skom tekstu nijednoga mjesta ni predjela, koje ne bi imalo hrvatskoga naziva. U njemu čitamo medju ostalim imena i ova: Gorica, Kopar, Piran, Bule, Vodnjan, Pazin, Motovun, Grožnjan, Oprtalj, Mumlan, Blzet (Buzet), Pican, Gračišće, Barban, Labin, Plomin, Završje. Obiteljska imena župana, staraca i častnih muževa, koji bijahu pozvani k ustanovljivanju medja, većinom nisu zabilježena. Ona, koja su zabilježena, ogromnom većinom su hrvatska. Kao odaslani iz Gračišća spominju se gospodin Stari, Slivar i Petar Slovenjanin, iz Oprtalja sudac Golić i sudar Črnešić, iz Sovinjaka i Vrha župan Greža, Zrnac i Zibrin, iz Trviža župani Gržina, Grdina i Čagli, iz Pula sudac Koradin i Rožević, iz Mumlana župan Kablar, iz Zminja župan Zagrič, iz Karbuna župan Konišić, iz Barbana župan Boboš i Hreljac i Vivoda, iz Rakića župan Čarnulislović i Križman.

Drugi dokaz rasprostranjenosti Hrvata i Slovenceva u Istri nalazimo u rasprostranjenosti slavenske službe Božje u crkvama te zemlje. Prvi ju je obavljao i u Istri Sv. Metod. Stavije: ona se je sve jače širila, i raširila tako, da je vladala isključivo u svim seoskim župama i u mnogim gradovima nesamo u istočnoj nego i u srednjoj i zapad. Istri, dakle u cijeloj Istri osim u nekim gradovima na zapadnoj obali. U gradovima Lošinji mali i Lošinji veli bila je ljubav pučanstva do slavenske službe Božje tako jaka, da se je početkom XIX. stoljeća povelja više godišnja borba izmed pučanstva i tamošnjih svećenika i njihovoga biskupa u Osoru Rakamarića, te svršila pobjedom pučanstva, a porazom svećenika

i biskupa, kojemu bijaše sa strane duhovne više vlasti naloženo, da se posvuda u biskupiji, naročito u obim spomenutim gradovima posve uspostavi poraba slavenskoga jezika u službi Božjoj. Godine 1593. vijetice je grada Rijeke, malo i veliko, tumačec želje pučanstva, odlučilo da se uskrati sve dažbine kaptola, ako se ne uspostavi «glagolsko-rimska liturgija», koju je bio kaptol po nalogu biskupa Klaudivija Sozomena obustavio. U Novigradu — Cittanova, u sjelu biskupa, opstojao je samostan glagolaša, i pjevala se je svake godine na dan zaštitnika biskupije, Sv. Pelagija, slavenskoga sv. misa. U koperskoj biskupiji obavljala se je služba Božja latinskom jezikom samo u Izuli i Piranu, latinski i slavenski u Kopru, u svim ostalim župama samo slavenski. Biskup Pavao Naldini upravo je jubilirao što se u njegovoj biskupiji slavi Boga u dva jezika, slavenski i latinski, a u samom sjelu biskupije slavenski za Slavene, latinski za Latine. Uz toga biskupa, Talijana, bilo je i drugih biskupa Talijana u Istri, koji bijahu prijazni slavenskoj službi Božjoj. A bilo je i Mletačkih duždeva, koji su ju zagovarali. Tako je dužd Pavao Venier godine 1782. i 1783. poticao Franjevce trećercedce u Istri, neka goje «ilirski» jezik i njim vrše službu Božju, te tako ugadjaju njemu, duždu, i čine dobro svojemuo narodu.

Kuda se je obavljalo službu Božju slavenskim jezikom tamo je obitavao slavenski, u ovom slučaju hrvatski i slovenski narod. Uslijed bolesti i raznih borbi bilo je mnogo toga naroda u Istri izginulo, ali su u XVI. i XVII. stoljeću došli drugi, članovi istoga naroda, bježeć pred Turcima, naročito u puljaki i porečki kotar. Uslijed kasnijih bolesti i borbi, i uslijed nemara za narod sa strane oblasti, naročito austrijskih, narod je oslabio, zahirio, zamro. Zamro je al umro nije. Slaveni Istre nisu umrli, oni spavaju, probudit će se — do-

vikom je šezdesetih godina biskup Dobrila u istarskom pokrajinskom saboru u Poreču.

Medjutim naš narod se je još ranije počeo da budi. A budio ga je isti biskup Dobrila. Budio ga je već time, kad je u doba Bachova absolutizma kupio novac u Trstu i dijelio ga gladnomu narodu u Istri. Budio ga je sa svojim molitvenikom «Oče, budi volja Tvoja», koji je dao tiskati u Trstu već godina 1854., i narodu ga dijelio. Budio ga je sa svojim poslanicama u narodnom hrvatskom jeziku; budio ga sa svojim propovijedima i razgovorima u tom jeziku, koji naši vjernici nisu dugo vremena čuli od svojih biskupa. Budili su ga i rijetki naši svećenici u puljsko-porečkoj biskupiji, kaošto bijaše župnik u Kanfanaru Studenac, i neki mlađji od 1871. godine dalje, medju kojima je zauzimao odlično mjesto Josip Velikanje u Jursićima. Slično se je radilo na Kvarnerskim otocima: u Krku, gdje je osim biskupa dra. Ivana Vitezića živio Fran Josip Volarić, koji je godine 1850. dao tiskati u Trstu «Čitanku za odrasle, a kasnije i hrvatsku slavicu i razne druge uzgojne knjige u hrvatskom jeziku; u Cresu, gdje je od godine 1847. do 1864. župnikovao Mate Volarić, koji je slovio kao domoljub i «ilirski» književnik.

Nešto kasnije počeli su se za narod zauzimati Šime Kvirin Kozulić i Ambroz Haračić u Lošinju. Inače bilo je i u drugim župama na otocima župnika, koji su narodno osjećali i radili, kaošto to bijaše Petar Dorčić župnik u Baški. Medju civilistima valja osobito istaknuti Mata Grkovića iz Vrbnika, kasnijega ravnatelja srednjih škola u Osijeku i školskoga nadzornika, koji je u svojoj prvoj službi kao namjesnik učitelj na hrvatskoj gimnaziji na Rijeci godine 1860-61. ujedno sa kasnijim kanonikom Sv. Jeronima u Rimu dr. Crnićem i kasnijim financijskim ravnateljem Matom Brusićem izdao poslanicu puku na otocima Krku, Cresu i Lošinju,

kojom ga poziva da se izjavi za pripojenje tih otoka Hrvatskoj; želju za sjedinjenjem s Hrvatskom izrazilo se je i druguda po Istri, naročito u godine 1848. u Lovranu i u Pazinu, gdje se je oduševljeno pjevalo «Još Hrvatska ni propala».

U Kastvu širilo se je narodnu svijest od godine 1866. dalje putem hrvatske čitaonice, u kojoj su početkom djelovali urođjenici župnik-dekan Vjekoslav Vlah, Ernest Jelusić i drugi te Slovenac duhovni pomoćnik i pisac Jakov Volčić i Ceh liječnik dr. Fran Bachman. U toj čitaonici zasnovale su se razne korisne narodne stvari i snove, medju ovima g. 1874. «Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri», društvo za podupiranje djaka na srednjim i visokim školama. U čitaonici u Kastvu bio je zasnovan i prvi tabor u Istri, obdržavan 1870. na brežuljku Sv. Mihovila, u svrhu da se govorima narod osvješćuje i nagovara da zahtjeva svoja državljanska prava, naročito porabu narodnoga jezika u školama, uređima i javnom životu. U čitaonici u Kastvu nastupali su javno prvi put u svojem životu kod pjevanja, predstava te u deklamacijama Kastavci, djaci na hrvatskoj gimnaziji na Rijeci. Štoro svi ti igrali su kasnije ko veću ko manju ulogu u javnom životu hrvatskoga naroda Istre. U koperskom kotaru razvijala se je narodna svijest prije medju Slovincima nego li medju Hrvatima toga kotara. U Kubeđu bio je više godina župnikom Golmajer, velik prijatelj svake narodne stvari. Njemu je pripisati u zaslugu, da se je sedamdesetih godina obdržavao tabor u Kubeđu, sličan onomu u Kastvu. Tib godina nešto kasnije nego li u Kubeđu, bio je obdržavan tabor u Dolini, gdje bijaše župnikom-dekanom Juraj Jan, kroz dulji niz godina vodja Slovenceva koperskoga kotara. U Dolini se je već za rana osnovala čitaonica, brašno društvo, te su u njoj sudjelovali mlađi i novodobni, više na narodnu uzgojeni učitelji, kaošto to bijaše Alojziji Bunc. U Kopru bila je brigom seminar.

školskoga nadzornika Antuna Klodića škol. godine 1875-76 otvorena učiteljska škola sa tri odjelka, slovenski, hrvatski i talijanski. Neke predmete poučavalo se je u tim jezicima, mnoge pako u skupnim urama njemačkim jezikom; u četvrtom razredu sve osim vjeronauka i triju narodnih jezika. Bila je to prva škola sa makar samo djelomično materinim jezikom za uzgoj slovenačkih i hrvatskih učitelja u Trstu, Goričkoj i Istri. Sa takovom školom došlo je i slovenačkih i hrvatskih učitelja i profesora. Ovi pako sa nekim drugima ustanovili su čitaonicu, kasnije i posujilnicu, prvi hrvatsko-slovenački novčani zavod u Istri, te malo po malo djelovali na razvoj narodne svijesti, ne toliko u skoro posve talijanskom gradu Kopru, koliko u njegovoj okolini. U njoj je u ostalom bilo i nekoliko narodnih župnika, med njima i Franjo Ravnik u Kortama, koji bijaše prije toga, već žezdesetih godina, prvi učitelj hrvatskoga jezika na talijanskoj gimnaziji u Kopru. Kasnije je tu službu mnogo godina obavljao dugogodišnji učitelj uznika-Hrvata u tamošnjoj kaznionici Matko Kristofić. Središte širenja narodne svijesti medju istarskim Hrvatima i Slovincima bio je Trst.

U Trstu tiskao se je molitvenik «Oče budi volja Tvoja» kao i neke poučne i uzgojne knjige. Tamo su godina 1869 i 1870 neki bogoslovi Hrvati i neki drugi djacima izdali mali koledarić «Istran». Tamo počela je izlaziti god. 1870 «Naša Sloga», list za hrvatski narod Istre, te bila tiskanom učiteljom toga naroda mnoge desetke godina. Financijelno podupro je list biskup dr. J. Dobrila. List je zasnovao Matko Baštijan, vjeroučitelj na srednjim školama u Trstu, a pomogli su mu ga oživotvoriti Tomo Padavić, Mate Ujčić i Antun Karabaić, koji mu je vodio upravu dugi niz godina uređivao je list Matko Baštijan. On Juraj Dobrila. Tečajem više od deset goje u svakom broju napisao politički pregled, uređio sav materijal, priopćio često po koju pjesmu. K njemu su se navraćali svi Hrvati i drugi Slaveni došavši u Trst da se obavijeste o stanju našega naroda u primorskim zemljama. K njemu su dolazili ljudi iz cijele Istre po upute; i rado došli naši mladići da se s njim porazgovore i koješta koristna za narod nauče. On je od 1870. do poslije 1880. bio vodja javnoga rada u Istri. Skoro poslije njega preuzeo je uredništvo «Naše Sloga» kao i mnoge druge javne poslove u Trstu prof. Matko Mandić.

Ko hoće da prouči život našega naroda u Istri od godine 1870 do godine 1916: njegovo probudjivanje i osvješćivanje, njegove prosvjetni i gospodarski napredak, njegove borbe za škole, za jezik u uredima i javnom življenju, njegove izborne borbe u općinska zastupstva, u pokrajinski sabor i u zastupničku kuću carevinskoga vijeća; ko hoće da sve to prouči, taj valja da prouči «Našu Slogu». Ona je zrcalo života hrvatskoga naroda Istre skoro po vijeka.

Medju Hrvatima Istre vrtila je zadaću sličnu onoj, što je vrši od godine 1876 «Edinost» medju Slovincima Trsta i Istre, a donekle i Goričke.

Oba lista bila su ustanovljena po rodoljubima u rodoljubne svrhe, za to najme, da promiču rad za napredak hrvatskoga odnosno slovenskoga naroda Istre i Trsta u svim područjima njegova života.

Šezdesetih i sedamdesetih godina kad je započeo ustavni život i u Istri, slabo su se još naši ljudi zauzimali za izbore. Općinska zastupstva biralo je 20-30 ljudi. Kadkad bilo je više izabranih zastupnika nego li izbornika. U pokrajinskom saboru bili su biskupi porečko-puljski Juraj Dobrila, krčki Ivan Vitezić, tršćansko-koparski Bartol Legat, kasnije kanonik pak biskup Feretić, župnici baščanski Petar Dorčić, mošenički Spincić Antun, krkavski Ivan Grubiša, te rijetki civiliste, kaošto bijahu kastavski načelnici Antun Rubeša i Franjo Marot, koji su prvi digli i dizali glas za prava hrvatskoga i slovenskoga naroda Istre, za porabu njegova jezika u školama i uredima, državnim i pokrajinskim, za osušenje močvarnih i nezdrih krajeva, za gradnju cesta, za dobavu pitke vode itd. Dizali su svoje glasove, govorili su muški, utemeljivali razloga svoje zahtjeve i predloge, ali su se predstavnici druge narodnosti Istre malo ili ništa na to obazirali. Prve godine prpošni prema austrijskim vlastima, oni su se daljnjih godina s tim vlastima sprijateljili, te s njima ruku o ruku za zator našega naroda radili. Glasovi naših predstavnika u saboru ostajali su na obim stranama glasovi vapjućega u puštinji. Borba pravih, žestokih, nije ni bilo, jedno što bijaše naših premalo prema svojim narodnim protivnicima, drugo, što su ovo malo njih bili svećenici, koji su smatrali da njim njihovo rubo ne dozvoljava prećev se isticati.

I kako se je u Poreču slabo slušalo naše zastupnike, tako nije se mnogo obaziralo ni na zahtjeve dra Dinka Vitezića u Beču, koji bijaše godine 1873 na temelju izravnih izbora izabran u parlament.

Borbe u prvim dvim desetgodištima ustavnoga života bile su početkom slabe pak sve jače, osamdesetih godina postale su žestoke. Vodila ih je mladja generacija. Uspjesi bili su sve veći, narod se je sve više osvješćivao, i sve jače na svim stranama pokazivao svoju moć, svoju premoć nad drugim narodom pokrajine.

To spada u daljnju periodu života našega naroda u Istri koja počima sa ulazom mladjih sila u zemaljski sabor godine 1883. Rad ne bijaše težak obzirom na narod, u kojem je činjala narodna i ljudska svijest, te bijaše dovoljna iskra a da se uspali. Skoro u svakoj općini našlo se je pojedinaca, bistrijih i pametnijih, koji su odmah shvatili o kakve stvari ide te za nje lahko široke slojeve naroda pridobivali.

dom bila spojena hrvatska sela, narod jugoslovenski htio je imati svoj udio u upravi čitave općine ili barem u pojedinih poreznim općinama: tako u Poreču i Vrsaru, u Grožnju i Umagu, u Vodnjanu i Labinu, u Vižinadi i Plominu.

Uoporedo s osvajanjem općinskih uprava išlo je osnivanje škola u narodnom jeziku, pri čemu je trebalo svladati najveće poteškoće. Svako selo, svako mesto tražilo je školu, a nije bilo zgrada, nije bilo učitelja. S druge strane je vlast, i državna i autonomna, stajala sve moguće zapreke otvaranju slavenskih škola. To je bila baš najoštrija borba, koju je izdržao jugoslovenski narod u Istri, dok nije postigao te su bile otvorene barem najpotrebnije škole u njegovom jeziku. Preko 300 razreda javnih pučkih škola sa toliko učiteljskih sila služilo je konačno za naobrazbu jugoslovenskog puka u Istri. Gdje nije, iz bilo kojeg razloga, moglo biti javne škole, tu je pritekla u pomoć «Družba sv. Cirila i Metoda za Istru», koja je uzdržavala oko 80 razreda i nekoliko dečjih zabavišta. A uz pučke škole borba je našem narodu donela i gimnaziju u Pazinu i muško učiteljsku u Kastvu i realnu gimnaziju u Opatiji i privatnu žensku preparandiju u Pazinu i pripravnicu nautičke škole u Baški, napokon i priznanje ispita na sveučilištu u Zagrebu.

Narod si nije dao mira dok nije sve to izvojtio, znajući dobro da «narod bez škole je narod bez budućnosti». A treba konstatovati i to — košto je konstatovao sam glasoviti glotolog Grazia-Ascoli — da Jugosloveni u Istri sa svojim školama nisu nikada zalazili medju pripadnike drugog naroda, nebi li ga u iste namamili, već su uvek gradili samo na vlastitom etničkom temelju.

U cilju ozdravljenja i sredjenja gospodarskih prilika i time ojačanja narodne svijesti i samostalnosti, narodni su prvaci pristupili odmah organizaciji potrebnih gospodarskih ustanova. Uz veoma radine i blagotvorne, zakonom propisane kotarske gospodarske zadruge u Kastvu, Opatiji, Krku, Podgradu, Dolini i Buzetu, ustanovljene su kreditne zadruge, takozvane posujilnice: u Puli, Pazinu, Kopru, Podgradu, Voloskom i dalje redom kao «društva

Kad su godine 1907 provedeni izbori za carevinsko vijeće, prviput na temelju općeg, jednakog, tajnog prava glasa, istarski Jugosloveni posvedočili su svoju snagu i volju, dajući svojim narodnim kandidatima (Spincić, Mandić i Laginja) preko 32.000 čistih slavenskih glasova, dok su talijanski izabrani zastupnici skupili jedva 8.000 glasova, medju tima ne mali broj od naših još neosvješćenih ili svakojako zasuženih ljudi.

Onda je od straha pred onim, što bi neminovno moralo doći, poputista i talijanska samovolja i vladina tvrdokornost te su počela nagadjanja i natezanja medju obim nacionalnim strankama, nebi li se našao zgodan «modus vivendi» za obe narodnosti u Istri, zakokružujući po mogućnosti teritorije jedne i druge, ujedujući pitanje zaštite manjina, gdje bi takve ipak ostale, i ostavljajući kao nedjeljive nekoje «sive pajase» sa apsolutno utrakvističnim karakterom.

Prvi rezultat u smeru sredjivanja medjusobnih političko-nacionalnih prilika pokazao se je u zasedanju zemaljskog sabora koncem 1907 i u prvog polovici 1908. godine. Atmosfera je bila veoma pomirljiva, narodni zastupnici jedne i druge stranke susretali su se sa tolerancijom, pače s ljubeznošću i medjusobnim povjerenjem, nestalo je predjašnjeg terorizma i ekskluzivizma.

U toj pomirljivoj atmosferi stvoreni su i zakoni, koji su imali uvesti zemlju u nov politički, gospodarski i kulturni život.

U prvom redu stvoren je zakon od 17. maja 1908, broj 17 l. z. i n. (lista zemaljskih zakona i naredbi), čiji članak I. je sadržavao novi zemaljski red za margrofiju Istru, a članak II. novi izborni red za zemaljski sabor margrofije Istre. U jednom i u drugom utvrđeno je sporazumno medju obim nacionalnim strankama, da ma i uz delomično očuvanje kurijalnog sistema (gradovi, seoske općine) te interesnog zastupstva (tobožnji veliki posjed i trgovačko-obrtnička komora), zemaljsko zastupstvo imade predstavljati celokupno pučanstvo pokrajine (opća kurija) i da se u trošenju pokrajinskih prihoda imaju uzeti u obzir gospodarske i prosvetne potrebe koji talijanskog toli slavenskog pučanstva u mjeri, koja odgovara zbilja postojećim prilikama, brineći se također osobito za osnivanje još manjkajućih zavoda i ustanova (§ 23 zemaljskog reda).

Dok je prije autonomna uprava zemlje bila prepuštena isključivo talijanskoj partiji, koja je skrblila i trošila samo za potrebe talijanskog pučanstva, novim je izbornim i zemaljskim redom istaknut utrakvistički značaj Istre i prema tomu omogućeno delovanje Jugoslovena u zemaljskom gazdinstvu, tako da bez njih u važnijim poslovima nije moglo ni doći do odluke. (§§ 38 i 42 zem. reda).

za Štednju i zajmlove» u svim većim i znatnijim mestima i središtima. Uz kreditne nastale su po malo i potrošačke zadruge (konzumna društva), zatim proizvodno-trgovačke, kao vinarške, mlekarske, voćarske, pa ribarske zadruge, gdje god i kakogod su mesne prilike na to upućivale.

Sve kreditne i privredne zadruge bile su konačno udružene u «Gospodarskoj Svezji za Istru» u Puli, uz koju je na polju poljoprivrede delovalo osobito uspešno također «Gospodarsko društvo» u Pazinu, gdje je bilo još i uzorno gospodarstvo sa praktičnim tečajevima za mlade zemljoradnike.

Kulturnih je društava osnovano po svoj Istri u raznom obliku. Najstarije su bile čitaonice i to u Kastvu, Puli, Kopru, pa u Voloskom, Opatiji, Buzetu, Pazinu, Lošinju, Lindaru, Medulinu, a sledile su redom po svim gradovima i većim selima, kako se je narod osvješćivao. Za čitaonicama došli su «Sokolci»: u Puli, Voloskom, Pazinu, Buzetu, Zametu, Medulinu, Kozini, Podgradu, Baški, Vrniku, Dobrinju itd. te su stvorili svoju «Vitezičevu župju». Uz čitaonice pak i sokole ili u njima ustanovljena su pjevačka društva, glazbe, dramatični odsjeci, što je sve divno radilo i služilo cilju narodnog napretka.

Stara «Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri» u Kastvu skrblila je za podupiranje siromašnih visokoškolaca, «Priporno društvo» u Pazinu činilo je to isto za srednješkolce. Učitelji su se udružili u svojoj «Narodnoj Prosvjeti», svećenici u «Društvu sv. Pavla».

Prava su središta nacionalnog života bili u raznim krajevima «Narodni Domovi», pod čijim krovovima su bila okupljena obično sva nacionalna društva u dotičnom mestu, tako u Puli, Pazinu, Buzetu, Voloskom, Opatiji, Cresu, Velom i Malom Lošinju, pa u manjem opsegu u Svetičevu, Rovinjskom selu, Baderni, Kašteliru itd.

I politička organizacija, usredotočena u «Političkom društvu za Hrvate i Slovence u Istri» sa sjedištem u Pazinu, na čelu kojega su bili redom narodni prvaci, kao Spincić, Mandić, dr. Dinko Trinajstić, bila je uredna, delotvorna, jedinstvena, demokratska, što se pokazalo prigodom raznih izbora u zakonodavna i samoupravna tela.

Još jedan veoma važan zakon treba ovde spomenuti, koji je stvoren u ono doba, i to zakon od 28. augusta 1908 (br. 52 l. z. i n.) o posebnim ustanovama za upravu općine Pule, najveće i najvažnije u pokrajini, i o biranju njenog općinskog zastupstva. Tim je zakonom probijen led u zastarelim propisima općinskog reda za Istru, koji je davao svu vlast malom broju bogatijih općinara, osiguran je prema zahtevu vlade odlučan uticaj u općini krugovima vojske i mornarice, od kojih je Pula u glavnome živela i rasla te je hrvatskoj okolici prepušteno, da si sama izabire svoje općinske zastupnike.

Kad je zemaljski sabor na taj način postavio nove temelje za autonomni politički život, bio je carskim patentom od 22. maja 1908 raspušten te su odmah određeni izbori za novo zemaljsko zastupstvo na osnovu novog izbornog reda. Ti su izbori provedeni u novembru 1908 te su dali u nacionalnom pogledu predviđeni rezultat, osim trećeg kotara grada Pule, gdje su Talijani, protivno sporazumu ušli u bezobzirnu borbu i preoteli sa par glasova većine jedan mandat Slavenima (Frank contra Laginja), ali i to samo za kratko vreme, jer je kod naknadnog izbora u tom kotaru povodom smrti talijanskog izabranika pobedio hrvatski kandidat Stihovič sa preko stotinu glasova većine. Ali do sastanka sabora nije došlo tako lako.

Sa izborom novog zemaljskog zastupstva izvršen je samo prvi dio utanačenih reformi, pa je trebalo da se dodje također do izbora, u samom saboru, novog zemaljskog odbora, to jest zemaljske autonomne eksekutive po novom zemaljskom redu. A u tom pogledu je nastala poteškoća u tome, što se dosadašnjim isključivim gospodarima u zemaljskoj autonomnoj upravi, Talijanima, nije dalo, ma i uz očito kršenje spomenutih novostvorenih zakona, da bez daljnjeg podele vlast sa predstavnicima slavenskog pučanstva.

Došlo je do pregovaranja i uz sudelovanje i bez sudelovanja tršćanskog nameštništva, ali sve uzalud: Talijani nisu nipošto hteli pristati na izbor novog zemaljskog odbora, ako im se prije ne osigura vlast u pojedinim općinama po njihovoj želji i to tako, da se prevede razdioba i novo teritorijalno zakokružjenje skoro svih istarskih općina. Oni su očito bili prepllašeni uspehom izbora za carevinsko vijeće god. 1907. te su se bojali, da će izgubiti vlast kod prvih općinskih izbora u svim onim mešovitim općinama (Poreč, Labin, Plomin, Vrsar, Motovun, Višnjani itd.), koje su sastojale od talijanskog gradića ili središta i nacionalno osvješćene jake hrvatske okolice. Hrvati nisu u načelu bili protivni tom novom «razvodu istrjanskom» (poput onog prvog iz god. 1275), ali nisu mogli ni hteli priznati junctim medju tim zahtevom Talijana i zakonom diktovanim izborom zemaljskog odbora. Oni su dapače izneli, da ne samo pitanje novog razgra-

ničenja općina, već i druga sporna pitanja čekaju na svoje rešenje: tako pitanje porabe obiju nacionalnih jezika u autonomnim telima i zavodima, pitanje sistemizovanja zemaljskog proračuna u svrhu pravedne uporabe i razdiobe zemaljskih prihoda i druga pitanja, koja su u vezi s novim prilikama ili će nastati iz njih.

Napokon je došlo do privremenog sporazuma u tome, da se sabor imade sastati i

1) izabrati novi zemaljski odbor;

2) stvoriti zakon, na temelju kojega općinska zastupstva, osim onih u Rovinju (grad sa vlastitim statutom) i u Puli, mogu ako se stranke inače ne sporazume, ostati u funkciji još kroz šest godina. (Po općinskom redu na suazi morala su se obnavljati svake tri godine);

3) izabrati kompromisnu paritetnu komisiju, koja će uz sudelovanje novih zemaljskih odbornika proučiti, pretesti i urediti sva medjustranačka pitanja u skladu sa temeljnim državnim zakonima i sa novim zemaljskim zakonima (apsolutna jednakopravnost).

Sabor se je sastao u julu 1909 i obavio prvi i drugi dio namenjene mu zadace, dok je u septembru iste godine držao opet dve sednice za izabiranje razne komisije, medju njima i gorespomenutu kompromisnu komisiju.

Tako su u zemaljski odbor došla i dva Jugoslovena: Andrijičić i dr. Zuccon, uz tri Talijana (dr. Chersich, Salata, dr. Apollonio), a kao članovi kompromisne komisije bili su izabrani od talijanske strane: doktori Albanese, Belli, Bennati, Cleva i Sbisà, a od jugoslovenske: doktori Cerver, Kurelić, Laginja, Trinajstić Dinko i Sancin.

Uz zemaljski odbor, čiji su članovi (Salata od Talijana, dr. Zuccon od Jugoslovena) bili referenti, stala je da radi kompromisna komisija. U sijaset sednica održavanih kroz vreme od septembra 1909 do augusta 1910 izneseni su pogledi, predlozi, zahtevi jedne i druge strane u predmetu svih spornih pitanja.

Glavni je posao sastojao u podeli i novom razgraničenju općina po narodnosti, što je bilo osobito teško, naročito u nekim mjestima i njihovoj okolici kao n. pr. u općinama: Umag, gdje je uz sam grad, koji je čisto talijanski, pripojena slavenska masa u okolici (Kmeti, Majka Božja na Krasu) i u poreznim općinama Petrovščica, Materada i Lovreščica; Grožnjan sa talijanskim pučanstvom u samom gradiću i u Kostonjici, a slavenskim u svoj okolici te u poreznim općinama: Šterna, Kuberton i Završje; Oprtalj, Motovun, Višnjani, Pazin, Labin, Plomin, Vrsar, Poreč itd. gdje su svuda jednake prilike s tim pogoršanjem, da je pučanstvo u mnogim mestima posve izmešano (Pazin).

Talijani su uporno nastojali, da spase svakoga svoga čoveka, svaku zemljišnu česticu u talijanskom posjedu, svaku točku od trgovačke, prometne ili gospodarske važnosti. Osim čisto talijanskih gradova: Milje, Kopar, Izula, Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Vrsar, Rovinj, Vodnjan i još nekih manjih i manje važnih mjesta oni su tražili za se kontinuitet uz morsk obalu, tako da bi im morao pripasti n. pr. i dio slovenskih Plavja (Orehek i Strmar) medju Trstom i Miljama, slovenska Dolnje Škofije, Hribi i Lazaret medju Miljama i Koprom, Lovreščica medju Umagom i Novigradom, Tar, Fabriga i Frata medju ovim i Porečem, Funtane med Porečem i Vrsarom itd. A u unutrašnjosti tražili su za se i Livade pod Oprtljem, i Funtanu pod Buzetom, i celi Pazin, i Sv. Lovreč Pazenatički, i Krapan i Vines (rudokopi) i Rabac pod Labinom, i Brkač pod Motovunom, opsegom sve zaista malene točke, ali nacionalno i ekonomski nerazdružive od teritorija novih slavenskih općina.

Također jezikovno pitanje za autonomne ustanove i zavode naišlo je na nepremostive poteškoće, jer su talijanski pregovarači stali na stanovite, ako ne isključivosti, a to pretjerane privilegovosti talijanskog, na štetu hrvatskog (slovenskog) jezika i u saboru i u zemaljskom odboru i u svim zemaljskim zavodima i u općinama.

Kad se je konačno prešlo na pitanje zemaljskog proračuna, koji je do tada iskazivao uporabu zemaljskih prihoda za podmirenje potreba u četiri petine talijanskog, a tek u jednoj petini slavenskog pučanstva, videlo se da bi Talijani hteli podržavati i dalje taj razmer i da nebi hteli pristupiti osnivanju potrebnih ustanova i zavoda za Hrvate i Slovence.

Bilo je očito, da Talijani nisu više voljni urediti zemaljske prilike u nacionalnom, kulturnom i gospodarskom pogledu u duhu novog zemaljskog reda, već su hteli i nadalje ostati gospodari u autonomnom gazdinstvu i u autonomnoj upravi. Sigurno su na nje delovale političke prilike u Beču i Budimpešti, gdje se je one godine provela aneksija Bosne i Hercegovine sa očitom antijugoslovenskom tendencijom, pa su se nadali, da će odlučujući faktori kod Nemaca i Mađara biti svakako na njihovoj strani.

Baš radi toga oni su i bez obzira na bezuspešne pregovore u kompromisnoj komisiji tražili da se sabor sastane na zasedanje i reši mnoge po njih važne stvari, ostajući na starim osnovicima i

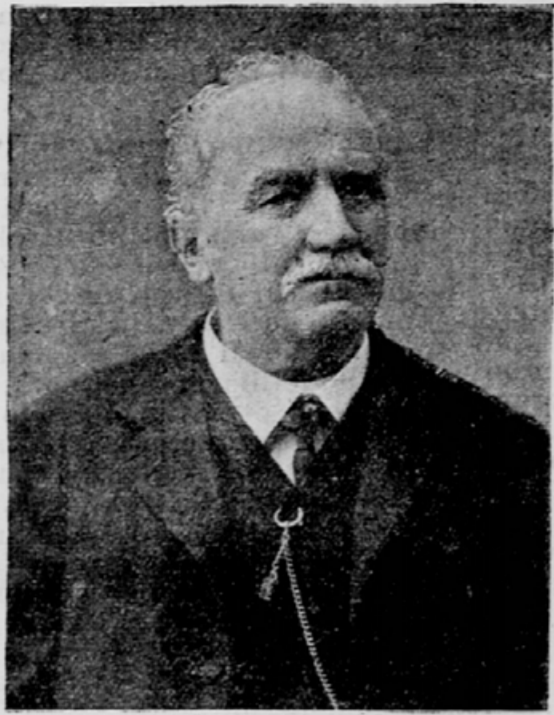
1876.

Slike k zgodovini „Edinosti“

1926.

ANTON TROBEC
tajnik osnovnega odbora za Politično društvo «Edinost» in ustanovitelj lista «Edinost»

DR. GUSTAV GREGORIN
bivši državni poslanec za Goriško, ustanovitelj in dolgoleten voditelj tiskarne «Edinosti»

STEFAN NADLISEK
dež. in mestni poslanec, soustanovitelj lista «Edinost», prvi podpredsednik Pol. društva «Edinost»

MAKSO COTIČ
sedanji ravnatelj «Edinosti»

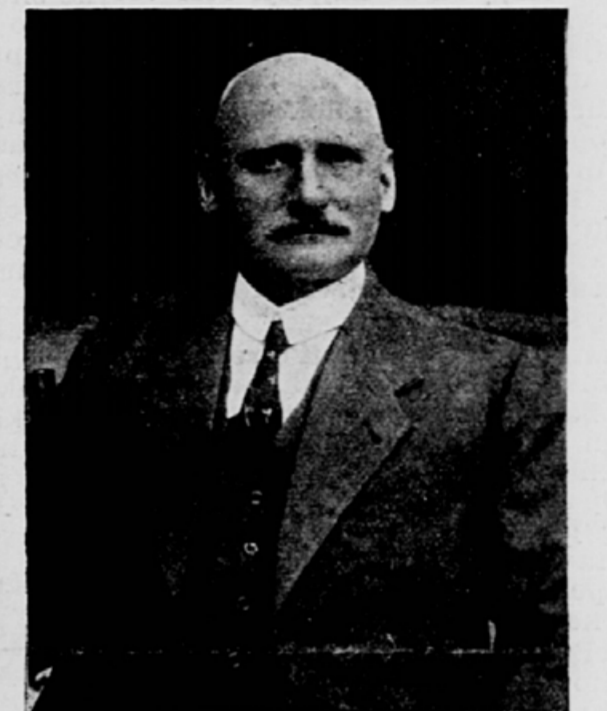
Št. 1. V Trstu, sobota 8. januarja 1876 Tečaj I.

«Edinost» izhaja vsako drugo in četrto soboto vsakega meseca in velja za celo let po 1 kr 40
— polni — 1 — 20
— letni — — 200
Za oglasila, kakor tudi za posiljevanje, se plačuje na vsakega trikratno vrste
— 8 kr (je se tako 1 krat
1 — — 2 krat
6 — — 3 krat
Za večje širke po prostoru

EDINOST

Glasilo slovenskega političnega društva tržasko okolice.
„V edinosti je moč“

Zmanjšan odtis glave prve številke «Edinosti».

DR. EDVARD SLAVIK
sedanji predsednik Tiskarne «Edinost» in tajnik Pol. društva «Edinost»

Osobe uredništva in upravnštva „Edinosti“ v januarju 1926.
V zgornji vrsti od leve na desno: kronist Rudolf Vidrih, upravitelj Hinko Pertot, urednika Viktor Kjuder in dr. fil. Ivo Pertot, v spodnji vrsti glavni in odgovorni urednik prof. Filip Peric, uradnica uprave Nadica Starec, ravnatelj Makso Cotič, uradnica uprave Justina Kralj in urednik dr. jur. Janko Vovk.

PESNIK FRAN CEGNAR
prvi urednik «Edinosti»

IVAN DOLINAR
tajnik Pol. društva «Edinost» in prvi odgovorni urednik lista «Edinosti».

VIKTOR DOLENC
urednik in izdajatelj «Edinosti»

HIŠA ANTONA TROBCEA,
v kateri je bilo dne 20. septembra 1874. ustanovljeno Politično društvo «Edinost»

LOVRO ZVAB
urednik «Edinosti»

u jezikovnom i u budžetarnom pogledu. Što je značilo očevidno naveštenje rata Jugoslovenima, koji nisu nipošto hteli i dalje igrati ulogu manje vrednih državljana i bespravne raje.

Sabor se je sastao dne 5. oktobra 1910. Prva je sednica prešla mirno, jer je bila samo formalne naravi. Na drugoj sednici dne 10. oktobra 1910. došlo je do najbučnijih prizora već kod prve točke dnevnoga reda: overovljenje zapisnika predjašnje sednice. Jugoslovenski poslanici prijavili se svi za reč i prigovarali su u dugim govorima sastavu zapisnika, koji je bio samo u talijanskom jeziku. Predsednik dr. Rizzi i talijanski zastupnici nervozno su slušali, a publika na galerijama je smetala govornike. Nakon nekoliko sata Talijani su hteli povredom poslovnika skrsiti otpor Slavena, ali ovi su bukom, lupanjem, zviždalicama i sirenama onemogućili taj pokušaj i konačno je sednica razbijena uz pjevanje «Lijepa naše domovine» sa strane Slavena.

III.

Sad je sav provincijalni politički život bio ograničen na zemaljski odbor, koji je radio dalje.

Naravski i tu su Talijani nastojali da jugoslovenski odbornici budu bez upliva i odlučne reči pa da oni sami rešavaju sve stvari po svome čelu. Ali nekome ipak nisu mogli bez sudelovanja Jugoslovena, pa je došlo do raznih incidenata, koji su korisno delovali na opće prilike.

Tako je zemaljski odbor imao da rešava odobrenje općinskih proračuna, a za odluke o tome bilo je apsolutno nužno sudelovanje i jugoslovenskih asesora. Kod proračuna općine Pule utrali su oni, da se najprije reši veće odavna višec pitanje hrvatske škole u Puli, gdje je Družba sv. Cirila i Metoda morala uzdržavati oko 20 razreda sa toliko učiteljskih sila, dok su pokrajina i općina trošile samo za talijanske, a država samo za nemačke škole u Puli. Tom se prilikom pokazalo, da na stolu školskog referenta (dr. Chersich) leži još preko 60 nerešenih akta u predmetu osnivanja hrvatskih i slovenskih škola.

Talijani nisu hteli ni čuti o rešavanju tih školskih pitanja i tako je Pula ostala bez proračuna, a za odmazdu nisu bili odobreni niti proračuni drugih važnijih općina (Pazin, Buzet, Volosko-Opatija itd.).

Stvar je postajala tragičnom, jer je time bila ukočena cijela uprava u zemlji. Napokon je bečka vlada sazvala konferenciju predstavnika objiju stranaka u Beču dne 6. i 7. aprila 1911 i tu je osobito energičnom nastupu ministra Stürgkha pošlo za rukom, da se dodje do nagodbe, usled koje se imadu

- 1) odobriti svi općinski proračuni;
 - 2) tekom pet godina postepeno osnovati sve još manjkajuće škole — oko 12 na godinu;
 - 3) pokriti iz državnih sredstava sve troškove za uzdržavanje Družbinih škola u Puljskoj, Creskoj i Velološinskoj općini, dok te škole ne predju u javnu upravu postupkom ad 2).
- Interesantno je, da se ta konferencija u Beču obdržavala taman pedeset godina iza glasovite «Dieta del nesso», kad su godine 1861 Talijani u istarskom saboru odgovorili vladi u Beču na poziv da u smislu «oktobarske diplomije» izasalju poslanike u centralni parlament: da ne mare slati nikoga! Slaveni je uspeh bio tim veći, što su ipak postigli, da uz pristanak talijanske vlada preuzme uzdržavanje Družbinih škola u tri važna grada i da se osnuju sve škole, koje je narod tražio.

Nakon toga život je u politici i upravi u Istri tekao prilično normalno: općine su vršile svoje poslove prema svojoj snazi, škole su se otvarale i proširivale prema potrebi, gospodarske ustanove i društva razvijala su svoju djelatnost prema sredstvima, koja su im stala na raspolaganje, zemaljski je odbor sve nadzirao, delio potpore, spremao materijal za buduće eventualne pregovore.

Medjutim je Austrija osjećala približavanje novih vremena i novih prilika: godine 1911 ratovala je Italija s Turskom radi Tripolisa i Cirenajke, godine 1912 buknuo je balkanski rat i svršio sa ojačanjem Srbije i Crne Gore. Čuilo se u zraku nesto novoga, pa je Beč obnovao kako bi zgodnim reformama u upravi osigurao svoju vlast nad tolikim narodima, koji su tražili svoju slobodu i svoje udružjenje sa braćom izvan carevine. U Beču je radila u tom smjeru naročita komisija, na kojoj su iznasili svoja mnjenja izabrani eksperti iz Istre bili su pozvani od talijanske strane Francesco Salata, od jugoslovenske dr. Ivo Zuccen.

Isto se je za tim, da se čim više stegnu, ako ne sasvim ukinu zemaljske autonomije, kod kojih je vlast bila skoriscena i zlorabljena od stanovitih klita na štetu ogromne većine pučanstva. Narodi, koji su u tim zemaljskim autonomijama doživeli najgora razaranja kao Hrvati i Slovenci u Istri, u Trstu, donekle i u Gorici, pa u Koruškoj i Stajerskoj, Rusini u Galiciji, Slaveni (Cesi i Poljaci) u Slezkoj, Cesi u Donjoj Austriji, Talijani u Trentinu itd. nisu bili nipošto oduševljeni za autonomije. Ali s druge strane Nemci su tako nastupali, da je svaki zazirao

Treća je sednica bila sazvana dne 17. oktobra 1910 i tu se je opetovalo stanje iz prijašnje sednice, tako da je morala biti prekinuta kasno na večer, a nastavak određen za 18. oktobra jutro, kad su Talijani hteli forsirati zaključak za podelenje potpore od 50.000 kruna za izložbu u Kopru, koju su Talijani sami, tobož kao istarski ali uz isključenje Slavena, bili priredili godine 1908. Za rasprave o tom predmetu, kad je zastupnik dr. Zuccen svojim govorom doveo do najveće nervoznosti i predsednika i talijansku većinu, zastupnik dr. Dinko Trinajstić je poletio k predsedničkom stolu, a sledili su ga dr. Kurelić, Sancin i drugi, te je porušio stol sa svim što je na njemu bilo. Nastala je strahovita gungula... i saor je bio onemogućen. Vladin povjerenik Fabiani pročitao je ukaz o zaključenju sezije i zastupnici su se razišli.

O svemu tome podale su obe stranke svoja priopćenja javnosti: Talijani u brošuri «Agli elettori» (Izbornicima), a Jugosloveni u brošuri «Mir ili rat?»

I. od centralizma.

Sve je to delovalo i na stranke u Istri, koje su uvidele, da ih Beč samo izigrava jednu proti drugoj, a medjutim nastoji da utvrdi nemačke postojanke u Puli, Opatiji, Lošnju, na Brionima, u Portorožu i drugdje. Zato je opet nastalo kao neko zatišje, neko pručavanje i očekivanje promena na bolje, neka težnja da Talijani i Jugosloveni zajedno odbiju navalu germanstva i osiguraju svoju nacionalnu egzistenciju.

Austrija je osim germanstva stavila u borbu proti istarskim nacionalnim strankama takodjer dve internacionalne sile: socializam i klerikalizam. Prvi je bio dosta jak među Talijanima, osobito na sjeveru (Milje) i jugu (Pula), a drugi i medju Talijanima (Ižula, Piran, Rovinj) i medju Slavenima (otok Krk, Pazinstina).

Dočim je talijanska stranka došla u pogibelj da je socijalisti i klerikalci kao pučko-demagoške stranke ne nadvladaju — u zemaljski sabor su već 1908 bila izabrana dva socijalista (dr. Ritossa i Zorzenon), a u carevinsko vijeće jedan klerikalac (Spadaro) — Slaveni su se čvrsto održali kao čisto narodna stranka usupor navali biskupa Mahniča i podmuklim radu nekih mutikaša usred Istre (Župnik Grašić), jer narodni prvaci i svi

Don Luka Kirac:

Glagolska liturgija u Istri

Slaveč jubilej našeg glasila, dolazi mi u pamet ona neprestana borba našeg naroda na ovom primorju za očuvanje njegovih crkveno-vjerskih prava, koja je uvijek našla odjeka i obrane u «Edinosti». Sa zalošću konstatiram, da smo na tom prvom i glavnom polju narodne kulture mnogo, a nekuda sve izgubili; ostaje nam još nada u pravdu Božju i u bolja vremena, koji nam jedini mogu oteto povratiti. U to ime pišem ovo nekoliko redaka.

Južni su Slovenci bili dionici onog velikog crkvenog privilegija, koji je bio dan od papa Hadrijana II. i Ivana VIII. Moravcima, Panoncima i Ilirima, poznatog u povjesti pod imenom slovenske liturgije. Ova se liturgija natiče ukorenila kod Hrvata pismom — takozvanom glagolicom. Po tome se prozvala glagolska liturgija, glagolski svećenici ili glagolasi, glagolske knjige i glagolska crkva. Glagolska liturgija morala se vjekovito boriti sa mnogobrojnim i mogućim protivnicima, no ona se kao malo gdje očuvala kod istarskih Slovena u svojoj prvobitnoj formi sve do polovice 18. vijeka, a mjestimice sve do polovice prošlog vijeka. Kad je, proganjena i zanemarena od pozvanih faktora, da ju brane, ostala bez svećenika glagolasa i bez glagolskih knjiga, i tako obamrla, uskrasila je ponovno u drugoj formi, to jest u životu narodnom jeziku — u svim javnim bogoslužbenim činima, osim tajna (secreti) sv. mise — i to u svim hrvatskim i većinom slovenskim župama Istre do najnovijih vremena.

Istarski su Slovenci veoma odani svojoj crkvi i vjeri, a isto tako i svojem jeziku u bogoslužju; pa koji bi pokušao da istjera njihov jezik iz crkve, taj istjerao bi i njih iz crkve.

Da dokažem ove tvrdnje, navest ću nekoliko starije i novije povjesne pozadine.

Na dugo bi nas zavelo dokazivanje o uvedenju i obstojnosti glagolske liturgije kod istarskih Slovena sa svim omm dokumentuma, koji nam u kulturnoj povjesti našeg naroda pri ruci stoje. Da su Slovenci našeg primorja nastinici Cirilo-Metodijeve evangelizacije, tvrdi strani pisci, koji se je kao malo koji «ex professo» trudio tim pitanjem. Dr. I. A. Ginzel naime u svojoj knjizi «Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der slavischen Liturgie (Leitmeritz 1857)» piše na str. 143: «Und nachdem tur Method's Liturgie auf ihrem ursprünglichen Boden der mährisch-pannonischen Diocese keine Stätte mehr war, fand sie auf dem Boden des slavischen Küstenlandes nicht bloss eine zeitweilige Zuflucht, sondern sie sollte für alle Zeit

istaknuti narodni radnici nisu nipošto vodili antikiršćansku politiku, ali su stotako smatrali svojom dužnosti — i u tome su prednjačili najvredniji svećenici kao Spincić, Mandić, Jelušić, Puž, Kirac, Velikanje, Čurković, Orlandini i drugi — da u prvom redu osiguraju jugoslovenskom narodu u Istri, Slovincima na sjeveru, Hrvatima po ostalim krajevima (u Perouju Srbima) najprije narodno biće, narodni život.

U tim prilikama došla je godina 1914. Pošto sa starim saborom, izabranim god. 1908 nije bilo moguće raditi, vlada ga je konačno raspustila i odredila nove izbore, koji su provedeni u junu i julu 1914 sa uspehom jednakim onome prijašnjih izbora.

U to doba desio se i sarajevski atentat pa je nastalo sveopće komešanje u celoj Austriji i, naravski, takodjer u Istri. Mora se spomenuti zalosnu činjenicu, da je u agitaciji kod izbora list «Il Giornaleto di Pola» pozivao za izborne, da ne glasuju za jugoslovenske kandidate, jer su i oni sukrivci smrti Frana Ferdinanda i njegove surpuge!

Novoizabrani zemaljski sabor se nije nikad ni sastao, a zemaljski odbor je radio dalje do 1. maja 1916, kad je bečka vlada protuzakonito raspustila sabor i rasturila zemaljski odbor, imenujući na njegovo mesto zemaljsku upravnu komisiju.

Medjutim je buknuo svetski rat, jer je Austrija terana od Nemačke htela rešiti «ognjem i mačem», kako je to izjavio grof Tisza, jugoslovensko pitanje. Snažna mladež i zreli muževi morali su u vojku; inteligencija kao srbofilaska, bila je rastjerana, što internirana i konfinirana, što proganjena procesima ili uvojačena; južna Istra je bila evakuirana te je 60.000 naroda bilo oterano najprije u barake u Wagni kod Lipnice (Stajerska), od tamo u Madjarsku, pa u smrtonosne barake u Cmundu (Gmünd), Steinklammu, Brucku an der Leitha, Pottendorfu, mesto po Češkoj, Moravskoj i Donjoj Austriji. Što je naroda ostalo u Istri bilo je pritisnuto terorom nemačke i madjarske soldateske, a u početku rata, dok nije u nj zagrizla Italija, takodjer pod šikanama i denuncijanstvom raznih pseudo-Talijana.

Što je dalje bilo za vreme rata i nakon svršetka istoga, o tome nije ovde zgodno da se govori. Jedno stoji: da je jugoslovenski narod u Istri prošao sve muke i da je ostao živ.

hier so heimisch werden, dass das kostbare Erbe Cyrill's und Method's nach wiederholten Kämpfen für die Behauptung desselben ungeschmälert bis auf den heutigen Tag den Slaven des adriatischen Küstenlandes geblieben ist»; a malo dalje na str. 155: «Noch bei Lebzeiten Method's verbreitete sich die slavische Liturgie von Pannonien aus unter die sprachverwandten Slaven des adriatischen Küstenlandes, welche beruten waren, dieselbe unter allen katholischen Slaven des Abendlandes als ihren bleibenden Antheil zu besitzen».

Kako je pako u Istri na široko i gusto ukorenjena bila glagolska liturgija, svjedoči nam izvješće, koje je podao Sv. Stolici porečki biskup Cezar Nores (1574-1598) za svog pohoda god. 1592 ad Limina. U tom izvješću kaže: «Porro in Diocesi, quae per se satis ampla est, et in qua multae sunt Collegiatae ecclesiae, plures Parochiales, nullus ex Canonicis neque Parochis deest, omnes suo funguntur munere, atque scio neminem, qui scandalum aliquod praebet, quinimo et verbo et exemplo omnibus prosunt, atque praeferunt. Unum tantum est, quod majores profectus impedit atque retardat. Nam cum OMNES Illyrica utantur lingua, vix Breviarium aut Missale vetus cum quodam parvo manipulo apud illos reperitur, ob quod incommodum in maxima optimorum librorum inopia versantur. Pluries de hac re ad summos Pont. scriptis Episcopus, pluries etiam fuit illi spes data quod quamprimum imprimerentur, nihil tamen hac tenus majoribus negotiis impeditis, mortisque praeventis effectum est. Vestrum erit Illustrissimi Domini in re admodum Cultui Dei necessaria, ne dum huic Diocesi, sed et toti Istriae et Dalmatiae, reliquisque Provinciis, quae indomate Illyrico utuntur providere. Nihil enim Deo gratius, nihil acceptius ac populo toti magis necessarium praestare poterunt... «Cum vero in pristinum restauratur seminarium, suppliciter petat (Episcopus) cum omnēs tere in hac Diocesi Illyrica lingua utantur, ut quatuor ex Clericis ad Collegium Lauretanum, qui huic miserae provinciae auxilium aliquod afferre possint, mittere permittantur...» Iz ovog izvješća proizlazi velika skrb porečkog biskupa Noresa za glagolicu, i njegova ljubav do hrvatskog puka. Po ovom izvješću zaključujemo, da je sva porečka biskupija bila glagolska, ne samo župe i kapelanije, nego i veća mjesta t. j. kule (castella) kao n. p. Sv. Lovreč, Dvagrada, Sančičenta, Zminj, Balje, Vižinada, Pazin itd. To izvješće nam kaže, da je glagolaško svećenstvo bilo

uzornog ponašanja, i oprovrgava ne-ljipeji sud o njima od nekih istarskih povjesničara. Dalje nam daje dokaz, da je glagolaško svećenstvo već tada oskudjevalo koli na naukovnim knjigama, toli na bogoslužnim; ako se to dogadjalo pod ovakovim prijateljem glagolice, kakva je oskudica na bogoslužbenim knjigama morala tek narastati pod biskupima protivnim glagolici. Slijedi napokon, da je biskupija porečka još pred biskupom Noresom imala vlastito sjemenište, i da je to sjemenište bilo glagolsko, i to do kada natrag? Ele! mučnog li odgovora za naše istarske povjesničare!

Godine 1596. obdržavao se je crkveni pokrajinski sinod oglejskog patriarhata, kamo su spadali svi mletački i šest istarskih biskupa. Na sinodu se raspravljalo i o obredu patrijarškom (ritus patriarchinus) i glagolskom obredu. Onog prvog su ukinuli, branio ga je jedini biskup porečki Nores, ali nije uspio. Za glagolicu je valjda žestoka borba bila, jer uza svu nadmoć mletačkih biskupa, ipak se nije načelno ukinula glagolica, već su za nju bili stvoreni sledeći zaključci: «Qui Illyricam oram colunt, Episcopi, in qua Breviarium et Missale lingua Illyrica in usu habentur, carent, ut illa diligenter adhibitis doctis et piis viris, qui linguam illam calant, revidentur et emendentur...» Iz ovog prvog zaključka slijedi, da je glagolsko bogoslužje vladalo u svih šest istarskih biskupija i da su svih šest istarskih biskupa nazvani ilirskim, t. j. glagolskim biskupima. Nu taj isti crkveni sinod, koji je na takav način posvjedočio obstanak glagolice u svih šest istarskih biskupija, drugim svojim zaključkom, kako kaže Don Ivo Prodan u svojoj učenoj knjizi «Je li glagolica pravo svih Hrvata?», pripisao je glagolici otrov u malenim i polaganim dozama, koji je imao vremenom utući glagolsko bogoslužje u Istri. Taj nesrećni zaključak glasi: «Optandum tamen esset, ut Episcoporum Illyricorum diligentia sensim Romano et Rituali Sacramentorum introductor; quod officere pro eorum pietate ac prudentia non erit summopere difficile, si juniores Clericos, et ex Seminariis scholis selectos, qui studio et ingenio magis proficiunt exercere sensim cooperint, et ad opus hoc pium studioso promoverint, haec in optatis; executio praescribi non potest, praescribit autem prudentia illorum et singularis in Deum pietas.» Iz daljnjih riječi vidit ćemo kako sinod mizerno opravdava ovaj svoj zaključek i preporku istarskim biskupima, kako će malo po malo iztrebiti glagolicu. Ta izlika glasi: «Satis erit, si sibi persuaserint, quod passim experimus, in librorum Latinorum et Italiorum lectione, illos liberos mendis scaterere, multo vero plures probabili conjectura erroris esse in illis, quam in nostris, quos quamplurimi legunt, et iidem emendant: illos autem pauci et illiterati, qui corrigenda judicare non norunt.» I ova se preporka sinoda na zator glagolske službe Božje kroz dva vijeka provadjala — do konačne njezine smrti sredinom prošlog vijeka.

Iz gori navedenih zaključaka sinoda razabire se, da su se oci istoga bojali jednim mahom zavrtnuti vratom glagolici. Znali su dobro, koliko narod ljubi svoju svetinju, pa da bi naglim ukinućem ove povlastice doveli narod do očajja, a morda i do odpadnuća od crkve. Da ne dodje do bučnih i kobnih trzavica, protivnicima glagolice dodje u pomoć jedna nova hrvatska bogoslužna knjiga, koju okrstiše imenom «slavet» (schiavetto). Ova knjiga sadržava sve pjevane djelove sv. mise i razne liturgične obhode, blagoslove i molitve u živućem hrvatskom jeziku, ali ne glagolskim, već latinskim pismom. Slavet je doživio više izdanja, koli u ikavštini, toli u ekavštini. Ova knjiga nije nikad bila naredjena ili potvrđena od Sv. Stolice; ona se da pače protiv načelnom liturgičnom propisu, koji nedopušta u jednom liturgičnom činu uporabu budi kojeg neliturgičnog ili živućeg jezika, niti jednog liturgičnog, pomješanog sa živućim. Uzprkos tom liturgičnom načelu, vidimo kako istarski biskupi nakon onih zaključaka oglejskog sinoda od god. 1596 preporučuju za kanoničkih vizitacija podvrženom svećenstvu uporabu ili novu nabavu slaveta, zanemarujuć od Sv. Stolice potvrđen i izdan glagolski misal i ritual. Takovim postupanjem postigli su tri svrhe: prvo, zadovoljili su donekle narod; drugo, nije im trebalo da više skrbe za odgoj glagolskog svećenstva; treće tjerali su tako «sensim» iz crkve glagolicu — sve baš po intencijama oglejskog sinoda od god. 1596. I tako se sve više širio slavet u bogoslužju, i vladati će sve do konačnog utučenja glagolice, i do tada, dok ne budu latinizatori procijenili, da je nadošlo zgodno vrijeme, da uopće iztjeraju iz crkve slavenski jezik. Tada će se oni pozivati na gori navedeni liturgični princip, koji ne dopušta u liturgiji uz uporabu liturgičnog jezika mješanje živućeg jezika, pa će od Sv. Stolice iziskivati, da se i uporaba slaveta zabrani.

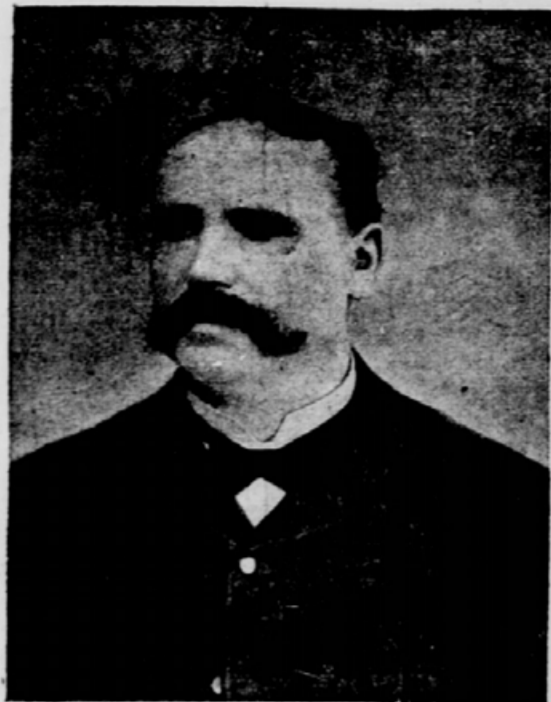
Polovicom prošlog vijeka bilo je po Istri tu i tamo još svećenika glagolasa, i to dušobrižnika, koji su nesmetano glagolali. Koliko nam je poznato, zadnji glagolasi u Porečko-puljskoj bisku-

piji bili su: Donat Piculic, umro u Krnici 25. 2. 1839; Mate Kvasić, župnik u Pomeru, umro 26. 8. 1842; Nikola Piculic, kapelan u Kavranu, umro 30. 3. 1847; njegov se glagolski misal još godine 1888 nalazio sahranjen u onoj crkvenoj riznici (skrinji); Antun Crnobor, kapelan u Medulinu, umro u svom rodnom mjestu Premanturi 21. 8. 1850; Mate Roško, župnik u sv. Nedilji (Labinci kod Poreča), umro 17. 3. 1862; Nikola Božaić, župnik u Filipani, umro 9. 12. 1867; Marko Marinković, umirovljeni župnik, umro 12. 12. 1867, kojeg se glagolski misal nalazi u našem posjedu. Bilo je u to zadnje vrijeme glagolice još drugih glagolasa širom Istre, o kojima nam manjkaju točniji podatci.

I tako je povlastica (privilegium) glagolske liturgije u Istri utrnila, nu ne svojevotjno, već sistematično progonejena, ili iz spoljašnjih uzroka. U sjeništimama nije se više učila glagolica; do glagolskih liturgičnih knjiga teško se moglo doći; na pastirskim konferencijama morali su se glagolasi mučiti latinštinom ili talijanštinom; glagolasiima bilo je otežano doći do župe; za biskupskih vizitacija narivavale su se latinske knjige; župničke matice prečilo se pisati glagolski, već po latinskom ili talijanskom formularu; sinod koparskog biskupa Borromeo od god. 1717 zabranjuje redjenje klerika, ako ne poznaju latinskog jezika — «Tonsurati ad minores Ordines... nisi latinam linguam saltem intelligant, ascendere non permittantur; pulski biskup Klaudij Sozomeno g. 1593 zabranjuje riječkom kaptolu glagolsku liturgiju pod pretnjom ekskomunikacije; mletačka vlada zabranjuje glagolasiima ulaz u njezine istarske posjede, itd. Tko može dakle zanijekati, da se nije povlastica glagolice u Istri utrnila «ex necessitate ob externas causas impeditas»? Nakon tako prisilnog utrućuća glagolice u Istri, ustaše razni pozvani i nepozvani pisci, da njoj u svojim knjigama i razpravama zapjevaju mrtvačko opijelo, sa zahtjevom, da se i ostanci glagolice t. j. slavet i hrvatski ritual imadu odstraniti. Ipak bojali su se reakcije sa strane naroda. Zato su ti krugovi i pisci stali dokazivati, da Sv. Stolica, u koliko je dopustila glagolsko bogoslužje, da je to dopustila Iliriji, Dalmaciji, Slavoniji, ali nikad Istri i istarskim Slavenima; da taj dopust nije nikakav «privilegium», sa svom juridičnom težinom, koja pravom privilegiju pripada, već da je jednostavno običaj, i to «contra legem», koji običaj da gubi svu svoju pravnu moć netom biva pretrgnut i uveden prvašnji običaj «juxta legem». Medjutim osvane ona širokogrudna po Slavene okružnica Pape Lava XIII «Grande munus», koja mnoge slavenske krajeve bivše Austrije zanese za slavensku liturgiju. Austrijska vlada, ta stara neprijateljica slavenske liturgije, uzkomeša se na taj pokret. Bečki apostolski nuncij Galimberti razasla na sve austrijske biskupe g. 1887 okružnicu proti peranoj nadi za slavensku liturgiju. Malo zatim makne se i jedna istarska biskupska kurija, koja opomene svoje svećenstvo, da je zabranjeno svako bogoslužje u živućem jeziku; da je dopušteno bogoslužje u staroslovenskom jeziku, ali pošto da se taj jezik više u biskupiji ne oblužuje nigdje, da se strogo zabranjuje svako ponavljanje u tom smislu. Kad je ova zabrana izdana bila, još se u svim hrvatskim župama biskupije vršila služba Božja po slavetu i hrvatskom ritualu. Zato je ta zabrana u velike uzbunila narod, a svećenike postavila u teške neprilike. Da predočimo čitatelju tadanje uzbunjenje, objelodanjujemo ovdje pismo jednog župnika svome dekanu — (objoica su od više godina već pokojni): «Hvaljen Isus i Marija. — Prečastni gospodine! Iskreno pozdravljam Vaše Prečastno Gospodstvo, i Vam čestitam sretno blagdanu vazmene. Prečastni gospodine, veliko imamo smutjenje u župi, što je u crkvi zabranjeno pjevati, kao do sada, hrvatski. Puk, ili neće da pjeva, ili pjeva hrvatski. Na uličnicu radi toga bijaše mnogo smućenja na blagoslovu maslina i na procesiji; ovo smućenje je ove dana neprekidno. Sinod ja počimljen Matutinum: zelus domus tuae... a pjevači: želja kuće tvoje... nemareći oni za knjige latinske koje im nudjah. Mislim da Epistola i Evangelije nije zabranjeno pjevati hrvatski, ako se i čuje da u nekih crkvah se toga više ne čini. Nu čemu ja pišem ovaj list Vašemu Prečastnomu Gospodstvu? Jer se jutra na Veliki petak pjeva Muka, izvan sv. mise, i koji dio službe božje, nije niti epistola niti evangelije, dakle imala bi se pjevati latinski. Mogao bih početi latinski: Passio D. N... a puk neka pjeva kako je namislilo; ali u sriedi muke valja da ja pjevam riječi Isusove. U kome dakle jeziku valja mi pjevati sjutrašnju muku? U Poreč nije već kada pisati. Oprostite i gledajte da se udostojite mi javiti svoje mnjenje pismeno odmah po čovjeku, koji Vam nosi ovo pismo. Ostajem... U... dne 29 Marča 1888. Vasega Preč. Gospodstva prepoznizi službenik N. N. župnik. — Pazka: Vaše Gospodstvo valja znade da je Fresviti Biskup zapoviedio pod smrtni grieh, da se ima latinski a ne hrvatski sv. liturgija obavljati. Te stoga naš je poljaj težak.»

Prejšnji in sedanji voditelji Polit. društva „Edinost“

Prejšnji predsedniki

IVAN NABERGOJ

PROF. MATKO MANDIĆ

IVAN GORIUP

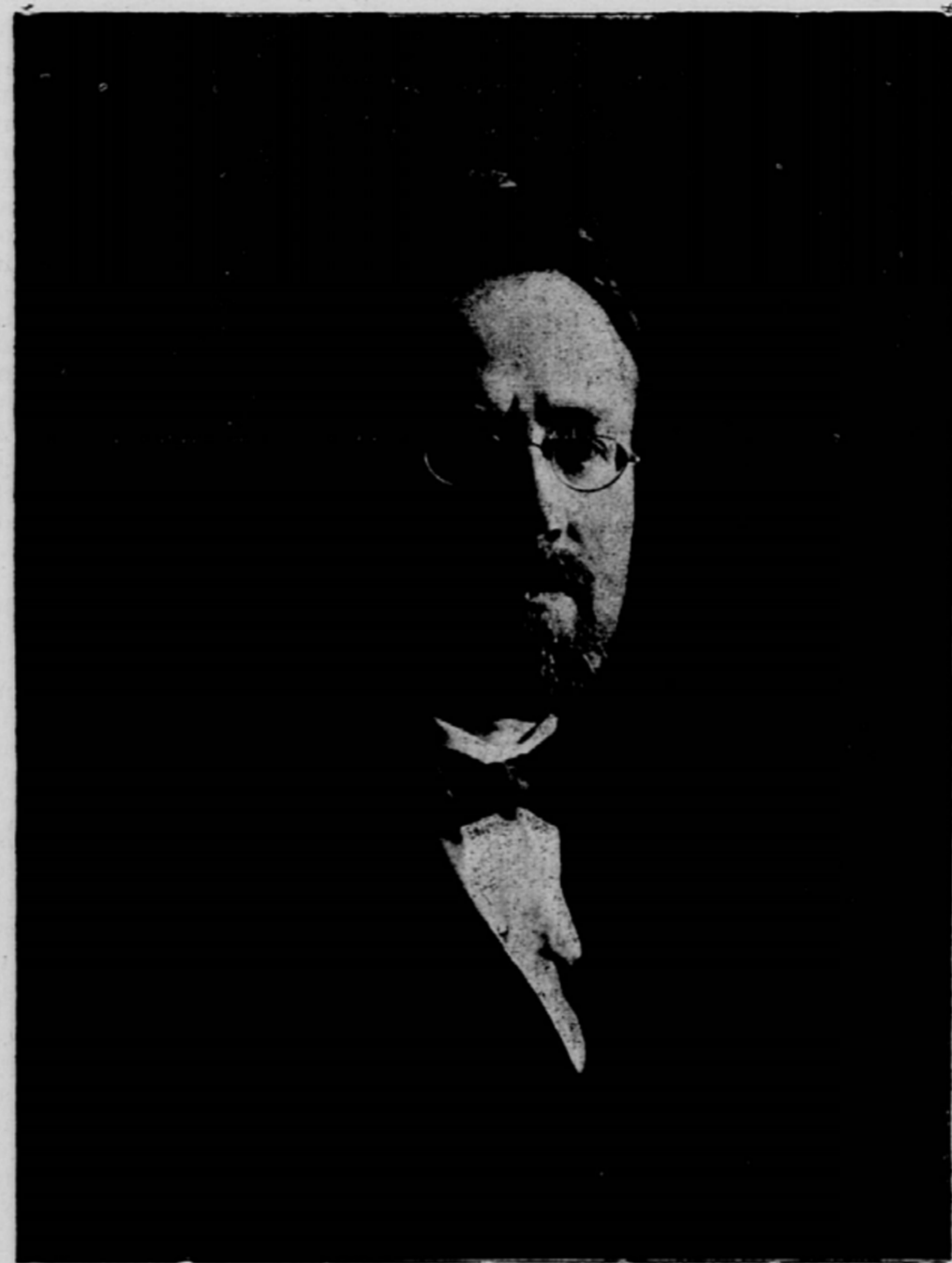
DR. OTOKAR RYBÁŘ

Sedanje vodstvo

Slika dr. Edvarda Šlavika se nahaja na str. IX.

DR. KAREL PODGORNIK

Dr. Josip Wilfan

DR. IVAN-MARIJA ČOK

DR. MIRKO VRATOVIĆ

IVAN STARI

Dekan «a tergo» odgovara: Naprijedite službu Božju vršiti po navadbi bez dvojenja... na 29. Marča 1888.

Vaš prijatelj N. N. dekan.

Kako u ovoj župi, tako se i po ostalim hrvatskim i slovenskim župama širom Istre narod stao buniti poradi iztrjebjenja njegovog jezika iz crkve.

Medjutim nadošla je odluka Sv. Zbora za Obrede od 13. februara 1892, koja u glavnom kaže, da u bogoslužbenim obredima, gdje je u zakonitom običaju slavenski jezik, mora ovaj biti staroslovenski, a ne današnji živi jezik; zabranjuje se čitati ili pjevati misu djelomično latinski, a djelomično slavenski; dozvoljava se u latinskoj pjevanju misi, nakon odjevanja epistole i evandjelija, da se i staroslovenski odjevanju — ondje gdje se slavenski jezik uvriježio.

Povjesna je činjenica, da je staroslovenski ili glagolski jezik bio uobičajen do nedavno kod istarskih Slovena, da je taj običaj tekar nedavno pretrgnut, i to ne svojevrijem sa strane naroda — «non voluntarie, sed ex necessitate ob externas causas», to jest poradi pro-

gonstva glagolice, i poradi nestašice glagolskih knjiga i glagolskih svećenika; poradi tih uzroka zamjenio je glagolicu živući hrvatski jezik. Nu pošto je živući jezik po liturgijskim pravilima nedopustljiv, mogla se je i po samoj odluci sv. Zbora za Obrede od 13. februara 1892 iznova uspostaviti staroslovenska liturgija kod istarskih Slavena. Tim više, što je Sv. Stolica novom odlukom od 5. kolovoza 1898 prozvala glagolsku liturgiju realnom povlasticom (privilegium reale) stanovitih crkva; a nedaleki povijest znade za sve te stanovite glagolske crkve u Istri. Ova odluka, da odstrani svaku sumnju o pravu stanovite crkve na povlasticu glagolice, ustanovljuje, da je dostatno za dotičnu crkvu, ako je tu u valjanosti i porabi glagolice barem od 30 godina simo («... illud invaluisse e reapse vigere triginta saltem abhinc annis; quod temporis spatium in re praesenti tanquam sufficiens habetur ex indulgentia speciali S. Sedis»). D. Ivo Prodan u svojoj učenoj knjizi («Je li glagolica pravo svih Hrvata?») na str. 29 piše: «One riječi «triginta abhinc annis» tumačile su se na zadar-

skoj i porečko-puljskoj kuriji u savim obratnom smislu, nego što je bila namjera Sv. Stolice, i što dopušta zdrav razum i kanonično pravo.» A malo pred tim piše: «U ovim stranama (u sjevernoj Dalmaciji i u zapadnoj Istri) — može se po istini kazati — da su godinom 1898 osvanuli po glagolicu upravo crni dani. Duhovi su se, kako nam je poznato, jer nije od onda dugo vremena proteklo, silno uzrujali — a još više, kad je došla odluka sv. Zbora od 21. travnja god. 1899, koja oslanjajući se na netočne, krive i pristrane izvještaje biskupskog ordinariata porečko-puljske biskupije, stvorila je ondje od glagolice pravu tabulam rasam. Skoro u isto doba nadošla je i ona žalosna odluka od 7. ožujka 1899 u jednoj od najglagolskijih biskupija naše domovine, u nadbiskupiji zadrarskoj, gdje se također potezom pera, kako je prije kazao č. zastup. Milić, brisala glagolica, kao da nijedna župa nema na nju pravo. Obe ove odluke — toliko ona, što se odnosila na porečko-puljsku biskupiju, koliko ova druga što se odnosila na nadbiskupiju zadrarsku — oslanjale su se, bar su tako kazivale, na odluci od 5.

kolovoza 1898 sv. Zbora, poimence na one riječi u odluci, koje su po izvorniku glasile: «triginta abhinc annis» — «od trideset godina amo.» Svećenstvo i puk zadrarske nadbiskupije podnesoše još iste godine 1899 skupno utok na Sv. Stolicu protiv odluci od 7. ožujka, koji je bio i uvažen. O toj riješitbi čita se u istoj Prodanovoj knjizi na str. 30-31: «Sv. Zbor, naime, riješavajući utok svećenstva i puka zadrarske nadbiskupije, složno god. 1899 u Rim odpremljen i podpisan od više tisuća duša, dao je razumjeti čisto i bistro da oni, koji uzimlju izreku o «30 godina» tjesnogrudno, da su na krivu putu. To je bilo dosta, da odluka od 5. augusta 1898 pred svakim pravednim čovjekom poprimiti sasama drugo lice. Posledica toga tumačenja sa strane Sv. Stolice bila je ta upravo i u ovoj nadbiskupiji, gdje je potezom pera bila izbrisana glagolica iz do jedne crkve, da se na osnovu odluke od 1898, koja je ostala u kreposti nakon razjašnjenja od 1900, malo po malo vraća svim crkvama starodrevna povlastica.» I iz Istre bio je podnešen Sv. Stolici sličan utok. Preduvjeti i okolnosti ovog

istarskoga utoka bijahu slične onima, navedenim u zadrarskom utoku, ali sasvim time istarski utok osta bez uspjeha. Koji je tomu bio uzrok? Reč bi, da je istarska glagolica imala veće neprijatelje, nego li ona zadrarska, i da nisu daleko bili prsti austrijske vlade. Da se je i za istarsku glagolicu imala povoljno tumačiti odluka sv. Zbora od 5. kolovoza 1898 nakon tumačenja od 22. augusta 1900, kao što se je povoljno tumačila za zadrarsku nadbiskupiju, razvidno je iz samog tog tumačenja, koje doslovno glasi: «Romae 22 Augusti 1900. — Sacra Congregazione dei Riti. Segretaria. Rev. me Domine, Circa interpretationem Art. 1. Decreti N. 3999 seu Litterarum Sacrorum Rituum Congregationis diei 5 Augusti 1898 de usu linguae Slavicae in Sacra liturgia sequens dubium pro opportuna declaratione Apostolicae Sedi suppliciter propositum fuit, nimirum: Utrum privilegium linguae palaeoslavicae extinctum fuerit ob interruptum usum ejusdem linguae, intra postremos triginta annos, in illis etiam ecclesiis de quibus certo constat eas antea fuisse in legitima ejusdem linguae possessione?»

Sanctissimus Dominus Noster Leo Papa XIII, attentis expositis, ex consulto ejusdem Sacrae Congregationis, cuius examini hoc negotium commissum fuerat, declarare dignatus est, praefatis ecclesiam privilegium extinctum non fuisse, si usus linguae palaeoslavicae intra postremos triginta annos intermissus fuerit, non voluntaria, sed ex necessitate ob externas causas impedita, velut ex deficientia Palaeoslavorum Missalium aut Sacerdotum ejusdem linguae peritorum. Atque ita rescribi et declarari mandavit, caeteris praefatis Decreti seu Litterarum diei 5. Augusti 1898 praescriptionibus in suo robore permanentibus, die 14 Augusti 1900. Quae tibi pro mei muneris ratione notifico, ut diu bene va-

leas ex animo deprecor, tui studiosus L. M. Card. Parocchi. D. Panici Archiep. Sardinien. S. R. C. Secretarius. — R. Imo Domino Vicario Capitulari Archidiececeseos Iadrensis.

Kako sam malo prije naveo, ni ovo razjašnjenje, koje se imalo iz razloga već navedenih blagohotno uporabiti i za istarsku glagolicu, kako se blagohotno uporabilo za zadarsku, nije moglo; i time bijaše zapečaćena smrt glagolice u Istri.

Smrt glagolice dovela je sa sobom i smrt glagolskih svećenika, a istrebljenje općenito slavenskog jezika iz istarskih slavenskih crkva, dovelo je sa sobom i istrebljenje i pomanjkanje slavenskog svećenstva u Istri.

Dr. Mirko Vratović:

Petnaest prevratnih dana u Puli

Zamoljen od uredništva "Edinosti" da štogod napišem za ovaj jubilarni broj, vrlo rado sam se odzvao, ali dugo sam oklijevao, koji bi predmet obradio. U političkim i stručnim stvarima ima i boljih od mene, koji će to da učine. Obraditi predmet o poslijeratnim prilikama u Istri, kako je to želilo uredništvo, škakljiva je stvar, jer se ne može a ma bilo što dobro da kaže. Radi toga sam se odlučio, da onako površno opišem ono petnaest prevratnih dana od druge polovice oktobra 1918. dalje.

Iako sam bio jedan od glavnih učesnika u cijeloj akciji, nije mi moguće, da za iznesem, jer o mnogim događajima treba da šutim, mnogo toga sam i zaboravio, a konačno se je tada tako grozničavo radilo, da nitko nije mogao da bude posvuda i da sve prati. Zabilježbi nemam nikakvih, jer mi je bilo sve poslije uništeno.

Iznajprije moram da spomenem kuću našeg vrlorog i čestitog rodoljuba Josipa Krmpotića, koje danas više nema, zapravo ima, ali samo četiri zida, pocrnjena od požara. Ta kuća, gdje su se sastajali naši ljudi tekom rata, čim bi se spuštala tama u grad, bila je za vrijeme rata prava žila kucavica čitavog našeg rada u Puli. Tu su se sakupljali Jugoslaveni, Česi i Poljaci, koji su raspravljali ovo i ono. Mjeseca aprila i maja već se pretresala konkretno urota protiv Austrije i uništenje raznih vojnih objekata po Istri, Dalmaciji itd., ali po slavenskom običaju mnogo se i sanjarilo. Tu smo dobivali novine iz inozemstva, razne italijanske listove kao na pr. "Corriere della Sera", a kadkada i koji francuski list.

Mjeseca oktobra 1918., kad je na solumskoj fronti bila poražena armada centralnih vlasti, ciknula je zora i za Slavenstvo. Ideja Jugoslovenstva konačno se utjelovila.

Trzavice a.-u. carstva, koje se već dugo vremena raspadalo, osjećale su se mnogo ranije. A tajno rovanjenje trajalo cijelo vrijeme rata.

Ali od toga momenta naprijed nastupila je i u unutarnjosti živa, otvorena, pozitivna akcija. Za Pulu bila je konkretizovana u kući Josipa Krmpotića, gdje smo imali neprestane dodire sa slavenskim oficirima. Glavne osobe: stari, ali živavi Josip Krmpotić, njegov sin dr. Marijo, idealista, pun dobrih ideja; dr. Ivo Zuccon, trijezan i praktičan; Lacko Križ, Baselli, neumorni Stari, okretni novinar Mirko-ović i mnogi drugi. Ko se sjeća svih imena?

Mislim da je bilo 21. oktobra, kad smo imali u kući Lacka Križa zaključni sastanak sa nekim slavenskim oficirima ratne mornarice. Sa naše strane sam kućegazda, dr. Krmpotić, dr. Skaljer i ja, a sa strane oficirstva tada fregatni kapetan Koch, liječnik dr. Korenčan, dr. Jug i još jedan ili dva oficira, čija mi imena nisu više poznata. Unutarnjim otvorenim nastupom trebalo je pospešiti raspadanje monarhije, koja se na drugim frontama još čvrsto držala, trebalo je teznjama iznutra dati konkretni oblik, da podjarmljeni narodi čim prije dodju do zaželjene slobode. Da je pri tome moralo biti i žrtava, razboritijim među nama bilo je jasno. Pula, ta golemu kazarna bila je moguće najtvrdja kost. Ali i ovdje su duge patnje i ideali, koji su svakome lebdili pred očima, učinili svakoga Slavena lavom. Režim Horthyja, komandanta ratnog brodoljva, zagriženog neprijatelja svih Slavena, učinio je svoje i kod onih, koji bi bili inače ostali nehaijni. I ljudi a la Horthy imaju kadkada svoje zasluge. Nijemci i Mađžari uživali su na brodovima i u mornarici sve moguće povlastice, Slaveni i Italijani, kojih je mnogo bilo, bili su posvuda šikanisani. Bez prestanka je bilo i incidentata, o kojim nema sada mjesta da se govori.

Zaključak tog sastanka bio je, da se silom osvoji vrhovna komanda nad kopnenim i pomorskim silama. Slavenski oficiri bili su s nama, dok su se Nijemci i Mađžari bojali. Momčad se također izjavila za nas osim Nijemaca i Mađžara, koji su samo jedno tražili: da čim prije odu svojim kućama. A boljševizam, koji se u zadnje vrijeme bi-

rio, imao je samo jedan cilj, koji se je momentalno podudarao s našim. Medjutim je trebalo osvojiti i civilnu javnu upravu i vratiti općini autonomiju, koja je već od početka rata bila uknuta.

U Narodnom Domu održala se ona velika skupština, moguće najveća, što je Pula pamti. Za dan se više ne sjećam. Bit će da je to bilo 26. ili 28. oktobra. Sve što je bilo jugoslovensko iz grada i iz okolice, taj dan je dohrllilo u Narodni Dom. I pojedini brodovi i vojničke formacije odasle su svoje delegate. Neopisivim ushićenjem obrazovao se odbor, u kojem su bile porazdijeljene pojedine funkcije: komesarijat za vojničke stvari, za prehranu, za pravosuđe, za narodno zdravlje, za školstvo itd. Koji je referat meni dodjeljen, ne znam više; mislim da politička uprava. Odbor se proglasio Narodnim Vijećem.

Vlasti su bile nemoćne, paralizovane slabim vijestima, koje su počele dolaziti i sa drugih frontata.

Dan poslije držali su i Italijani u kazalištu svoj tabor, na kojem je došlo do oštrog prepira između nacionalista i komunisti i socijalista. Ipak su se konstituirali, a mi smo odmah stupili s njima u dodir.

Tada je bio na čelu lučkog admirala (Hafnadmiralata) admiral Ciccoli, a flotom je komandovao admiral Horthy. Tvrđjavnim komesarom bio je barun Hohenbruck, koji je imao političku upravu u području cijele južne Istre, od Kanfanara dole, pa i na otocima.

Na zajedničkoj sjednici u općinskoj vijećnici u Puli bio sam ja određen, da preuzmem mjesto tvrđjavnog komesara, i time mjesto baruna Hohenbrucka, a kao zamjenik bio mi je dodjeljen pok. sudski savjetnik Petris, dobar, pošten i ispravan čovjek. Na čelo općine bio je postavljen notar dr. Dominik Stanich, a kao zamjenik mu je bio dodijeljen dr. Ivo Zuccon. Vrhovnim komandantom mornarice bio je postavljen admiral Koch.

30. oktobra pripravljali smo navalu na Hafnadmiralat. Uveče opkolili su naši vojnici — svi Jugoslaveni i Česi — u potpunoj ratnoj opremi Hafnadmiralat, u kojem se je nalazio admiral Ciccoli sa svojim štabom, pa nije nitko više smio da ostavi admiralat. To se je dogodilo već oko 9 sati uveče. Medjutim mi smo sjedili u općinskoj vijećnici i radili oko imenovanja funkcionera. Naši su delegati otišli oko ponoći na Hafnadmiralat. Ja sam još ostao u općinskoj vijećnici, da izradim izvaju, koju je imao admiral Ciccoli da potpiše. Okolo ponoći sam i ja došao u onu istu dvoranu, u kojoj sam se nalazio šest dana poslije sa italijanskim admiralom Umbertoom, Cagni i njegovim štabom. Kod jednog kraja oko velikog ovalnog stola sjedili su admiral Ciccoli i njegov štab. Kod drugog kraja sjedili su naši delegati, zajedno sa italijanskim. Tamo su bili dr. Skaljer, dr. Stanich, dr. Krmpotić, Talatin, prof. Bonmassar i drugi. Admirala Horthyja nije bilo; on je sjedio na brodu nazvanom "Viribus Unitis". Pročitao sam izvaju, koju je Ciccoli imao da potpiše, ali on to nije htio da učini. Nato sam konstatovao, da se silom revolucije smatramo gospodarima položaja i da sva vlast predje u naše ruke. Otišli smo, a trupe su još tamo ostale.

One iste noći, bilo je već oko 2 sata, uputio sam se sa dr. Stanichem u stan baruna Hohenbrucka, koji se je bez ikakvog otpora uklonio sa svoje vlasti. Rano ujutro pošli smo na dreadnought "Viribus Unitis", na kojem se je nalazio admiral Horthy. Bilo nas je pet, a sa Rijeke bili su došli opet tri, među njima Bukšeg i Tresić-Pavišić. U velikom salonu nalazio se admiral Horthy sa komandantima pojedinih eskadara (bilo ih je, čini mi se, četiri). Horthy je bio blijed. Potpisao je protokol, što ga je bio sam sastavio, i koji smo mi u žurbi samo letimice pregledali. Odronile mu se suze od obraza i uzvikao je: "Vjerno sam služio svoga kralja, samo sam svoju službu obavio, ovo nisam zaslužio". Pri odlasku smo se izrukovali. On je odmah stao da sprema svoju prtljagu te je već onaj isti dan otputovao. To mu je inače spasilo život, jer je dvadeset i dva sata nakon

toga onaj ponosni brod, koji je nosio kao ime devizu habsburške monarhije, bio na dnu mora. Propao je zajedno sa monarhijom.

Nato sam se odmah uputio u zgradu tvrđjavnog komesarijata, gdje sam sazvao činovnike te ih zamolio, da i dalje vrše svoju dužnost, to više, što sam smatrao, da je sve to samo jedan prelazni stadij te da ćemo opet morati sve netaknuto predati u ruke nove, definitivne vlade.

Moje uređivanje onog i nasljednih dana nije bilo lako. Preuzeo sam i policiju, jer sam bio ujedno i njezin šef. Zapečatili smo tajni arhiv, da se nikako ne mogu odnijeti spisi, jer nas je interesiralo znati, koji su bili konfidenti policije. Nekoji su se činovnici, razumije se, odmah javili za promaknuće, jer je to prvi ideal svakoga činovnika. Drugi mu je ideal, da čim prije s potpunom i najvećom plaćom ide u penziju. Naravski da sam im to sve i obećao. I onog i narednih dana imao sam mnoge konference sa raznim deputacijama i delegacijama, naročito radničkim. Većinom se radilo o materijalnim pitanjima: o potporama za izbjeglice, o potporama za obitelji vojnika itd. Ljudi su bili s menom vrlo zadovoljni, jer sam im sve obećavao, sve što su htjeli, ta i onako sam znao, da sve to ne može dugo da traje. Nudio sam ih cigaretama. I tako smo bili obično svi zadovoljni — i ja i oni.

31. oktobra se je u gradu sve to više širila nervoznost. Uvjerjenje, da to neizvjesno stanje ne može dugo da traje, uzrujavalo je narod u očekivanju budućih događaja. Vijesti sa fronta bile su najpovoljnije. U arsenalu i na brodovima su se stvarali sovjeti mornara i radnika. Više nisu komandirali na brodovima samo oficiri, nego s njima i sovjeti. Osim toga je svako naredjenje moralo da bude odobreno sa strane sovjeta. Ista stvar bila je i u arsenalu. Sjećam se, kako je došla k meni i jedna deputacija, koja je tražila, da se arsenal izruči radnicima, da oni rade na svoju korist. Jedini još su bili Jugoslaveni i Česi, koji su se na brodovima držali reda i rada i obavljali službu za svu drugu momčad. Bilo je i komičnih scena. Tako je — čini mi se u nekom špitalu — bio mladi liječnik, kojem je došao izaslanik nekog sovjeta, da preuzme njegov posao. Bio je to prosti mornar, krupan i stasan, a ruke mu kao lopate. O medicini imao je toliko pojma koliko i o lepidopterologiji ili krava o palimpsestima. Dovezao se kočijom i bio totalno pijan. Potjerao je liječnika i instalirao se tamo između njegovih retortama i instrumentima, obukao liječnički haljatak i slatko zaspao.

Uveče obdržala se u Krmpotićevoj kući sjednica. Položaj je bio očajan, u gradu sve manje životnih namirnica, od vani nikakve pomoći. Svaka je općina držala svoje. Na željeznicama bi bili pokraki i vagoni, a kamoli živužne namirnice. A kad nema hrane, kako je moguće držati red u gradu? Neki posebni osjećaj nekakve neograničene slobode, gdje čovjek prestaje biti čovjekom te se predaje svojim zvjerskim instinktima, počeo je da polagano obuhvaća ljude. Pojačali smo bili doduše straže, a poslije osam sati uveče nitko više nije smio da bude na ulicama, ako nije imao posebnu dozvolu od vojničkog komesara. Ali svejedno niti po danu nije bilo više sigurno. Dolazilo bi neprestano do napadaja. Ja sam sam imao kao svoju stražu, koja me je posvuda pratila, nekoga Vlašića, Srbina iz Banata, koji je bio meni dodjeljen. On je tri dana i tri noći s menom planđovao okolo po gradu, od jednog ureda do drugog, od jedne sjednice do druge, a kad bih ja bio imao koju sjednicu, on bi me čekao na vratima, oboružan od pete do glave.

Komesar za prehranu je na onoj sjednici izjavio, da ima vrlo malo živeža, možda samo za 10 do 15 dana. Iza duge diskusije propao sam sa svojim predlogom, kojem je bio pristupio i Janko Vuković Podkapelski, koji je baš u onoj noći bio imenovan komandantom broda "Viribus Unitis". Moj je predlog bio, da se odmah izvjesti Antanta o događajima, izjavi naša solidarnost s njome i da se ona kao zaveznička sila pozove, da privremeno, do definitivne odluke mirovne konferencije, okupira ove krajeve. Prodro je protivni predlog, da se preko toga ide i čeka na zgodniji momenat. Ja sam nato dao demisiju i istupio iz odbora. Bilo je već dva sata poslije ponoći. Na "Piazza Carli" susreo sam dr. Stanichu, prof. Bonmassara i inž. Pedrotta, kojima sam saopćio svoj istup. Ovaj fakat, objavljen drugi dan po novinama, izazvao je veliko začudjenje i još veću bojazan.

Dan 1. novembra dao je meni povema pravo. Kanio sam baš da legnem, bilo je to oko 6 sati ujutru, kad najedamput velika detonacija "Viribus Unitis", miniran od Paoluccia i Rossetta, koji su po noći s posebnim aparatom svojeg izuma doplovili do njega, potonuo. S njime je potonulo 600 mornara i sam komandant Janko Vuković, koga smo bili onu istu noć imenovali i koji je samo tri sata prije potonuća nastupio svoju dužnost. Paolucci i Rossetti, predvedeni pred po-

sebnu komisiju, izjavili su, da im ništa nije bilo poznato o prevratu u Puli.

U 11 sati istog dana nastala je nova panika, kakvu smo vrlo rijetko doživjeli u Puli. Bio sam baš na prozoru kuće kad vidim, kako sve trči i viče: "Vallungula gori!" (Vallungula je velika barutana u neposrednoj blizini Pule, a bilo je u njoj toliko baruta, koliko je dostatno, da se jednom eksplozijom cijeli grad poruši. Godine 1915. imali smo eksploziju jednoga samoga magazina, ali ni onda nije ostala skoro nijedna kuća neoštećena.) U tren oka bile su sve ulice prazne. U kući također nije bilo nikoga, sve je pobjeglo. Ostao sam sam. Kuću nisam htio da ostavim, nego, čekajući smrt, čitao sam "Les contes drolatiques" od Balzaca. Prošle dvije i tri ure, eksplozije nema. Poslije podne su se svi polagano vraćali. Atentat se nije bio posrećio.

Ovi su događaji ponukali druge, da još onaj isti dan u popodnevnom urama pošalju radiogram Antanti u Pariz. Oko 6 sati bila je skupna sjednica, na kojoj je baš radi toga došlo do burnih prizora između italijanskog komitea i Narodnog Vijeća. Svakako pogreška Narodnog Vijeća bila je u tome, što nije odmah izvjestilo Antantu o događajima. To je inače samo Narodno Vijeće moglo da učini, pošto se je sav vojnički aparat nalazio u njegovim rukama, pa i radio-stanice.

Medjutim je sam fakat, da je bila već odaslana depeša, pa makar i malo prekasno, prilično smirio duhove. Od mene se tražilo, da preuzmem opet svoje funkcije, pa sam se za svoju nesreću pokorio tom zahtjevu.

Osjećao sam sve više i više, kako se uzrujana rulja pripravlja na izgred. Vojnici su bili otvorili zatvore i ispuštali sve ušapenike, među njima i teške zločince, ubojice i tatove, koji su medjutim slobodno plandovali po gradu. Uveče smo poslali depešu admiralu Thaonu de Revelu, tražeći od njega pogovor. Stigao je odgovor, nek se 2. najdijemo s torpiljarkom usred Jadranskog mora između Pule i Venecije.

Dne 2. rano otišli smo trojica: kapetan Milinković, dr. Krmpotić i ja. Na određenom mjestu našli smo italijanskog torpiljarku, a na njoj pukovnik Alessandro Ciano, oficir u generalnom štabu Thaona de Revela. Pokazali smo svoje punomoći i srdačno se pozdravili. Pukovnik Ciano nije još ništa znao o prevratu u Puli. Sastavili smo protokol, jedan je pisao on, drugi ja, kojim smo utanačili lokalno primirje. Tražili smo i slobodu kretanja na moru, ali to je ostalo in suspensio.

Vrativši se opet u Pulu, našli smo brzojav potpisan od Housea, Lloyd Georgea, Orlando i Poincaréa. Bio je to poziv da se ratno brodolje otpremi na otok Krk. Stvar je bila neizvedljiva, jer više nije bilo toliko mornara po brodovima, da bi se moglo manevrisati. Svi Nijemci i Mađžari su se pripravljali na odlazak, a jedan dio je bio već i otišao, a tehnička je služba bila sva u njihovim rukama. Radi toga je otišla samo jedna torpiljarka s delegacijom, a ja sam se lijepo svalio u krevet da se naspavam na obadva uha.

Dne 5. novembra su italijanske trupe bile pred Pulom. Admiral Umberto Cagni najavio je svoj dolazak sa strane mora. Došao je sa šatupom. Pjesnik Sem Benelli je prvi skočio na kopno i taknuo zemlju Istre. Za njim Cagni i njegov štab. U istoj dvorani, gdje smo 6 dana prije svrgnuli austrijske oficire, okolo istog stola sjedili su sada italijanski oficiri. Sa naše strane bio je admiral Koch, dr. Krmpotić i ja. Došlo je samo do jednog incidenta, o kojem ne ću da govorim. Utanačen je bio način predaje, prije svega vojničkih objekata, a to admiralu Cagni-u kao zastupniku Antante. Ja sam imao ostati na svojem mjestu, što sam otklonio, izjavljujući se jedino pripravnim, da dalje radim, dok ne dodje posebni politički komesar. Medjutim je imao admiral Angelo Notarbartolo da vodi civilnu upravu. Izdao sam jedan proglas na narod u italijanskom i hrvatskom jeziku, koji je potpisao admiral Notarbartolo. To je bio prvi i zadnji proglas u obim jezicima.

Poslije podne istog dana (ili moguće 6.?), baš kad smo u Civica Cassa di Risparmio, gdje sam bio jedan od direktora, imali sjednicu, došle su prve italijanske trupe kopnene vojske. Na "Foru" bilo je veliko oduševljenje. Pjevali su se italijanske patriotske pjesme. I tu sam čuo po zadnji put u Puli sokolsku himnu, zapjevanu od naših vrlih Sokola, a mimo poslušano od svih.

Dne 6. je admiral Angelo Notarbartolo s menom došao na tvrđjavni komesarijat, gdje sam nu predveo sve činovnike. Kao slijedni ljudi su nekoi od njih opet molili za promaknuće.

Daljni su događaji svima poznati. Treba samo da istaknem dan 9. novembra, veliki praznik Československe republike, što smo ga svi Italijani i Slaveni slavili u najboljoj harmoniji na velikom vojničkom vježbalištu. Manifestacija bila je impozantna. Govorili su Česi, italijanski pjesnik Sem Benelli i Jugosloven dr. Ivo Zuccon. Sem Benelli iz početka nije htio da govori, jer je padala kiša. Tvrđio je, da on može da govori samo kad oplamti sunce zlatno. Konačno je udovoljio našim

molbama. On je bio poslije dodjeljen civilnom komesarijatu, gdje je vršio povjerljivu službu.

Poslije nekoliko dana ja sam se savsim povukao.

Izostavio sam mnoge epizode, zanimive i značajne. Nisam spomenuo sve ličnosti. Ali da ne bude zamjere sa nikakve strane, moram još jedamput da naglasim, da sam iznio samo ono, što sam ja sam doživio i gdje sam direktno sudjelovao. Bilo je mnogo drugih, koji su radili na drugim krajevima i u drugim odborima, za koje do danas još ništa ne znam.

Mili spomini

Ze v letu 1875. so se shajali, tedaj se redko sejani zavedni narodnjaki krožja svetoivanskega na razgovore, kaj bi bilo ukreniti, da dobijo tržaški Slovenci svoje glasilo. Taki sestanki so se vršili v hiši Antona Trobca, Stefana Nadliška, v gostilni Kastelčevi, pri tedanjem kapelanu Križmanu.

Končno je izšla "Edinost" dne 8. januarja 1876. To je bilo veselje! Jaz sem bil majhen dečko in sem zahajal v svetoivansko šolo. In glejte: mene so določili za raznaševalca za Vrdele v mojo zemlerno radost. (Naj omenim tu, da je bila Vrdele rojstni kraj slovenskega pisatelja in tržaškega zgodovinarja Josipa Godine Vrdeleškega. Rodil se je dne 20. marca 1808, umrl 29. januarja 1884. Na njegovo rojstno mesto so vzdiali spominsko ploščo s posebno slavnostjo) Ekspedicijska lista pa je bila — v svetoivanskem zvoniku pod nadzorstvom Antona Trobca. Na Vrdeleci je bilo še precej naročnikov. Ob nedeljah so se shajali domačini na "Konecgrada" in razgovarjali so se v težavah, ki jih je bilo premagati, predno je moglo začeti izhajati naše glasilo. Med ustanoviteljci je šla največja zasluga Antonu Trobcu, ker on je — kakor so govorili — pokrilo troške s "streho svoje hiše", on je bil namreč porok v Lloyvdov tiskarni. Zadovoljstvo je bilo toliko, da so se že zavzemali za to, da bi "Edinost" postala tednik. (V začetku je namreč izhajala dvakrat na mesec).

Kmalu na to sem zgubil draga očeta. Ostal sem sirota s samo materjo. Oj blaga moja mama! Vsako nedeljo me je vodila k slovenski propovedi pri sv. Justu.

Tedaj vas je v tej cerkvi tolažila božja beseda v materinskem jeziku. V to tržaško cerkev je bila za naše ljudstvo prava božja sol. In kako je danes v tej cerkvi v tem pogledu? Grenka so naša čustva ob tem pomenu iz nekdanjih časov!

Nasprotniki in domači odpadniki so pokušali na vse načine, da bi preprečili izhajanje "Edinosti" ter da bi razgnali politično društvo istega imena. Kajti vedeli so dobro, da bo to naše glasilo pospeševalo našo izobrazbo in napredek ter dramilo nezavedne k narodni zavesti. V ta namen so bili ustanovili svoje politično društvo z imenom "Concordia", ki so mu pa zavedni naši ljudje kmalu nadeli ime "Cikorija". Vsi pokuški nasprotnikov niso koristili. Mi smo šli dalje — naprej in naprej. V taboru "edinjašev" so bili poštene in značajni možje, okoli Cikorije pa so se zbirali sami suroveži in razgrajci. To se je posebno pokazalo ob izbruhu svetovne vojne. Povodem napovedi vojne Srbije, so cikorijaši divjali po zverinski. Zasramovali so Srbijo in Srbe kakor ne noben drugoredec. Posebno pa se je ob vstopu Italije v vojno pokazalo, kake blage zadove donaja poštna narodna vzgoja. Naši narodnjaki niso skrivili lasu nobenemu Italijanu, ed naše strani ni bilo niti ene denunciacije proti drugoredecem, dasi je bilo veliko priuike in tudi vabe za to. Naši odpadniki cikorijaši pa so divjali in so — kupno s takomeinovanimi "skledolizniki" (lecapiatini) — razbijali in zaigali imeje istih italijanskih smeščanov, ki se bili zapisani v črno knjigo — avstrijske policije.

Tedaj je imela tržaška okolica mnogo Italijancev in tudi italijanskih šol. Nikogar in ničesar se naši niso dotaknili — ne osebnih njih imetja. Se več: marsikateri Italijan, ki ga je avstrijska policija zasledovala, je našel skrivališče v naši okolici. V Barkovljah se je n. pr. sin tedanjega okrajnega načelnika (Italijana) skrivaj več mesecev. Vsi Barkovljani so vedeli to, a nikdo se ni poznjal, da bi ga ovidil. Tedaj je naše ljudstvo sijajno pokazalo tudi svojo — srčno kulturo. To so zgodovinska dejstva, ki jih je treba ravno v današnji jubilejni številki debelo podčrtati.

Tak je bil sad vzgoje, ki jo je dajala namemu ljudstvu "Edinost".

Kaj naj rečem se o cerkvenem in verskem prprašanju? "Edinost" je vedno — ne da bi se bala kake zamere — z vso odločnostjo branila pravice našega jezika v cerkvi in revno s tem je najizdatneje pospeševala versko in cerkveno izboljšanje med našim ljudstvom! Nikdar ni napisala nobene besede, ki bi mogla izpodkopavati verski čul. Njena pisava je bila vsedkar taka, da je nazorno kazala, kako moreš biti veren človek in pošten borec za pravice svojega naroda, da ni nobenega navzkrižja med pojmom "verniki" in "narodnjaki".

Castna je zgodovina našega glasila-jubilarnja. Ponosna more biti nanjo naša "Edinost" in mi z njo. Naj ostane tudi v bodoče taka, kakor je bila doslej. Naj napreduje, se razvija in procvita tudi nadalje na korist našega naroda na tržaškem ozemlju!

Prvi raznaševalac "Edinosti" na Vrdeleci.

Narodni in politični razvoj našega ljudstva na Goriškem

Andrej Gabršček:

Črtice iz politične zgodovine Goriške

Na Dunaju, 31. dec. 1925.

Rad ustrezam uredništvu «Edinosti» s tem le prispevkom za jubilejno številko, toda s pripombo, da mi je na razpolago edino le — spomin. Zato ne jamčim za brezpogojno točnost zlasti časovnih označb.

Lahko s mirno dušo trdim, da narodno, politično, kulturno in gospodarsko življenje med Slovenci v zadnjih 65 letih ni bilo nikjer tako živahno kakor prav na Goriškem. Saj smo imeli tu n. pr. tudi ljudsko šolo čisto slovensko dvajset let prej nego na Kranjskem. Naše učiteljstvo, vzgojeno na učiteljskih v Kopru in v Gorici v — narodnem duhu, je bilo vzor učiteljstvu v celi Sloveniji. Ko je celotno v središču Slovenije cvetelo nemškutarstvo po mestih in trgih, smo imeli na Goriškem tudi vse trge narodno čiste, napredne, zavedne; neznatne izjeme je ljudstvo samo kmalu izločilo in imelo samo kompaktno slovensko ozemlje, strogo ločeno od furlanskega in italijanskega dela dežele. Sporno ozemlje je bila edino le še — Gorica, kjer pa se je osredotočevalo vse naše kulturno, politično in gospodarsko življenje. In ker je bilo to središče našega življenja in dela teritorialno ločeno od laškega dela dežele, je bil hitri napredek našega življa v Gorici povsem naravna priklazen.

Ko so v bivši monarhiji zavladale ustave svobode, je prišlo na Goriškem povsod tudi plodovito narodno delo od ljudske šole do izobraževalnih, gospodarskih in političnih društev in združenj. Toda nekako vsakih 10 let je prišel v to narodno življenje nekaj potres ali celo razkol, ki je na novo podžgal zaspale sile, zagnal v dva ali celo več taborov, kar ni spadalo skupaj, toda tako, da je prišla nekaka zdrava tekma v stremljenju in delu za narodov blagor.

Dolgoletni dopisnik «Novic» mons. Andrej Marušič je začel takoj z ustanovitvijo življenjem izdajati tednik «Domovina», ki je bila za tiste čase izbrana, vzoren list. — Marušič je bil temeljit jezikoslovec in njemu se imamo zahvaliti za velik napredek naše knjižne slovensčine. On n. pr. ni mogel trpeti kranjskega bombikanja v prihodnjiku dovršnikov. Kdor mu je n. pr. rekel «bom šel» namesto «pojdem», — «bom skočil» namesto «poskočim» itd., ta jih je slišal! Za njim je bil najdoslednejši bojevnik proti bombikanju pokojni Matevž Novčič. — Marušič nam je n. pr. tudi definitivno določil, da pišemo St. Andrež, St. Peter, St. Ferjan mesto St. Andrež, Sempeter, Steverjan. — Blizajoči se razkol med Mladoslavenci in Staroslavenci je bil vzrok, da je Marušič ustavil «Domovino». — Mesto nje smo dobili staroslavenski «Glas» in mladoslavenski «Soča». — Za «Glasom» so bili glavni stebri dr. Josip Tonkli, ravnatelj semenišča dr. Josip Gabrijelčič, dekan v Kanalu Vidic, tolminski dekan Kragelj. — Okoli dr. Karla Lavriča pa so se zbirali takozvani Mladoslavenci: dr. Josip Jakopič, Viktor Dolenc, Ernest Klavžar itd., ki so ustanovili najprej politično društvo «Soča», a v marcu l. 1871. so začeli izdajati pri Paternolliju tednik — «Soča», s katero je prišla nova doba v življenju goriških Slovencev. Zgodovinski tabor na Sempasškem polju l. 1869. se je vršil še v nekaki složnosti. Govorili so: Lavrič, Tonkli, Nabergoj, Zarnik, Klavžar i. dr. Sempasški tabor je silno vzbudil vse goriške Slovence in jim dal — program za bodoče politično delovanje: Zjedinjena Slovenija, slov. vseučilišče, vse narodne šole, popolna jezikovna ravnopravnost. — Temu programu je narod ostal zvest!

Dr. Lavrič je imel za seboj že nad desetletje plodovitega dela. Njega imenujemo očeta slovenskih Čitalnic in imenovali smo ga sploh očeta goriških Slovencev. Svoječasno sem izdal o dr. Lavriču in njegovem delu knjižico, ki jo je spisal sodobnik dr. Oblak. Prve Čitalnice na deželi so se pojavile že leta 1861., v Gorici 1862.

Boj med «Sočo» in «Glasom» je bil jako rezek. Bila je izborna urejevana, jezik naravnost idealno lep. Saj je bil nekak glavni urednik precej časa prof. Fran Levec, sotrudnik menda tudi dr. Fran Šuklje, oba sta bila profesorja na goriški gimnaziji, — in v konferenčno sobo so prihajali kartačni odtisi v korekturo. — Ze se je nagibala popolna zmaga na stran «Soče», kar je spomlad l. 1876. nesrečna smrt dr. Lavriča spreminila ves položaj. Dr. Lavrič je bolehal, gorila mu je nevarnost popolnega oslepljenja, — in ustreliš se je v svoji sobi pri treh kronah. Po njegovi smrti je prevladal duh sprave med obema strankama. Združili so se, ustanovili politično društvo «Sloga» in «Soča» je postala njeno glasilo; «Glas» je prene-

hal izhajati. — Viktor Dolenc se je preselil v Trst k «Edinosti», a «Soča» se je kmalu potem oprijel znani publicist Fran Podgornik, pozneje izdajatelj «Slovenskega Sveta». — Dr. Tonkli je postal neomejen gospodar položaja.

Oportunska politika Tonklijeva je vzbujala kmalu vsestranski odpor in že ob prvi desetletnici Šempaskega tabora l. 1879. je grozil razkol. Za volitve v državni zbor je bil namreč postavljen protikandidat — dr. Josip Abram, ki je imel za seboj skoro ves Kras in večji del Vipavske doline. Goriška okolica, Brda in hribi (Kanalsko in Tolminsko) so odločili za dr. Tonklija, ki si je tako podaljšal neomejeno gospodarstvo ravno za deset nadaljnjih let, ko mu je napovedal neizprosni boj — pisec teh spominov.

Narodna šola, vrlo učiteljstvo in duhovstvo, Čitalnice in razna druga društva — to so bili stebri čedalje živahnejše probujajočega se naroda. Politično vodstvo v Gorici v Tonklijevih rokah pa je životarilo in «Sloga» je dajala od sebe znake življenja le ob volitvah. — Toda l. 1885. je prišla med lene karpe prav nevarna škuka. Ob dopolnilnih volitvah v deželni zbor je bil izvoljen mladi semeniški profesor — dr. Anton Gregorčič. On je postal kmalu duša v «Slogi» in pri — «Soči». V Gorici je bil ustanovljen prvi otroški vrtec in dvo-razredna dekliška šola. Gregorčič se je oprijel tudi «Goriške ljudske posojilnice» in «Slov. bralnega in podpornega društva», katerima je bil glavni stebel. — S «Sočo» in delovanjem v deželnem zboru je rastele ugled Gregorčiča med ljudstvom, česar pa Tonkli ni rad gledal; bal se je za svojo pozicijo in začel je kmalu rovatiti proti svojemu — tekmeču. Gregorčič je kmalu uvidel, da je Tonkli tista zavora v našem političnem in narodnem življenju, ki vse le ovira, ali ni imel dovolj duševnih sodelavcev v Gorici sami in zato ne dovolj poguma, da bi napovedal Tonkliju očitni boj. — Ta boj je bil prihranjen — pisec teh črtic.

Po l. 1882. sta se pojavila v našem časopisju dva mlada dopisnika in sotrudnika. Iz Pulja je pridno dopisoval tedaj meni še neznan «C—t—č» v «Slovenski Narod» in «Edinosti». Dopisi so bili živahni, temperamentni, neobičajni po vsebini in obliki in so vzbujali veliko pozornost. — Drugi je bil pisec teh vrstic, ki je dopisoval pod pravim imenom in raznimi psevdonimi v «Edinosti», «Slov. Narod», «Soča», «Slovenski Svet», — pa tudi v «Kromerjske Novine» in «Slavjanskija Izvestija», ki jih je takrat urejeval znani slavjanofil prof. Lamanski. — Ze l. 1882. sem (še dijak) povzročil «Edinosti» menda prvo večjo sitnost, da jo je zgrabil državni pravnik Urbančič. Dolenc se je komodno odkrižal s tem, da me je izdal; rešil me je ravnatelj, ki ni pustil preganjati odličnjaka. Glavar Bosizjo mi je dal le «ukor». — L. 1884. pa sem naprtil «Slov. Narod» menda prvo tiskovno pravdo, ki je dvignila veliko prahu. Ali poskrbel sem tudi za dokaže in urednik Ivan Zeleznikar je bil oporočen. — Dva moja članka v «Soči» sta zašla celo v takratni pariški list «L'Autriche Slave et Roumaine». — Dr. Gregorčič je s tem postal moj dober znanec in ko so l. 1889. goriške razmere bile zrele za razkol, ki se ga Gregorčič ni upal pričeti, je poklical v Gorico — mene.

RAZKOL L. 1889.

Volitve v deželni zbor meseca junija in julija 1889. so bile skandalozne. Dr. Tonkli je zahrbtno postavil protikandidata dr. Gregorčiču, ki je bil oficijelni kandidat «Sloga», a Tonkli njen predsednik, Gregorčič tajnik. Protikandidat je bil sem. prof. Tomaž Čerin (za tolminski okraj). Ali Gregorčič je bil izvoljen. Z njim je soglašal popolnoma edino le dr. Aleksij Rojic, deloma pa tolminski notar dr. Josip Ivančič, poslanec slov. trgov. — Dr. Gregorčič je videl pred seboj hude boje v deželnem zboru in v javnosti, zato si je hotel zagotoviti vsaj «Sočo», da ga bo podpirala, ne da je v njegovih rokah. Povabil je mene v Gorico, ki sem se itak že nameraval tje preseliti, ker so mi zdravniki prisodili le še kratek rok življenja. Ze zadnja št. «Soče» v juliju 1889. je izšla pod mojim imenom; bil sem izdajatelj in lastnik, odg. urednik pa Matej Koršič. — Malo prej je prišel pa «C—t—č» k «Edinosti», kjer je še danes senzor naših vrlih novinarjev — g. Makso Cetič, ki je doživel — 50letnico «Edinosti». Koliko dela, kolikoh uspehov in — razočaranj? Kaj ne, ljubi Makso?! —

Moja metla v «Soči» je pričela takoj s pometanjem vseh kotov zaspale poli-

tike in nečastnega životarjenja. Ze avgusta sem pričel s serijo člankov «Bodi jasnol» — Tonkli in vsa njegova okolica so se prestrašili. Najprej je prišel do mene sam — vitez Tonkli, ki mi je obljuboval hribe in doline, ako pustim Gregorčiča in podpiram njegovo edino pametno politiko. Ker ni nič opravil, mi je poslal na vrat mons. dr. Gabrijelčiča, daljnega sorodnika moje žene. Odšel je s prepričanjem, da s tem «mladim burvozem» ni mogoča pametna beseda. Kuhali so maševanje in — skuhalo so popoln razkol, ki je postal za goriške Slovence zgodovinskega pomena. — V oktobru je zasedal deželni zbor, a «Soča» je postala sitna tudi vladi. In tako sta Tonkli in politični šef potuhlata da odgovorni urednik tako mogočen, da more s kratko vlogo na glavarstvo in drž. pravd. odsloviti izdajatelja in založnika. — To se je zgodilo in tiskarna mi je zaprla vrata. Uredništvo «Soče» je prevzel sam — dr. Anton Mahnič.

S pravdo bi bil mogel zmagati na podlagi zakona o avtorskem pravu, ali ni bilo časa, trebalo je takoj parirati udarec, — in to se je zgodilo z «Novo Sočo», ki je izšla ob istem času s «Sočo». To je bila bomba, da še nikoli take, — počil je razkol, ki je kakor hudournik podiral Tonkliju in njegovi stranki vse mostove. — Boj z Mahničem ni bil lahek, ali kmalu sem ga utrudil, da je zbežal in pustil Tonklija na cedilu. — Gregorčič je imel težko stališče, kajti razen treh duhovnikov (živa sta le še dva) so bili vsi v Gorici proti njemu. Članek «Tonklijeva okolica» je zbudil tak odpor duhovščine, da je hotel Gregorčič zbežati iz politike. Odpovedal se je vsem častnim službam. Ali narod ga je zopet volil. To borbo sem vodil jaz. — Septembra 1890. smo vrgli Tonklija iz «Sloga», leto pozneje iz državnega zbora in l. 1895. končno iz deželnega zbora. «Soča» je prenehala, jaz sem pa ustupil pridevek «Nova». V državni zbor je bil izvoljen tudi grof Alfred Coronini v veleposestvu ter je bil Gregorčičev veren drug. Ko je pri naslednjih volitvah propadel, so ga poslale na Dunaj slov. kmečke občine. Gregorčič je bil izvoljen v 5. kuriji, ki je takrat prvič volila.

Doba 1889.—1899. je bila zelo plodovita, posebno na šolskem polju v Gorici:

To je obširno poglavje za se. Pripominjam le, da je bilo vse zunanje, agitatorično delo moje, dr. Gregorčič je bil notranji organizator. Enako je nastal «Solski Dom».

Ob volitvah l. 1895. smo potrebovali primerne kandidata za deželni zbor. Na moj predlog in mojo odgovornost je Gregorčič sprejel dr. H. Tumo, takrat sodnega pristava v Gorici. Bil je izvoljen tudi v odbor «Sloga». — Ali kmalu sem moral slišati očitanja, da sem jim vsilil moža, s katerim je trajno sodelovanje nemogoče. Tega takrat nisem mogel razumeti, ker sem visoko cenil njegove zasluge za slov. uradovanje in njegovo inicijativo v narodnem delu. Postal je osebo nemogoč v tedanji družbi v glavnem radi tega, ker v sejal ali razgovorih ni pustil, da tudi drugi povejo do konca svoje mnenje; še predno je kdo končal, ga je dr. Tuma pretrgal in mu še odgovarjal na vse ono, kar je drugi najbrže šele hotel povedati. V «Slogi» sem imel hude križe in čisto sem mu prigovarjal, naj dopusti, da tudi drugi kaj vedo in povejo svoje mnenje.

Navajam te okoliščine edino radi tega, ker je bila ta osebnost eden izmed dveh vzrokov za

razkol l. 1899.

L. 1893. sem ustanovil «Goriško Tiskarno», brez sleherne pomoči od katerekoli strani. (Često so mi očitali, da sem užival pomoč itd., ali ni bilo res!) Poleg «Soče», ki je izhajala 3-krat na teden, sem začel izdajati «Primorca» za priprosto ljudstvo. Izdajal sem: Slovensko knjižnico, Salonsko knjižnico, Svetovno knjižnico, Knjižnico za mladino, Talijo, a poleg teh zbirke še mnogo knjig znanstvene in popularne vsebine. Statistika knjižnic je ugotavljala leto za leto, da so ljudje največje čitali knjige iz moje zaloge.

Ze v dobi po razkolu l. 1889. sem dobil konkurenta — «Primorski List», okoli katerega so se začeli zbirati takozvani — novostrajari. Gregorčič namreč ni bil nikdar brezpogojen pristaš takratne «klerikalne stranke», ki je imela v Mahničju in Missiji svoj vzor. Zato se je v Gorici pojavil «Primorski List», ki ga dr. Gregorčič ni čisto nič maral. — Ali za «P. L.» je prišel v Gorico tudi — kardinal Missia. Z njim so dobili novo-

strujarji mogočno oporo, začeli so postajati čedalje bolj agresivni, vsilili so se v vse naše korporacije, celo v «Sloga», in dr. Gregorčiču je čedalje bolj zmanjkovala odporna sila. Postajal je vedno bolj čmeren, nezadovoljen in čisto mi je dejal, da se umakne in naredi prostor «nam drugim», ki nam ni treba imeti nikakega ozira niti do kardinala.... V naši stranki sami pa je postajal dr. Tuma čedalje bolj nemogoč, tako hudo, da je na obnem zboru «Goriške ljudske posojilnice» aprila 1899. dr. Gregorčič stal na čelu agitaciji proti dr. Tumi, ki naj bi ga izločili. In za dr. Tumo sem se z vso vmo potegnil jaz, dr. Tuma je bil izvoljen, a jaz sem v «Soči» hudo obsodil delo — dr. Gregorčiča, Coroninija, Berbuča itd. Coronini ni več prišel k meni, a k sebi me ni vabil. — Meseca julija sta me Gregorčič in Coronini povabila na Dunaj, kjer smo se v Saueenhalle parlamenta dve uri pripravili o — dr. Tumi. Predočila sta mi, da je nadaljno skupno delo nemogoče. Razšli smo se, ne da bi bila dosegla svoj namen.

Po počitnicah sem imel z dr. Gregorčičem še en sam razgovor; hotel sem, da se dr. G. odločno izjavi proti zlovoljnemu vmešavanju novostrajarjev v naše posle, — a on je hotel vedeti, ali se hočem otresti dr. Tume. Jaz sem odklonil — in za 10 dni je izšla «Gorica» z očitnim bojem sprva proti dr. Tumi in potem, ko sem primerno odgovoril, tudi proti meni.

Tako je bil l. 1899. izvršen nov razkol, mnogo hujši od vseh prejšnjih.

Ta razkol je bil po obliki — grd, ali bil je zelo koristen. Vsled čedalje večje napetosti pred razkolom je pravo narodno delo pojenjavalo; bili smo mlaka, ki se je čedalje bolj usmrajala. — Po razkolu pa sta nastali dve čili stranki, ki sta zbrali vse delavne sile in začeli med seboj zdravo tekmo. Silno veliko novega, trajnega smo ustvarili na obeh straneh, kar je še danes opora našemu ljudstvu v novi borbi za obstanek. — Za novo desetletnico v razkolu naj imenujem še poznejšo «Kmečko stranko», ki je pa manj koristila, nego so menili njeni očetje. — Prišla je vojna, begunstvo in povratek v nove razmere, v katerih je «Edinost» doživela 50-letnico. Mnogajta ljeta! Bože pomози!

Naše šolsko vprašanje v preteklosti in sedanosti

Dr. Gustav Gregorin:

Borba za slovenske ljudske šole od 1884. do 1918. leta

Na vabilo cenjenega uredništva «Edinosti» razpravljam na drugem mestu o zgodovini lista «Edinost» in njegove tiskarne v zvezi s splošnim razvojem tržaških Slovanov. Tam povdarjam med drugim, da je, kar sem o tem napisal, pomanjkljivo ter sem navajal tudi razloge za to. V smislu istočasnega vabilu uredništva bi imel napisati za današnjo slavnostno številko članek o «Solskih borbah in šolskih organizacijah julijskih Slovanov» v zadnjih 50 letih. Kakor nisem mogel ustreči prve- mu, tako ne morem ustreči tudi drugemu vabilu v polnem obsegu in to iz razloga, ker sem se imel priliko baviti le z ljudsko-šolsko organizacijo na tržaškem ozemlju, kakor je le-ta obstojala 1894. leta, namreč za časa vložitve pritožb, ki sem jih bil sestavil v imenu slovenskih starišev otrok, dolžnih pohajati ljudske šole v tržaškem mestu, proti odločbam tržaškega mestnega sveta in c. kr. namestništva, s katerim je bil odbit zahtevek, da ima tržaška občina osnovati slovensko ljudsko šolo v okrožju mesta samega. S tema pritožbama je bilo dovršeno moje sodelovanje v tem vprašanju ter nisem imel več prilike se pečati s poznejšo organizacijo ljudskega šolstva v Trstu in okolici, še manj pa s šolsko organizacijo julijskih Slovanov sploh. V to so poklicani šolski strokovnjaki in osebe, ki so se praktično dejstvovala na polju slovenskega šolstva v Trstu, na Goriškem in v Istri.

Vseeno mislim, da bo čitatelje «Edinosti» zanimajo zvedeti, kakšna je bila organizacija ljudskega šolstva na tržaškem ozemlju sploh in kako je bilo stanje tega šolstva, kakor sem ga našel ter proučeval leta 1894., kar se tiče tržaških Slovencev.

V takozvanem «pomerio», t. j. v okrožju mesta v ožjem pomenu besede, je bilo koncem šolskega leta 1892—93 dvanajst javnih občinskih ljudskih šol z izključno italijanskim učnim jezikom — med temi tri osemrazredne meščanske šole — ter je za mestne šolske

otroke veljal princip, da morajo obiskovati in dovršiti osemrazredne meščanske šole, ako ne prestopijo v srednje ali strokovne šole. Za mestne šolske otroke je torej veljala osemletna šolska dolžnost.

Okolica je pa imela 10 ljudskih šol z največ šestimi šolskimi tečaji, katerim so bili dodeljeni kmetijski nadaljevalni tečaji. Te šole so bile:

1. v Barkovljah slovenska trirazredna s šestimi tečaji in italijanska dvorazredna istotako s šestimi tečaji;
2. na Bazovici slovenska dvorazredna s šestimi tečaji;
3. na Katinari slovenska dvorazredna s šestimi tečaji;
4. na Vrdeli (Sv. Ivan) slovenska štirirazredna s šestimi tečaji;
5. na Opčinah slovenska trirazredna s šestimi tečaji;
6. na Proseku-Kontovelu slovenska štirirazredna s šestimi tečaji;
7. v Rojanu italijanska trirazredna s šestimi tečaji, a slovenska trirazredna s samo štirimi tečaji (torej nepopolna slovenska šola);
8. v Sv. Križu slovenska trirazredna s šestimi tečaji, in
10. v Trebčah slovenska dvorazredna s šestimi tečaji.

Okolica je imela torej k večjemu štirirazredne šole z največ šestletnim šolskim poukom z dodanimi kmetijskimi nadaljevalnimi tečaji, dočim je imelo mesto ljudsko šolstvo urejeno tako, da so mogli in tudi morali vsi otroci, ki niso prestopali v srednje ali strokovne šole, obiskovati osem rednih šolskih tečajev in to, kakor gori omenjeno, z izključno italijanskim učnim jezikom.

Z ozirom na to so mestni slovenski stariši že leta 1884. vložili prošnjo na mestni svet za ustanovitev slovenske ljudske šole v okrožju mesta samega. Ta prošnja je bila odbita od strani mestnega sveta ter je c. kr. namestništvo ta sklep potrdilo. Ni mi znano, zakaj se slovenski stariši, oziroma njihovi zastopniki, niso pritožili na ministrstvo proti odločbi namestništva. Mogoče je, da so zamudili zakoniti rok, mogoče je pa tudi, da je bila prošnja formalno pogrešno utemeljena, oziroma sestavljena, tako da so smatrali za potrebno, da vložijo novo bolj utemeljeno prošnjo na mestni svet. Tudi mi ni znano, kdaj je bila vložena druga prošnja; vem le toliko, da je prišla enkrat 1891. leta, ko sem v prvem letu

svojega odvetništva imel svojo pisarno še v Sežani, ki sem jo prenesel še koncem istega leta v Trst, deputacija tržaških slovenskih starišev za čelu pok. tržaškim znanim redoljubom inženirjem Matejem Živic-em k meni v Sežano ter me prosila, da sestavim pritožbo na namestništvo proti sklepu tržaškega mestnega sveta, s katerim je bila odbita tudi druga prošnja za ustanovitev slovenske ljudske šole v okrožju tržaškega mesta. Ta sklep je bil splošno motiviran, v kolikor se spominjam, s tem, da ne obstajajo zakoniti predpogoji, ki bi opravičevali tako zahtevo ter da se v okrožju tržaškega mesta ne sme nikoli ustanoviti na občinske stroške šole z drugim nego z italijanskim učnim jezikom. Sestavil sem od mene zahtevano pritožbo, na katero so bila odrejena od c. kr. namestništva ter so se vršila s sodelovanjem slovenskih starišev uradna poizvedovanja o trditvah prošnje glede števila šolskih otrok. Zaslisevali so se vsi podpisniki prošnje. Na podlagi teh poizvedovanj je bilo uradno dognano, da je bilo v petletni dobi 1888—1889 do 1892—1893 v okrožju tržaškega mesta 854 slovenskih otrok starišev-prosilcev, dolžnih pohajati ljudsko šolo, oziroma, da je bilo dokazano petletno povprečno število 170 takih otrok. Ker bi po tedaj veljavnem avstrijskem državnem šolskem zakonu (§ 59) v zvezi s členom 19. avstrijskih državnih osnovnih zakonov o jezikovni ravnopravnosti bilo zado- stovalo za opravičenje zahteve, da se mora ustanoviti v okrožju tržaškega mesta slovenska ljudska šola, petletno povprečno število 40 slovenskih mestnih otrok, dolžnih obiskovati ljudsko šolo, se je pričakovalo upravičeno, da bo c. kr. namestništvo ovrglo odklonilni sklep tržaškega mestnega sveta ter ugodilo prošnji slovenskih starišev. Tako pričakovanje je bilo upravičeno tem bolj, ker je isto namestništvo v teku omenjenih uradnih poizvedovanj naslovilo na tržaški magistrat odlok od 10. aprila 1892, št. 11105 te-le vsebine:

«Ker manjka tržaški provinciji deželni zakon o ustanavljanju šol, se mora imeti ozir na ustanove politične ustave za elementarne šole (prejšnji šolski zakon) v soglasju z navodili, vsebovanimi v členu 19. državnega osnovnega zakona od 21. decembra 1867.»

Ta politična ustava, ki je bila šolski zakon pred državnim šolskim zakonom

selima Družbini su učitelji išli narodu u svemu na ruku. Neki su od njih imali u svojim školama otvorene pisarne, gdje su se za naše siromahe besplatno sastavljale molbe i pisala pisma onima na frontu ili u zarobljeništvu. Družba nije zaboravljala ni svoju nesretnu evakuiranu braću u tujdini: a najveće njezino djelo u vrijeme rata jeste skrb o izgadnjeljoj djeci, koju je ona slala u Hrvatsku na prehranu. Do tri hiljade onih naših izgadnjelih sirota prošlo je u ono doba kroz naše ruke i o svima se vodilo račun u bratskom sporazumu sa Središnjim odborom u Zagrebu.

Svemu tomu pa i drugome, što se ovdje radi nestašice prostora ne može sve navesti, treba tražiti razloga u onoj neizmjerne ljubavi, kojom je naš Istranin zavolio Družbu. Ta ljubav je još i sada živa u srcima naših ljudi, i danas, pošto je naša sveta institucija prisiljena na nerad, narod još uvijek gleda u nju kao u jedan prelijepi san, u kome još uvijek sijevaju kao sunce zlatni ideali nezaboravnih otaca naših.

Od dana, kad je Družba Sv. Cirila i Metoda za Istru stupila u život, pa do posljednjeg trenutka, kad je uslijed više sile i zadnja njezina škola zatvorena, «Edinost», naša vrla i junačka «Edinost», pratila ju je na svakom koraku. Imala je ona među svojim stupcima za nju svoje posebno mjesto rubriku: «Za Družbu sv. Cirila i Metoda za Istru»; i «Edinost» je češće pozivala narod, da se sav okupi oko svoje lijepe ustanove, i njezini su predstavnici dolazili na Družbine sastanke i puštali da na najvidjelijem mjestu u listu dolaze govori našeg predsjednika i izvještaji tajnika i blagajnika. Po tome je i «Edinost» pridonijela nemalo Družbinom napretku, i meni je drago, što mi je dana zgodna, i to baš sada, prigodom slavne pedesetogodišnjice toga našega neustrašivog lista, da to istaknem i da mu još jednom zahvalim u ime svojih bivših drugova u Ravateljstvu i u moje sopstveno na bratskoj pažnji i dobroti.

Dr. Lavo Čermelj:

Naše srednje škole

Rade volje sem se odzval vabilu uredništva, naj napišem ob pedesetletnici «Edinosti» kratak pregled našega srednjega šolstva, saj je bila ravno «Edinost» od svoje ustanovitve dalje vedno prvi glasnik v naši težki borbi za to, kar je in mora biti vsakemu narodu najsvetejše in najdražje, za našo šolo. Vse naše hrepenenje, vse naše upravičene težnje in zahteve po izobrazbi v materskem jeziku, od otroškega vrta in ljudske šole preko srednje in strokovne šole do najvišjega prosvetnega svetišča, do vseučilišča, so našle v «Edinosti» vsedkar glasen odmev. Tam se je zrcalila vsa naša radost, kadar smo dosegli po hudem boju to, kar bi nam šlo že po pravici, v njej se je črpala nova moč za nadaljni boj v času neuspelja in potrtosti.

Vsa zgodovina našega šolstva se nam pokaže v petdesetih letnikih, ki jih je že izdala «Edinost». In s ponosom sme ona gledati na uspehe, ki smo jih na tem polju dosegli. Klicala je v življenje otroški vrtec za vrtcem, videla je nastajati okoli sebe šolo za šolo in s pravim zadoščenjem je smela pozdravljati ustanovitev našega velikega šolskega doma v Trstu, ki si ga je ustavil naš narod s svojimi žulji in s svojo krvjo, z veseljem je lahko naznanjala čitateljem radostno vest o ustanovitvi raznih srednjih in strokovnih šol in doživela je tudi uresničenje naše najvišje težnje, ustanovitve slovenskega vseučilišča.

Z vsi pravico se je lahko smatrala za mater naših šol. S pravo materinsko ljubeznijo je čuvala nad tem našim zakladom in vsa njena skrb je bila posvečena njenim otrokom.

Istočasno s petdesetletnico «Edinosti» bi morali slaviti dvajsetletnico naše najstarejše srednje šole in prve srednje šole s slovenskim učnim jezikom sploh. Toda njeno slanje bo pogrebno slanje. Kajti šola, ki jo imamo v mislih, realka v Idriji, preživlja letos zadnje leto svojega obstanka. Septembra meseca, ko bi se morala odeti v slavnostno obleko in vabiti v vselem razpoloženju k sebi rajajočo mladino, se bodo zadnjič odprla njena vrata za zadnji zrelostni izpit na njenih tleh, nakar se bodo za vedno zaprla. Vse njene sestre je že prej ugrabila težka usoda. Ni več ne hrvatske državne gimnazije v Pazinu, ne slovenske državne gimnazije s hrvatskim učnim jezikom v Voloskem-Opatiji. Nimamo več ne moškega ne ženskega slovenskega učiteljskega v Gorici ne zasebnega ženskega hrvatskega učiteljskega v Pazinu. Kastav, kjer je bilo nekaj hrvatsko moško učiteljskega, za Istru, je onstran državne meje. Istra pa nima več svojega učiteljskega. Zasebna trgovska šola v Trstu čaka še vedno na dovoljenja za otvoritev.

Kako pa je prišlo do tega? Nesrečen slučaj je olajšal odpravo naših srednjih šol. Ko je končala vojna, je razsajala namreč po naših krajih španska bolezen, radi česar so bile tedaj vse šole zaprte. Ko je bolezen prešla, je bil že nastal prevrat in spremenila se je vlada v naših krajih. Bolezen je prešla,

šole pa so ostale zaprte, ker niso prejele dovoljenja za zopetno otvoritev. S tem je bila predvsem zapetena usoda naših zasebnih zavodov, mestne nižje realne gimnazije v Voloskem-Opatiji, ki je bila ustanovljena l. 1909, zasebnega ženskega učiteljskega v Pazinu, ki ga je vzdrževal od l. 1910. dalje poseben kuratorij, ter l. 1910. ustanovljene dvorazredne slovenske trgovske šole v Trstu, ki je imela pravico javnosti in je uživala v zadnjih vojnih letih celo državno podporo.

Poseben oddelek za strojevodje na obrtni šoli v Trstu, s katerim nam je hotela ranjka država izkazati še na smrtni postelji svojo tolikokrat nam očitano «naklonjenost», je bil že na sebi nestor in je ostal mrtvo rojeno dete. Nekoliko boljši uspeh je imel dekliški oddelek za ročna dela, kjer se je vršilo vsaj vpisovanje.

Hrvatska državna gimnazija v Pazinu se ni več otvorila, pač so bili še enkrat napovedani izpiti, ki se pa ne vem iz katerega vzroka niso vršili. Odpravljena pa je bila indirektno ta gimnazija še le z Gentilejevo reformo srednjih šol, ki je ne omenja več med enakimi šolskimi zavodi.

Glede goriških šol je bila zadeva komplicirana. Slovensko žensko učiteljske ni bilo samostojen zavod, temveč le oddelek državnega ženskega učiteljskega. Moško učiteljske v Gorici je nastalo l. 1910. po prenosu iz Kopra, kjer je bilo do tedaj združeno z italijanskim. Slovenska gimnazija končno je bila ustanovljena šele l. 1913.

Ko je maja meseca l. 1915. vstopila Italija v vojno, so vsi ti zavodi prekinili pouk ter učitelji in učenci so morali zapustiti mesto in po večini tudi deželo.

Da ne bi trpeli vsled tega prevelike izgube, so se otvorili v šolskem letu 1915—16 v Trstu takozvani zaposlovalni tečajji za gojence in gojenke obeh goriških učiteljske. Z naslednjim šolskim letom je sledila otvoritev sličnih tečajev za dijake goriške gimnazije. Fakično pa je bila to nekaka samostojna realna gimnazija, in v šolskem letu 1917—18 se je vršila prva gimnazijska in realno-gimnazijska matura v slovenskem jeziku v Trstu.

Ko so radi španske bolezni ostale zaprte vse slovenske in hrvatske srednje šole, so delili z njimi enako usodo tudi zaposlovalni tečajji v Trstu.

S tem pa je ostalo ogromno število naših dijakov in dijakinj na cesti. Samo v Trstu jih je bilo okoli 600. Ne maram tukaj vzbujati spomina na tisto šolsko leto, ki je bilo polno strahu in nevarnosti za naše dijake in za naše profesorje in ki je slehernemu še tako dobro v spominu. Glavno je, da se je dijakom lahko pomagalo.

Se v šolskem letu 1918—19 pa so zopet otvorili državno realko v Idriji. Z naslednjim šolskim letom je bila istam otvorjena tudi nižja gimnazija s slovenskim učnim jezikom, samo nižja gimnazija radi tega, ker tudi goriška slovenska gimnazija ni bila še l. 1915. ob vstopu Italije v vojno popolna. Ni mesta tu, da bi se meritorno izrazili o vrednosti teh dveh zavodov. O primernosti izbranega kraja pa je najbolje pričalo število vpisanih gimnazijcev.

Ob ustanovitvi je imela gimnazija v vseh štirih razredih (ali bolje v treh razredih, kajti za drugi razred sploh ni bilo učencev) 31 učencev, v drugem letu svojega obstanka 25, v tretjem 29, v četrtem in zadnjem 40.

S šolskim letom 1919—20 se je otvorilo tudi mešano učiteljske s slovenskim učnim jezikom v Tolminu. Za hrvatske učiteljske pa se je ustanovilo l. 1921. učiteljske v Arbanasih pri Zadru, ki pa je bilo resnično le italijansko učiteljske, namenjeno bodočim učiteljem v hrvatskih krajih Istre.

Po vsem, kar sem navedel, bi človek lahko sklepal, da je bila pač usoda našim srednjim šolam nemila. Krivdo, da smo tako hitro izgubili svoje šole, bi morali pripisovati «španski bolezni», neprimerni evakuaciji naših srednjih šol in nesrečnemu slučaju, da nismo še docela znali doseči izpolnitev svojih šolskih zahtev in da smo po večini vzdrževali z lastnimi sredstvi zavode, ki bi nam jih po vsej pravici morala vzdrževati država, tako realno gimnazijo v Voloskem-Opatiji, žensko učiteljske v Pazinu in trgovsko šolo v Trstu. Goriška gimnazija pa je bila še «nepopolna» in razen tega ni bil vsem našim sodeželanom všeč njen sedež.

Da pa ni šlo vse na račun «slučaja», izhaja že od usode, ki je doletela hrvatsko gimnazijo v Pazinu.

Vsak morebitni dvom pa je odstranila Gentilejeva reforma srednje šole. Udarac, ki je bil s to reformo zadan našemu srednjemu šolstvu, je bil direkten in smrten. Ako tako razmotrivamo razvoj našega šolstva v zadnjih letih, moramo v vseh navedenih nesrečnih naključjih skoro videti Božji prst, ki nam je hotel le olajšati zadnji in najhujši udarec.

Z omenjeno reformo sta bili namreč odpravljene realka in gimnazija v Idriji, in sicer so bili že z začetkom šolskega leta 1923—24 ukinitelj vsi gimnazijski razredi in nižji štirje razredi realke. Višji razredi so prehodno še ostali, tako da obstoji v sedanjem šolskem letu samo še zadnji (sedmi) razred.

Kot nekako nadomestilo je bil otvoren slovenski nižji oddelek na tehničnem zavodu v — Vidmu.

Kakšne posledice je imela ta reforma za nas, izhaja najbolje iz sledečih podatkov. V zadnjem šolskem letu pred Gentilejevo reformo (1922—23) so bili na obeh zavodih v Idriji 293 učenci. Danes je v Idriji okoli 25 dijakov, v Vidmu pa v vseh štirih razredih 14 učencev (2 v prvem, 2 v drugem, 4 v tretjem in 6 v četrtem razredu).

Se bolj žalostna je ta slika, ako primerjamo število naših dijakov pred vojno in sedaj. V zadnjem šolskem letu pred vojno je pobajalo razne srednje šole na Pirmorskem in v Idriji nad 2500 slovenskih in hrvatskih dijakov. (V to število niso všteti dijaki, zlasti ne z Notranjskega, ki so se učili v Ljubljani in drugod). Ob koncu vojne, ko je bila Gorica še brez šol in je bil velik del naše dežele razdejan, smo šteli še vedno nad 1500 dijakov. Sedaj pa imamo na realki v Idriji, na učiteljsku v Tolminu, na tehničnem zavodu v Vidmu in na vseh ostalih javnih in zasebnih srednjih in strokovnih šolah vse dežele komaj 500 dijakov. Gotovo se jih učijo pri-

bližno ravno toliko onstran državne meje. Toda tudi s temi znaša število vsega našega srednjega dijaštva komaj dve petini predvojnega števila. In to število še vedno pada, pada na šolah v naših krajih, in pada onstran meje.

S tem šolskim letom izgine realka v Idriji. Čez dobro leto, namreč s šolskim letom 1927—28 odpade po isti reformi, ki ga je ustvarila, prvi razred slovenskega tehničnega zavoda v Vidmu, v naslednjem letu drugi in najkasneje z zaključkom šolskega leta 1930—31 bo konec tudi tega zavoda, ako ne podleže že prej nasilni smrti.

Z Gentilejevo reformo je bilo radikalno spremenjeno tudi učiteljske v Tolminu. Iz štirirazrednega zavoda, v katerega so sprejemali učence in učence po dovršitvi meščanske ali nižje srednje šole, je postala sedemrazredna šola, s štiriletnim nižjim oddelkom, in triletnim višjim oddelkom.

Ne opažamo pa tega žalibog v Istri, kjer je tedanji deželni zbor in odbor posvečal svoj čas vsem mogočim vprašanjem, samo kmetskemu vprašanju ne. In tako je Istra, ki je bila že od poprej najbolj zanemarjena in pozabljena dežela, ostala gospodarsko zanemarjena tudi po šestdesetih letih; grehi preteklosti se maščujejo še danes nad njo.

S svojim trdim delom in trpljenjem je prestalo slovensko ljudstvo teh pokrajin, ki je obstajalo skoro izključno iz kmetkega stanu in krošnjarjev — mornarji in ribiči tedaj sploh niso prihajali v poštev —, dobo najbrezobzirnejšega gospodarskega individualizma, v kateri je bilo mogočnejšo dovoljeno vse na škodo reveža in siromaka, to je dobo do sedemdesetih let minulega stoletja. Poleg stanovskih težav je moralo to ljudstvo nositi v onem času tudi ogromna državna bremena, ki so jih zahtevale brezsmiselne avstrijske vojne leta 1848., 1859. in 1866., ki so se vojevale edino zato, da ohranijo moč in veličino habsburške cesarske hiše, brez vsakega ozira na gospodarske interese in gospodarske potrebe podložnih narodov.

Zato je bil njegov kelih trpljenja tem večji in grenkejši, a toliko večja pa je bila v začetku osemdesetih let samozavest tega ljudstva, ki je le s svojo željevoljno dobo obstanka, s svojim vztrajanjem in samozatajevanjem v upanju na boljše bodočnost prebilo najtežje dni zadnjega stoletja v trpljenju, pomanjkanju. Tuji kapital po deželi in tuji gospodarji ga niso spravili na be-rška palico. Kar je podedovalo, je zapustilo potomcem svojim in se otreslo ob pravem času tujih spon.

V delu in boju se kujejo značaji in v prestanem boju za gospodarski obstoj se je izkristaliziral oni kremeniti značaj, ki je lasten našemu kmetskemu ljudstvu. Ta mu je bil obenem nepreprekljiv kapital na njegovi daljni poti gospodarskega ustvarjanja, ki je pričelo med sedemdesetimi in osemdesetimi leti preteklega stoletja.

Odpor proti gospodarskemu individualizmu se je bil pojavil pri vseh zatiranih slojih; rodil je misel za združenje in edinost. Ideja gospodarskega združništva, ki se je bila izkazala kot najboljši sredstvo v boju proti premoški kapitalizmu med angleškim delavstvom, je obrodila dober sad tudi na Nemškem, in prišla je končno tudi v naše kraje (leta 1873. je bil izdan v Avstriji zakon).

Zdržna misel je bila rešiteljica našega kmeta, zlasti tam, kjer je bil ta odvisen od tuje kapitala. Zato ni čuda, da ni danes med slovenskim ljudstvom v Julijski Krajini posestnika, ki ne bi bil združno organiziran.

Združništvo je pričelo takoj izvajati svoj program z organizacijo maloga kredita, z zbiranjem malih prihrankov (ki so se do tedaj tesavirali), zato, da ohrani drobno posestvo, pospešuje malo obrt in gospodarsko osamosvojitve probujajoče se ljudstvo.

Nastop združništva je pravi mejni kamen v zgodovini našega gospodarstva nad robsko preteklostjo in sedanostjo ne le kar se tiče Julijske Krajine, ampak slovenskega življa na bivšem avstrijskem jugu sploh. Povedano naj bo le, da so imeli Slovenci pred nastopom združništva en edini denarni zavod («Obrtno-pomožno društvo» v Ljubljani), ustanovljen 1855. leta. Šele združna ideja je prinesla novo življenje v naše gospodarstvo. Ona je vzkllala najprej na Stajerskem, se razširila na Kranjsko in od tod je prišla tudi k nam. V letih 1873.—1879. so bile osnovane v imenovanih deželah zadrage: v Ljutomeru (1872-73.), pri Sv. Jakobu v Rožu (1873.), v Soštanjju (1873.), v Mozirju (1874.), v Ljubljani (dve zadrugi 1874.), v Metliki (1875.), v Ormožu (1876.). In prva zadruga v Julijski Krajini je bila osno-

vana leta 1880.; bila je to kreditna zadruga «Gospodarsko društvo» v Škedenju pri Trstu.

S tem je pričela pri nas nova doba, doba ustvarjajočega združništva, in ljudstvo je bilo pripravljeno nanjo. Od osemdesetih do devetdesetih let je bilo sicer ustanovljenih komaj šest združnih posojilnic in hranilnic, ali z devetdesetimi letom se je akcija za ustanavljanje zadrug razvila kakor val po pokrajini, tako da je bilo na ozemlju sedanje Julijske Krajine 1900. leta že 153 in leta 1911. pa kar 617 zadrug.

Da vidimo začetni razvoj združništva pri nas, naj bodo navedeni sledeči podatki:

Leta 1882. je bila ustanovljena «Notranjska posojilnica» v Postojni; l. 1883. «Goriška ljudska posojilnica» v Gorici in v Barkovljah pri Trstu «Obrtniško društvo»; leta 1884. «Hranilnica in posojilnica» v Kopru; l. 1888. «Hranilnica in posojilnica» v Nabrežini. Leta 1885. je bila že faktično ustanovljena «Tržaška posojilnica in hranilnica», ali vsled raznih zaprek je bila registrirana šele 1891. leta. Leta 1891. so bile ustanovljene: «Istarska posojilnica» v Puli, «Gospodarsko društvo» v Rojanu in Lonjerju ter posojilnica v Šebreljah. Naše najvažnejše kreditne zadrage so bile ustanovljene od 1893. do 1895. leta in sicer: Posojilnica na Slapu pri Vipavi, v Tolminu, v Cerknem, okrajna posojilnica v Idriji, v Ajdovščini, posojilnica za bistriški okraj v Trnovem, v Podgradu in v Kobaridu. Leta 1896. je bila ustanovljena prva združna mlekarina, to je ona v Trnovem, ki je danes ponos in vzor našega združnega mlekarstva.

Takoj zatem (1897.) je sledilo intenzivnejše gibanje v Istri z ustanovitvijo med drugim posojilnic v Voloskem in Buzetu. Istega leta je bila tudi ustanovljena mlekarina v Postojni, v Novi Sušici, trgovsko-obrtna zadruga v Gorici, posojilnica v Senoččah, v Biljah, v Kanalu, v Solkanu, v Mirnu in v Št. Petru pri Gorici. Leta 1898. je bila osnovana okrajna posojilnica v Bovcu, posojilnica v Šturjah, v Medulinu in v Bermu. Od važnejših naših zadrug naj bodo tu omenjene le še: Centralna posojilnica v Gorici (1899.), posojilnica v Gori in leta 1905. «Federazione delle casse rurali» v Poreču. Za združništvo na slovenskem ozemlju prideta v poštev Gospodarska zveza v Puli in Združna zveza v Gorici, ki pa sta se naslanjali na Združno zvezo v Ljubljani, ki ni bila nadstrankarska, ampak kreacija slovenske ljudske stranke. Zato nista mogli omenjeni dve zvezi v Puli in v Gorici »brati okoli sebe vsega našega primorskega združništva, ampak je lepo število zadrug ostalo včlanjenih pri Združni zvezi v Celju ali se pozneje včlanilo pri Zvezi slovenskih zadrug v Ljubljani.

Posledice te neenotnosti v organizaciji našega združništva so se živo občutile zlasti po končani vojni, ne glede na to, da ni naša združništvo na nekdanjem Primorskem kljub svojem številu igralo v gospodarskem življenju one vodilne vloge, ki mu je pripadala, in da ni bilo v stanu pridržati denarja, ki se je stekal v naše zadrage, v domači zemlji, ki je imela z ozirom na svojo geografično lego drugačen gospodarski pomen nego pa Kranjska ali Stajerska.

Pri tem bodi še omenjeno, da je bilo pričelo že okoli leta 1900. gibanje, ki je

Ne opažamo pa tega žalibog v Istri, kjer je tedanji deželni zbor in odbor posvečal svoj čas vsem mogočim vprašanjem, samo kmetskemu vprašanju ne. In tako je Istra, ki je bila že od poprej najbolj zanemarjena in pozabljena dežela, ostala gospodarsko zanemarjena tudi po šestdesetih letih; grehi preteklosti se maščujejo še danes nad njo.

S svojim trdim delom in trpljenjem je prestalo slovensko ljudstvo teh pokrajin, ki je obstajalo skoro izključno iz kmetkega stanu in krošnjarjev — mornarji in ribiči tedaj sploh niso prihajali v poštev —, dobo najbrezobzirnejšega gospodarskega individualizma, v kateri je bilo mogočnejšo dovoljeno vse na škodo reveža in siromaka, to je dobo do sedemdesetih let minulega stoletja. Poleg stanovskih težav je moralo to ljudstvo nositi v onem času tudi ogromna državna bremena, ki so jih zahtevale brezsmiselne avstrijske vojne leta 1848., 1859. in 1866., ki so se vojevale edino zato, da ohranijo moč in veličino habsburške cesarske hiše, brez vsakega ozira na gospodarske interese in gospodarske potrebe podložnih narodov.

Zato je bil njegov kelih trpljenja tem večji in grenkejši, a toliko večja pa je bila v začetku osemdesetih let samozavest tega ljudstva, ki je le s svojo željevoljno dobo obstanka, s svojim vztrajanjem in samozatajevanjem v upanju na boljše bodočnost prebilo najtežje dni zadnjega stoletja v trpljenju, pomanjkanju. Tuji kapital po deželi in tuji gospodarji ga niso spravili na be-rška palico. Kar je podedovalo, je zapustilo potomcem svojim in se otreslo ob pravem času tujih spon.

V delu in boju se kujejo značaji in v prestanem boju za gospodarski obstoj se je izkristaliziral oni kremeniti značaj, ki je lasten našemu kmetskemu ljudstvu. Ta mu je bil obenem nepreprekljiv kapital na njegovi daljni poti gospodarskega ustvarjanja, ki je pričelo med sedemdesetimi in osemdesetimi leti preteklega stoletja.

Odpor proti gospodarskemu individualizmu se je bil pojavil pri vseh zatiranih slojih; rodil je misel za združenje in edinost. Ideja gospodarskega združništva, ki se je bila izkazala kot najboljši sredstvo v boju proti premoški kapitalizmu med angleškim delavstvom, je obrodila dober sad tudi na Nemškem, in prišla je končno tudi v naše kraje (leta 1873. je bil izdan v Avstriji zakon).

Zdržna misel je bila rešiteljica našega kmeta, zlasti tam, kjer je bil ta odvisen od tuje kapitala. Zato ni čuda, da ni danes med slovenskim ljudstvom v Julijski Krajini posestnika, ki ne bi bil združno organiziran.

Združništvo je pričelo takoj izvajati svoj program z organizacijo maloga kredita, z zbiranjem malih prihrankov (ki so se do tedaj tesavirali), zato, da ohrani drobno posestvo, pospešuje malo obrt in gospodarsko osamosvojitve probujajoče se ljudstvo.

Nastop združništva je pravi mejni kamen v zgodovini našega gospodarstva nad robsko preteklostjo in sedanostjo ne le kar se tiče Julijske Krajine, ampak slovenskega življa na bivšem avstrijskem jugu sploh. Povedano naj bo le, da so imeli Slovenci pred nastopom združništva en edini denarni zavod («Obrtno-pomožno društvo» v Ljubljani), ustanovljen 1855. leta. Šele združna ideja je prinesla novo življenje v naše gospodarstvo. Ona je vzkllala najprej na Stajerskem, se razširila na Kranjsko in od tod je prišla tudi k nam. V letih 1873.—1879. so bile osnovane v imenovanih deželah zadrage: v Ljutomeru (1872-73.), pri Sv. Jakobu v Rožu (1873.), v Soštanjju (1873.), v Mozirju (1874.), v Ljubljani (dve zadrugi 1874.), v Metliki (1875.), v Ormožu (1876.). In prva zadruga v Julijski Krajini je bila osno-

vana leta 1880.; bila je to kreditna zadruga «Gospodarsko društvo» v Škedenju pri Trstu.

S tem je pričela pri nas nova doba, doba ustvarjajočega združništva, in ljudstvo je bilo pripravljeno nanjo. Od osemdesetih do devetdesetih let je bilo sicer ustanovljenih komaj šest združnih posojilnic in hranilnic, ali z devetdesetimi letom se je akcija za ustanavljanje zadrug razvila kakor val po pokrajini, tako da je bilo na ozemlju sedanje Julijske Krajine 1900. leta že 153 in leta 1911. pa kar 617 zadrug.

Da vidimo začetni razvoj združništva pri nas, naj bodo navedeni sledeči podatki:

Leta 1882. je bila ustanovljena «Notranjska posojilnica» v Postojni; l. 1883. «Goriška ljudska posojilnica» v Gorici in v Barkovljah pri Trstu «Obrtniško društvo»; leta 1884. «Hranilnica in posojilnica» v Kopru; l. 1888. «Hranilnica in posojilnica» v Nabrežini. Leta 1885. je bila že faktično ustanovljena «Tržaška posojilnica in hranilnica», ali vsled raznih zaprek je bila registrirana šele 1891. leta. Leta 1891. so bile ustanovljene: «Istarska posojilnica» v Puli, «Gospodarsko društvo» v Rojanu in Lonjerju ter posojilnica v Šebreljah. Naše najvažnejše kreditne zadrage so bile ustanovljene od 1893. do 1895. leta in sicer: Posojilnica na Slapu pri Vipavi, v Tolminu, v Cerknem, okrajna posojilnica v Idriji, v Ajdovščini, posojilnica za bistriški okraj v Trnovem, v Podgradu in v Kobaridu. Leta 1896. je bila ustanovljena prva združna mlekarina, to je ona v Trnovem, ki je danes ponos in vzor našega združnega mlekarstva.

Takoj zatem (1897.) je sledilo intenzivnejše gibanje v Istri z ustanovitvijo med drugim posojilnic v Voloskem in Buzetu. Istega leta je bila tudi ustanovljena mlekarina v Postojni, v Novi Sušici, trgovsko-obrtna zadruga v Gorici, posojilnica v Senoččah, v Biljah, v Kanalu, v Solkanu, v Mirnu in v Št. Petru pri Gorici. Leta 1898. je bila osnovana okrajna posojilnica v Bovcu, posojilnica v Šturjah, v Medulinu in v Bermu. Od važnejših naših zadrug naj bodo tu omenjene le še: Centralna posojilnica v Gorici (1899.), posojilnica v Gori in leta 1905. «Federazione delle casse rurali» v Poreču. Za združništvo na slovenskem ozemlju prideta v poštev Gospodarska zveza v Puli in Združna zveza v Gorici, ki pa sta se naslanjali na Združno zvezo v Ljubljani, ki ni bila nadstrankarska, ampak kreacija slovenske ljudske stranke. Zato nista mogli omenjeni dve zvezi v Puli in v Gorici »brati okoli sebe vsega našega primorskega združništva, ampak je lepo število zadrug ostalo včlanjenih pri Združni zvezi v Celju ali se pozneje včlanilo pri Zvezi slovenskih zadrug v Ljubljani.

Posledice te neenotnosti v organizaciji našega združništva so se živo občutile zlasti po končani vojni, ne glede na to, da ni naša združništvo na nekdanjem Primorskem kljub svojem številu igralo v gospodarskem življenju one vodilne vloge, ki mu je pripadala, in da ni bilo v stanu pridržati denarja, ki se je stekal v naše zadrage, v domači zemlji, ki je imela z ozirom na svojo geografično lego drugačen gospodarski pomen nego pa Kranjska ali Stajerska.

Pri tem bodi še omenjeno, da je bilo pričelo že okoli leta 1900. gibanje, ki je

Ne opažamo pa tega žalibog v Istri, kjer je tedanji deželni zbor in odbor posvečal svoj čas vsem mogočim vprašanjem, samo kmetskemu vprašanju ne. In tako je Istra, ki je bila že od poprej najbolj zanemarjena in pozabljena dežela, ostala gospodarsko zanemarjena tudi po šestdesetih letih; grehi preteklosti se maščujejo še danes nad njo.

S svojim trdim delom in trpljenjem je prestalo slovensko ljudstvo teh pokrajin, ki je obstajalo skoro izključno iz kmetkega stanu in krošnjarjev — mornarji in ribiči tedaj sploh niso prihajali v poštev —, dobo najbrezobzirnejšega gospodarskega individualizma, v kateri je bilo mogočnejšo dovoljeno vse na škodo reveža in siromaka, to je dobo do sedemdesetih let minulega stoletja. Poleg stanovskih težav je moralo to ljudstvo nositi v onem času tudi ogromna državna bremena, ki so jih zahtevale brezsmiselne avstrijske vojne leta 1848., 1859. in 1866., ki so se vojevale edino zato, da ohranijo moč in veličino habsburške cesarske hiše, brez vsakega ozira na gospodarske interese in gospodarske potrebe podložnih narodov.

Zato je bil njegov kelih trpljenja tem večji in grenkejši, a toliko večja pa je bila v začetku osemdesetih let samozavest tega ljudstva, ki je le s svojo željevoljno dobo obstanka, s svojim vztrajanjem in samozatajevanjem v upanju na boljše bodočnost prebilo najtežje dni zadnjega stoletja v trpljenju, pomanjkanju. Tuji kapital po deželi in tuji gospodarji ga niso spravili na be-rška palico. Kar je podedovalo, je zapustilo potomcem svojim in se otreslo ob pravem času tujih spon.

V delu in boju se kujejo značaji in v prestanem boju za gospodarski obstoj se je izkristaliziral oni kremeniti značaj, ki je lasten našemu kmetskemu ljudstvu. Ta mu je bil obenem nepreprekljiv kapital na njegovi daljni poti gospodarskega ustvarjanja, ki je pričelo med sedemdesetimi in osemdesetimi leti preteklega stoletja.

Odpor proti gospodarskemu individualizmu se je bil pojavil pri vseh zatiranih slojih; rodil je misel za združenje in edinost. Ideja gospodarskega združništva, ki se je bila izkazala kot najboljši sredstvo v boju proti premoški kapitalizmu med angleškim delavstvom, je obrodila dober sad tudi na Nemškem, in prišla je končno tudi v naše kraje (leta 1873. je bil izdan v Avstriji zakon).

Zdržna misel je bila rešiteljica našega kmeta, zlasti tam, kjer je bil ta odvisen od tuje kapitala. Zato ni čuda, da ni danes med slovenskim ljudstvom v Julijski Krajini posestnika, ki ne bi bil združno organiziran.

Združništvo je pričelo takoj izvajati svoj program z organizacijo maloga kredita, z zbiranjem malih prihrankov (ki so se do tedaj tesavirali), zato, da ohrani drobno posestvo, pospešuje malo obrt in gospodarsko osamosvojitve probujajoče se ljudstvo.

Nastop združništva je pravi mejni kamen v zgodovini našega gospodarstva nad robsko preteklostjo in sedanostjo ne le kar se tiče Julijske Krajine, ampak slovenskega življa na bivšem avstrijskem jugu sploh. Povedano naj bo le, da so imeli Slovenci pred nastopom združništva en edini denarni zavod («Obrtno-pomožno društvo» v Ljubljani), ustanovljen 1855. leta. Šele združna ideja je prinesla novo življenje v naše gospodarstvo. Ona je vzkllala najprej na Stajerskem, se razširila na Kranjsko in od tod je prišla tudi k nam. V letih 1

šlo za tem, da se osnuje v Trstu de-
narna centrala za vse slovensko za-
družništvo, ki bi se bila razvila v im-
pozantno banko, kakršne smo potrebo-
vali. To misel je propagiral pok. Mi-
hael Vošnjak in dr. Tuma, ali propadla
je ne le v škodo primorskega zadruž-
ništva, ampak v škodo vsega sloven-
skega in hrvatskega zadružništva sploh
vsled kratkovidnosti in malenkost-
nosti nekaterih mož, ki se niso znali
povzpeli preko provincialnih mej.

Tako je prišlo leta 1905. do ustano-
vitve «Jadranske banke», ki se je bila
razvila v impozanten zavod, ki je už-
vala zaupanje širokih slojev in zbrala
v svoje predale veliko denarja slovan-
skega življa te pokrajine. Ali slaba,
neskontrolirana uprava in lahkomišlje-
no ravnanje njenega uradništva po
končani vojni je gnala banko v prop-
ast. Njen polom leta 1924. je bil eden
največjih gospodarskih udarcev, ki so
zadelo slovensko prebivalstvo Julijske
Krajine v zadnjih petdesetih letih.

Pred izbruhom svetovne vojne, v
dobi okoli tridesetih let, je bilo naše
zadružništvo, zlasti kreditno zadruž-
ništvo, izvršilo prvo nalogo, ki si jo je
bilo stavilo. Organiziralo je mali kredit
in varčevanje do najzakotnejših gor-
skih vasi ter je ohranilo malo posestvo
in ga obvarovalo pred absorbirajočim
nagonom veleposestev, da, pospeševalo
je celo parcelacijo veleposestev. Pov-
zdignilo je gmotno in socialno stanje
kmetijske prebivalstva do stopnje, ki
mu je omogočevala primerno, človeka
vredno življenje.

V vinorodnih krajih je bilo vino, za-
ščiteno od visokih carin, glavni vir do-
hodkov; po Goriškem in Vipavski do-
lini tudi zgodnje sadje; na Notranj-
skem in v Gorah živinoreja in gozdar-
stvo; v bližini mest pa zaslužek, ki ga
je ljudstvo dobivalo za svojo delavsko
moč v industrijskih podjetjih, tvornicah,
kamenolomih; le vzhodna istrska
obala in otoki so se posvečali mornar-
stvu; ribarstvo ni igralo nikoli po-
sebne vloge med viri, iz katerih je naše
ljudstvo črpalo svoje dohodke; iz ne-
katerih predelov Istre in goratih kra-
jev Goriške je pa moralo ljudstvo
vendar iskati zaslužka v tujini.

Sampomoč v obliki zadružništva,
vztrajno delo in trdna volja za zbolj-
šanjem svojega gmotnega stanja so re-
šili naše ljudstvo pred gospodarskim
robtvom.

Iz tega, pred 50. leti se iz samih siro-
mašnih, neukih in nezavednih kmetov
in krošnjarjev obstoječega ljudstva, se
je razvil tudi močan obrtniški in tr-
govski stan ne le po vaseh, ampak tudi
po mestih; to ljudstvo si je vzgojilo
svojo inteligenco, ki je iz naroda izšla
in na katero je bilo z vso pravico lahko
ponosno. V dobrih tridesetih letih se
je povzdignilo ono v prvi vrsti s po-
močjo zadružništva, ki mu je olajšalo
gospodarski boj za življenje do take
kulturne in gospodarske stopnje, ka-
kor so jo zavzemali stari veliki narodi
v bivši državi.

Prišla in končala je svetovna vojna.
Julijska Krajina je bila izločena iz
one gospodarske celote, ki so jo bile
stvorile vsled stoletnega prilagodnja-
vanja (avstrijske in ogrske pokrajine.
Prišla je v novo gospodarsko celoto, ka-
teri se mora šele polagoma prilagoditi,
kajti v gospodarstvu ni skokov.

Glede Julijske Krajine ima pretr-
ganje gospodarske kontinuitete pose-
ben pomen tudi v pogledu vojnih dol-
gov in nove valute. Medtem ko ni pre-
bivalstvo starih pokrajin na vojnih
posojilih ničesar izgubilo, so morale
nove pokrajine napraviti križ čez to,
kar so med vojno pod pritiskom raz-
mer in po sili Avstriji posodile. Tudi
zamenjava valute ni šla mimo nas
brez izgub. O njih ne bom govoril, ker
vsakdo najboljša ve, ob koliko je naš
prišel pri zamenjavi, ki je bila
tega še izvedena tako, da ni
ljudstvo ponekod niti zamenjati
svoje denarja.

Temu se je pridružilo še dejstvo, da
je bila Julijska Krajina kot vojno no-
zorišče ogromno prizadeta, da so bila
uničena cela mesta, trgi, vasi, gozdovi,
polja in posekano vse sadno drevje.
Odškodnina pa, ki jo država plačuje,
ni taka, da bi se moglo vzpostaviti vse
v prejšnji stan, kar je bilo porušeno in
uničeno.

Poljedelstvo Julijske Krajine in nje-
ga proizvodi so izgubili, zlasti vino in
zgodnje sadje, vsled novih državnih
mej svoj stari trg v zaledju in ostaja
jim na razpolago edino le domače tr-
žišče, na katerem pa le s težavo vzdr-
žujejo konkurenco poljedelskih pridel-
kov iz starih pokrajin, kjer je zemlja
rodovitnejša in stroški pridelovanja
znatno manjši.

In končno je prišla, kot neizogibno
zlo še splošna gospodarska kriza, ki je
neizbegljiva posledica vsake vojne. Od
leta 1873. je to že sedma gospodarska
kriza, pod čije operativnim nožem kr-
vavi gospodarstvo Julijske Krajine.
Njen konec se ne da predvideti.
Tudi pri najskrbnejšem državnem go-
spodarstvu ni mogoče odstraniti po-
sledic gospodarske krize, mogoče jih je
kvečjemu blažiti, ker je kriza zgolj go-
spodarski pojav, spojen z gospodar-
skim razvojem samim, kakor ostala
dva pojava gospodarskega razvoja —
konjunkturna in depresija.

Dosedanje posledice te zadnje gospo-
darske krize bi bile: devalvacija de-
narja, druginja in zmanjšana nakupna
zmožnost konsumenta, skrčenje obrata

in proizvodov, povečana brezposelnost,
izseljevanje, pomanjkanje kapitala v
trgovini in industriji. Kar se pa, zlasti
kmetijskega ljudstva tiče, opazamo že
leta sem pasivnost njegovega obrata in
konstantno zadolževanje zlasti malega
posestnika, ker mu zemlja vsled slabih
letin, konkurenčnih cen njegovih pro-
duktov, draginje industrijskih proiz-
vodov in visokih davkov ne daje to-
liko, kolikor je potrebno pri današnjih
razmerah za vzdrževanje ene kmečke
družine. To nam potrjujejo javne pri-
silne dražbe kmetijskih posestev, ki se
množe v Julijski Krajini od dne do
dne in ki so zavzele v Istri že prav re-
sen obseg. Malemu posestniku preti
pod bremenom sedanje krize večja ne-
varnost za obstoj kakor pred 50. leti ob
času znane evropske krize. Onikrat se
je rešil, a kako bo sedaj?

Je res, da skuša država z agrarnimi
kreditni, s povečanjem produkcije, s
poljedelskim poukom in z raznimi
agrarnimi institucijami podpreti kmet-
ski stan, ki je glavni steber države,
ali žalibog vsa ta obilna pomožna sred-
stva ne koristijo malemu kmetu, ker
nima možnosti, da bi se jih poslužil.
Zlasti kar se agrarnega kredita tiče,
stoji neizpodbitno dejstvo, da ni dose-
gel v novih pokrajinah, kar je splošno
znano in priznano, svojega cilja, ker je
preveč okoren aparat, ki je poklican,
da razpolaga z agrarnim kreditom.
Tudi oblika kratkoročnega agrarnega
kredita ne odgovarja v sedanjih raz-
merah svrhi, ki jo ima kredit doseči.
Kredit bi ne smel imeti le namena po-
speševati agrarne melioracije, ampak
prva njegova svrha bi morala biti,
pomagati malemu in srednjemu kmetu,
da prestaneta sedanjo splošno go-
spodarsko krizo in si ohranita svojo

Vekoslav Plesničar:

Ob petindvajsetletnici obstoja Trgovskega izobraževalnega društva

Bilo je v letu 1889., takrat ko smo se
pričeli shajati v naših prostih urah (en-
krat na mesec in to od 2. do 7. popoldan)
v nekdanji kavarni Tedesco (sedaj Ala-
barda, prej Unione) v sedanji ulici
XXX Ottobree.

Ne bom imenoval še živčih, spomniti
pa se moram vsekakor rajnega Kluna
in Furlana, katera sta bila tudi takratna
sodelovalca. O kakih organizaciji v
tisti dobi sploh ni bilo sluha. Naša stro-
ka je bila popolnoma zanemarjena.
Trgovine jestv in slične so se odpira-
le ob 6. zjutraj in zapirale ob 9.-10. uri
zvečer. Nismo poznali nedelj, še manj
pa praznikov. Sploh pa je veljal stari
tržaški rek «Pasqua e Nadal e la morte
del principa». Le tiste dneve smo
imeli prosto ves dan.

Lahko trdimo, kakor smo danes sko-
roda sužnji in odvisni od sotrudnikov,
smo bili mi v oni dobi sužnji naših de-
lodajalcev. Te razmere so nas dovele
do prepričanja, da je treba nekaj ukre-
niti za zboljšanje naših gmotnih raz-
mer. O kakšni šoli ali pouku v trgo-
vskih predmetih se ni sploh smelo mi-
sliti, še manj pa govoriti. Ravno to pa
je bil povod, da smo bili prisiljeni nekaj
ukreniti, ker pri takih razmerah nismo
mogli dalje.

Za pričetek tega dela je trebalo seve-
da najprej časa, potem sredstev in kon-
čno delavnih moči. Med tedanjimi slo-
venskimi trgovci smo imeli sicer par
zavednih, a nismo se morali zanašati
edinole na mladino in na mlajši trgo-
vski naraščaj. Prav dobro pa smo se za-
vedali, da je edinole naraščaj bodočnost.
Začrtali smo si skromen načrt in pro-
gram, po katerem smo tudi sistemati-
čno delali. Ustanovili smo najprej od-
sek trgovskih sotrudnikov, v katerega
smo vpisali kolikor mogoče nam znanih
kolegov. Da pa pridobimo za enkrat za-
nimanje in takozvano privlačno silo, je
bila prva naša točka plesna zabava. Go-
tovi smo bili, da edino na takšen način
privabimo največ članov.

Res se nam je posrečilo in odsek je
kmalu štel prav lepo število članov.
Prvi javni ples smo imeli v nekdanji
Sokolovi dvorani v ulici Amalia, vogal
Farneto. Radi nezadostnega števila
udeležencev smo morali še precej do-
plačati. Dasiravno je bilo za nas za te-
danje razmere precejšnija žrtev, se ni-
smo ustrašili in nismo zgubili poguma.
Zapričeto delo se mora nadaljevati, to
je bil naš načrt, in tega smo se zvesto
držali.

Med tem časom se je tudi razvila pro-
paganda za nedeljski počitek, in lahko
ter ponosno trdimo, da gre velik del
zasluge ravno takratnemu našemu od-
seku, da smo kmalu pozneje tudi do-
segli nedeljski počitek in tudi ureditev
delovnih ur.

Na jesen leta 1895. sem moral podpi-
sani oditi v triletno vojaško službo in s
težkim srcem zapustiti tako važno in
že cvetoče delo. Medtem časom so se
doma ostali kolegi bavili edinole s ples-
nimi zabavami in skrbeli, da se kolikor
več mogoče pridobijo novi člani.

Prišedsemu od vojakov in to v l. 1899.
mi je bila prva naloga, da skupno s
še obstoječim odsekom izvršimo drugo
točko našega programa, in to je bila
trgovska šola. Najprej smo ustanovili
društvo «Zveza trgovskih pomočnikov».

Ker nismo imeli pravega sedeža, smo
se obrnili na Čitalnico, ki je imela svoje

posest. Zato bi moral biti agrarni kre-
dit dolgoročen, na amortizacijo in z
nizko obrestno mero. Le v tej obliki bo
agrarni kredit dosegel svoj namen in
rešil zlasti v novih pokrajinah kmetško
prebivalstvo pred pretečo pogubo.

Tudi v tej krizi skuša naše zadruž-
ništvo pomagati kmetu kakor mu je
pomagalo pred 30. in 40. leti. Ali žali-
bog druginja denarja onemogočuje za-
družnim posojilnicam pomožno akcijo,
ker ni z drugim kreditom danes ob
času slabe valute kmetu nič pomaga-
no. Ker pa razpolagajo zadružne kre-
ditne zadruge, ki poznajo svoje člane,
njih kredita zmožnost in kredita vred-
nost do dna, z najcenejšim in najeno-
stavnejšim, ali zato nič manj sigurnej-
šim, upravnim aparatom, bi mogle
edino one biti oni posredujoči člen
med državnim agrarnim kreditom in
med kmetom posojilojemalcem, ki je
poklican, da skrbi za pravo, popolno in
plodonosno izkoriščanje agrarnega kre-
dita.

Resen in težek je sedanji čas za naše
ljudstvo pod bremenom sedanje gospo-
darske krize, kakor je vedno težko
življenje za vse, ki so sploh od gospo-
darske krize prizadeti. Ali gospodar-
ska kriza ni večna. Kakor nastane, tako
konča, včasih prej, včasih pozneje,
in za njo pride po prestali depresiji
zopet gospodarska konjunktura, ki po
stalnih gospodarskih zasukih obdara
onega, ki je preстал krizo in depresije.

Naše ljudstvo, ki je vajeno dela in
trpljenja, ki je z lastno silo prestalo
vse nadloge stoletij, bo prestalo v delu
in trpljenju tudi sedanjo gospodarsko
krizo.

Njegova treznost, zaupanje v lastno
samo pomoč in značajnost naj mu bodo
poroki za to.

mnogim do eksistence. Torej tudi na to
ustanovo smemo biti ponosni.

Kakor vsaka organizacija je tudi naš
društvo imelo svoje težave in krize,
katere je pa vedno premagalo. Par let
pred vojno smo čutili potrebo ustanc-
viti lasten list pod imenom «Trgovski
list».

Naše glasilo se je naravnost zelo za-
dovoljivo razširjalo. Imeli smo približno
2000 naročnikov in tudi precej sotru-
dnikov, kateri so stalno sodelovali z
nami. Urednik je bil gospod Zelenik in
eden prvih delavcev pri listu. Da je bil
naš list na zdravi podlagi ustanovljen
in da je bil tudi urejan tako, da je slu-
žil članom in čitateljem ne samo ka-
kor navadno slični trgovski listi s teo-
retičnimi čitvom, priča dejstvo, da je
prinašal večinoma praktične članke in
takšno gradivo, ki ga trgovci «bi za
vsakdanjo potrebo. Neka zelo kompe-

Dr. Joahim Ražem:

Nekaj statističnih podatkov iz tržaške občine leta 1876

Ravno teden dni prej, predno je za-
gledala prva številka lista «Edinosti»
luč sveta, so našeli v tržaški občini
skupaj 126.633 prebivalcev, od teh 61.288
moških in 65.345 ženskih. Takratna tr-
žaška občina, ki je imela isto teritorialno
površino kakor danes (93.80 kvad.
km), je bila razdeljena na 12 okrajev in
sicer 5 notranjih (mestnih), 5 zunanjih
(predmestnih) in dva zgornje-okoličans-
ka. Prvi okraj je obsegal Sv. Vid in
mestni del Kjarbole Spodnje, drugi Staro
mesto, tretji Novo mesto, četrti Novo
mitnico z notranjim (mestnim) delom
Škorklje, Kolonje, Vrdele in Kjadina,
peti Staro mitnico, šesti Sv. Jakob z
Zgornjo in Spodnjo Kjarbolo, sedmi Sv.
Ano, obe Sv. Mariji Magdaleni in Ske-
denj, osmi Farnet, Rocol in zunanji
(okoličanski) del Kjadina, deveti Sv.
Ivan, zunanji del Škorklje, Kolo-
nje in Vrdele, deseti Rojan, Greto
in Barkovlje, enajsti (pravilneje prvi
okoličanski) s sedežem na Proseku Sv.
Križ, Prosek, Kontovel in Opčine ter
dvanajsti (ali pravilneje drugi okoli-
čanski okraj) s sedežem v Bazovici pa
vasi Bane, Trebče, Padriče, Bazovico z
Lipico in Lonjer.

V posameznih okrajih so dne 31. de-
cembra 1875 našeli:

okraj	prebivalcev	okraj	prebivalcev
I.	10.744	VII.	5.291
II.	20.278	VIII.	12.158
III.	14.868	IX.	8.210
IV.	11.800	X.	4.897
V.	19.515	XI.	4.703
VI.	11.433	XII.	2.756

V prvih petih okrajih je torej bilo
skupaj 77.205, v naslednjih petih (pred-
mestnih) 41.969 in v dveh okoličanskih
pa 7.459 prebivalcev.

Po posameznih frakcijah in vaseh pa
so našeli: v mestu samem 68.580 pre-
bivalcev, v Kjarboli Spodnji 4.019, v
Kjarboli Zgornji 9.456, pri Sv. M. M.
Spodnji 1.542, pri Sv. M. M. Zgornji
1.695, v Rocolu 7.268, na Kjadinu 9.634,
na Vrdele 4.772, v Kolonji 1.767, na
Škorklji 3.490, v Rojanu 1.764, na Greti
1.917, v Barkovljah 1.216, na Proseku
1.143, na Kontovelu 882, v Sv. Križu
1.275, na Opčini 1.403, v Banah 193,
v Trebčah 685, v Padričah 192, v Gropa-
dju 334, v Bazovici z Lipico 730, v Šked-
nju 2.056, v Lonjerju 622.

Štetje po posameznih narodnostih se
ni vršilo, pač pa so se šteli prebivalci
po njihovem občevalnem jeziku, kar se
je vedno potem zamenjevalo v našo
škodo. Uradno poročilo govori o «lingua
loro propria» ali o «lingue parlate
in famiglia». Vemo iz lastne izkušnje,
kaj se pravi uporabljati pri ljudskem
štetju v Trstu «občevalni» jezik. Ta
prožni pojem se je že takrat razlagal v
škodo Slovanov in v korist gospodujo-
čih Italijanov, ki so imeli tudi po oko-
lici svoje kampanje in posestva, na ka-
lterih so pa delali po pretežni večini na-
ši ljudje. Danes so za nas najzanimi-
vejši podatki o številu posameznih na-
rodnosti v Trstu in okolici.

Dne 31. decembra 1875 so našeli v
tržaški občini: Italijanov 95.896, Slo-
vencev 24.605, Nemcev 4.790, Grkov 586,
Hirov 270, Angležev 225, Francozov 122,
Spancev 51, Ogrov 27, Čehov 16, Srbov
11, Hrvatov 9, Norvežanov 8, Vlahov 5,
Armencev 3, Poljakov 3, Rusov 2, Ho-
landcev 2 in Turkov 2. Skupaj torej
126.633.

Po teh podatkih je bilo omenjenega
dne pred petdesetimi leti v tržaški ob-
čini 75.73% Italijanov, 19.67% Sloven-
cev, 3.78% Nemcev in 0.82% drugih,
dočim so našeli leta 1868. pa 83.046
(71.58%) Italijanov, 26.418 (22.77%) Slo-
vencev, 5.173 (4.46%) Nemcev in 1.379
(1.19%) drugih.

Iz tega primerjanja se vidi, da so že
takrat začele neitalijanske narodnosti
izgubljati svoje ljudi. Zanimivo je, da
samo uradno poročilo pripominja, da
se tem podatkom o številu posameznih
narodnosti ne sme dati prevelike velja-
ve. Uradno poročilo pa na drugi strani
priznava, da je bil v okolici ljudski pri-
rastek mnogo večji kakor v mestu. In
vendar se število Slovencev, ki so živeli
ravno v tej okolici, po uradnem štetju

— in to gospod dr. Wind-
scher — se je zelo pohvalno izrazil o
našem listu in tudi štutil, da bo naša
organizacija gotovo dosegla mejo v bli-
žini Ljubljane oziroma v vseh tistih
krajih, kateri gravitirajo na Trst. Sla-
vimo torej lahko ponosno našo 25-let-
nico z gorečo željo, da bi našo društvo
še nadalje skrbelo za izobrazbo članov
v najpotrebnejših trg. strokah. Vsa iz-
kušnja nas uči, da trgovci brez primer-
ne izobrazbe nikakor pri današnjih raz-
merah nima obstanka. Zato pa se okle-
nimo te organizacije, katera nam nudi
oni življenjski predpogoj, brez katerega
trgovec nima življenja.

Zaključujem svoj skromni, skrčeni in
zelo stisnjeni opis s prošnjo, ako sem
kaj vaze opustil, naj bi me moji te-
danji sodelovalci nato opozorili, da mi
bo mogoče eventualno pozneje ob drugi
priliki izpopolniti.

manjša! V oči pa pade majhno število
Hrvatov (9), posebno radi možnosti pri-
seljevanja iz bližnje hrvatske Istre.

Štetje je izvršila tržaška občina s po-
močjo svojih uradnikov, okrajnih in
dveh vaskih načelnikov. Po uradnem
poročilu samemu se je slovenski jezik
malo govoril v petih notranjih (mest-
nih) okrajih, kateri da se je pa vedno
bolj širil v VI., VII. in X. okraju in ki je
bil splošno v rabi v poslednjih dveh
okoličanskih okrajih. Hrvatski pa da se
je govorilo v VIII. in IX. okraju, dočim
so našeli skupaj samo 9 Hrvatov!

Gotovo je, da podatki o številu Slo-
vencev, niso točni.

Našeli so:

okraj	Slovencev	Italijanov	Nemcev
I.	368	2145	942
II.	450	19306	455
III.	249	12622	1559
IV.	537	10498	652
V.	564	18682	594
VI.	1329	9821	498
VII.	5777	1495	29
VIII.	2581	9514	217
IX.	3456	4284	418
X.	4391	428	67
XI.	4601	81	21
XII.	2702	24	29

Iz tega sledi, da smo imeli kljub za-
nas neugodnemu štetju v VII., X., XI.
in XII. okraju pretežno večino, dočim
nas je bilo v IX. okraju skoraj toliko
kolikor Italijanov in da smo bili v VI.
in VIII. okraju dobro zastopani. V me-
stu samem, to se pravi v prvih petih
okrajih, nas je bilo po uradnem poro-
čilu samo 1.968.

Uf, šteti o uozgodakar, da se v

Z ozirom na ugotovitev uradnega po-
narodnosti ne sme dajati velike vredno-
sti, ter z ozirom na okolnost, da niso
naši ljudje sodelovali pri ljudskem
štetju, in kakor tudi upoštevajoč okol-
nost, da so nam bili vladajoči krogi in
vlada nasproti, si lahko predstavljamo,
za koliko so nas številčno zmanjša-
li. Naši starejši ljudje trdijo, da smo
imeli pretežno večino v celi spodnji
okolici. Okolica je pa takrat segala do
tam, kjer stoji danes Rossettijev spom-
enik, kjer je bila postavljena tudi
mitnica, potem do današnje centralne
postaje, do današnje postaje Sv. Andre-
ja in do cerkve Sv. Jakoba. Druga mit-
nica je bila pri kavarni Fabris ob vo-
jašnici, tretja pa med današnjim trgom
Garibaldi in korzom Garibaldi. Zunaj
teh mej so v okolici prebivali naši oko-
ličani, manderjarji, ki so se bavili po
večini s poljedelstvom in vrtnarstvom,
in tudi mnogi naši delavci in obrtniki.
Če pogledamo na zemljevid iz one dobe,
vidimo, da so šele približno v onem
času zidali nasproti Ljudskemu vrtu
nove hiše in zadal pa Politeama Ros-
setti. Od tu dalje za mestno bolnišnico
pa so bili sami travniki z majhnimi ali
kmetijskimi hišami. Ob cesti od Ljudske-
ga vrta do Sv. Ivana so bile hiše zelo
redke, tako da je bil iz mesta do Sve-
tega Ivana takrat že lep izprehod. Tudi
Rojan je bil ločen od mesta.

Iz vsega zgornjega lahko sklepamo,
da je bilo pred 50 leti v Trstu in oko-
lici nad 40.000 Slovencev.

Po izgubi Lombardije (1859) in Bene-
dizanskega (1866) je postala slovenska
zemlja naraven ljudski pritok za Trst.
Kljub zapostavljanju in zatiranju Slo-
vencev s strani avstrijske vlade so se
ti kljub vsem zaprekanj tudi v uradnih
poročilih množili. Bili so pač avstrijski
državljeni, sosedje Italijanov, in Trst je
bil obkoljen od Slovanov. Domačih Ita-
lijanov je bilo relativno vedno manj,
ker je Trst mogel rasti in je rastele
predvsem s pomočjo pritoka iz slovan-
skega zaledja.

To je razvidno tudi iz primerjanja,
kako je v Trstu rastle število v občino
nepristopnih oseb in padalo ono v trža-
ško občino pristojnih. Bilo je:

leta	v tržaško občino pristojnih	nepristopnih in v Trstu bivočih
1857	73.501	51.206
1869	69.084	54.014
1875	68.689	57.944

Prirastek Italijanov je šel le na ško-
do nelaških naseljencev, ki so se vsled
političnih in gospodarskih razmer lažje
raznarodovali. Raznarodovanje je pod-

piralo posebno tupa pamnanje narodne zavesti in politične naobrazbe, ker smo imeli takrat še premalo naobraženih in organiziranih ljudi. Še danes kažejo slovenski in hrvaški primki velikega števila Italijanov, koliko smo izgubili. Vendar je težko izračunati, koliko smo na ta način izgubili, ker odpovejo v tej smeri vsi podatki. Pred 50 leti približno pa je nastal preokret v smislu, da se je naša asimilacija že takrat začela ustavljati in da smo radi naravnega pritoka številčno pridobivali. Leta 1873 smo zmagali že pri državnozbornih volitvah z našim kandidatom Ivanom Nabergom. Vendar so nas v bodoče vedno številčno pokrivali.

Vseh hiš je bilo 1. januarja 1876 v Trstu in okolici 7.183, od teh v sami okolici 3.658. Na analifabetnih smo pa bili zelo bogati: 43%. Vendar so v tem oziru prednjačila druga mesta: Rim jih je takrat imel 47%, Benetke 49%, Livorno 53%, Neapelj 64%.

Da bo pregled z ozirom na današnje stanje boljši, primerjajmo še ljudsko števje v tržaški občini iz leta 1910 z istim iz leta 1921. Leta 1910 so našli v tržaški občini 56.916 Slovencev in 2403 Hrvatov, leta 1921 (dne 1. decembra) pa samo 18.150 Slovencev in — nobenega Srbo-Hrvatov! Torej v 11 letih samo v Trstu 38.766 Slovencev in 2403 Srbo-Hrvatov manj!

Komu naj pripisujemo ta ogromni padec Jugoslovenov v tržaški občini? Kam je izginilo po uradnem štetju ugo-

tovljenih 41.169 Jugoslovenov in celi naravni prirastek zadnjih 11 let? Stetje se je vršilo na podlagi tzv. občevalnega jezika, toda med politično zrelim narodom, kakor je jugoslovenska manjšina v Italiji, ne bi smelo biti med občevalnim jezikom in narodnostjo nikake razlike. Zato je upravičena sumnja, da ti podatki niso povsem točni. Tudi laški pisatelj Vivante ne more verjeti tržaškim statističnim podatkom in piše drastično v svojem delu Irredentismo italiano (Firenze 1912), govoreč o ljudskem štetju od leta 1910 v Trstu, tako-le:

«Realnost pa kliče po resnici in v smešnost zapade goljufija in falsifikacija štetja. V Trstu dajo trije okraj, kjer so leta 1900 našli 2700 volilcev (to je moških starih nad 24 let), 1808 od 1820 glasov za kandidate slovenskega nacionalizma! — To dovolj pojasnjuje umetno stran statistične teze, glasom katere Slovenci do predzadnjega štetja navidezno nazadujejo... Isto se godi iz istega razloga s Srbo-Hrvati v Istri!»

H koncu pa še par podatkov o Jugoslovenih v novih laških provincih sploh, katere mi je v naglici zbral in poslal prijatelj! V to svrhu bo najbolje služilo primerjanje med avstrijskim uradnim štetjem iz leta 1910 in onim uradnim laškim iz leta 1921. V teh podatkih je štet tudi oni del Kranjske, ki je pripadel glasom mirovnih pogodb Italiji, kakor tudi Trbiž z Belo Pečjo, toda brez Reke:

	SLOVENCEV	SRBO-HRATOV	ITALIJANOV	NEMCEV
1910	Goriško 154.564 Trst 56.916 Istra brez Kastva in otoka Krka 53.000 Trbiž in Bela Peč 1.700 Kranjska 60.000	187 2403 142.000 ? ?	355.000	35.000
Skupaj	326.180	144.590	355.000	35.000
1921	Goriško 137.361 Trst 18.150 Istra 47.482 Kranjska s Trbižom in Belo Pečjo 55.944	90.262	519.541	4.185
Skupaj	258.944	90.262	519.541	4.185
Razlika	manj 67.236	manj 54.228	več 164.541	manj 30.815

Iz teh podatkov sledi, da se je izgubilo v novih laških pokrajinah od leta 1910 do leta 1921 kar 121.464 Jugoslovenov in 30.815 Nemcev in to neglede na naravni prirastek prebivalstva v 11 letih. Dočim je razumljivo vsled imelitve v Avstrijo padanje Nemcev, to so bili v Trstu uradniki in železničarji, se ne more razumeti, kam se je moglo preseliti toliko domačih Jugo-

slovenov, dočim kaže naša dežela skoro vedno iste obzore. Bo najbrže imel prav zgoraj omenjeni laški pisec Vivante!

Danes pa, ob 50-letnici plodonosnega truda našega tržaškega dnevnika, moramo konstatirati, da je bilo v Trstu glasom nam nenaklonjenega ljudskega štetja pred petdesetimi leti za eno četrtinko več Jugoslovenov kakor danes.

Ivan Stari: Slavensko radništvo i prijeratna socijalistička stranka

Svaki narod ima svojih crnih i svijetlih dana. Naš jugoslovenski narod u Istri imao je oduvijek najviše crnih dana, jer živi u neprestanoj borbi za svoj nacionalni opstanak. Ipak je u prošlosti, u svojoj nacionalnoj borbi, doživio i po koji lijepi, svijetli dan, koji ga je dizao i sokolio. Jedan takav dan bio je bez sumnje i dan 14. maja 1907. godine.

Štaviše: cijelu godinu 1907. možemo da ubrojimo medju najsvjetlije godine u istarskom nacionalnom radu. U toj se godini naš narod majstorski pripravio za političke izbore, koji su se po prvi put vršili na temelju izravnog, tajnog i sveopćeg prava glasa. Osim toga ustanovila se «Narodna Radnička Organizacija» u Trstu i u Puli.

Priprave za državne izbore godine 1907. bile su upravo uzorne. Cjelokupni aparat: centralni, kotarski, općinski i krajevni izborni odbori, kojih je bilo na stotine, divno su izvršili svoje zadatke. Najviše poteškoća zadavale su našim izbornicima iskrivljene listine, pa je trebalo reklamirati, brisati mrtve i izmišljene, upisati ispuštene, a nepravilno unesene ispraviti. To je zadavalo velikih neprilika, jer su izbornici morali da donesu sobom razne isprave: domovnicu, krsne listove itd.

Kad je prošlo reklamacijsno doba, počelo se sistematski da radi oko javnih skupština i pouzdanikih sastanaka. U to doba bilo je posvuda izbornih sastanaka: i u selu i u gradiću. U samom gradu Puli bilo ih je u svakom predjelu po nekoliko, dok su javne skupštine u Narodnom domu bile prave narodne manifestacije.

Naš narod, svijestan svoje snage, vedno čeka dočekao dan izbora — dan 14. maja.

U zoru 14. maja cijela je Istra izgledala kao pravi mravinjak. Sve se je uputilo prema izbornim lokalima. Tu su se naši izbornici pokazali na dostojnoj visini. Na nijednu provokaciju nisu htjeli da reaguju, već su složno glasovali za narodne kandidate. Zatim su se — iza glasovanja — postavljali na raspolaganje raznim odborima, koji su rukovodili cijelim izbornim aparatom.

Neizmerna nacionalna svijest našega naroda dovela je do pobjede. Naveče 14. maja počelo su stizavati sa svih izbornih sekcija brzopletne i telefonske vijesti, da je malne po cijeloj Istri naša nacionalna misao doživila potpunu i neočekivanu pobjedu, pravi trijumf. Vrhunac oduševljenja nastao je onda, kad je došla vijest, da je za naše kandidate palo 32.000 glasova, za

italijansku liberalnu stranku samo 18.000, i da su Spincić, Mandić i dr. Laginja skoro jednoglasno izabrani, osim toga da dr. Laginja dolazi u uži izbor sa dr. Rizzi-om u puljskom kotaru i sa dr. Bartoli-om u porečkom kotaru. Konačno je došla i ta vijest, da Spadaro, italijanski klerikalni kandidat, dolazi u uži izbor sa italijanskim liberalnim kandidatom Bennati-om u Koprju. To je značilo, da italijanska liberalna stranka nije dobila niti jednog zastupnika, već je morala još jednom da udje u borbu dana 23. maja.

Između 14. i 23. maja spremala se na sve strane borba za uže izbore, kojih je bilo u cijeloj Austriji više stotina.

Medjutim je internacionalna socijalno-demokratska stranka u Beču na svojoj sjednici od 15. maja zaključila, da će svuda glasovati protiv klerikalaca. Na temelju tog zaključka pozvala je italijanska socijalno-demokratska stranka u Trstu (sa proglasom od 21. maja) cjelokupni proletarijat, da glasuje protiv jugoslovenskih kandidata: dr. Rybača u Trstu i dr. Laginje u Puli odnosno u Poreču, jer da su i oni klerikalci.

Taj proglas italijanske socijalističke stranke u Trstu izazvao je najveću buru i nezadovoljstvo medju našim radništvom. Radi toga je najedamput nastala silna agitacija sa strane naših radnika, da se tom nalogu dotično proglasu nijedan slavenski radnik ne smije da pokori. Naprotiv da mora zajednički sa ostalim našim ljudima glasovati za naše, slavenske kandidate. Time je postao raskol u primorskoj «internationalnoj» socijalističkoj stranci — neizbježiv.

Pomoću socijalističkih glasova bili su na užim izborima, dne 23. maja izabrani liberalni kandidati. Odmah nakon užeg izbora je uslijedio raskol i to nesamo u stranci, nego i u svim njezinim sindikalnim organizacijama, što sigurno nisu niti u snu očekivali.

Slavensko radništvo počelo je koncem maja da se dogovara, kako bi se emancipovalo od tržćanske odnosno bečke «internationalne» te je počelo graditi temelje budućoj sindikalnoj «Narodnoj Radničkoj Organizaciji», uzvukom uzor češke sindikalne organizacije. Zanimanje za tu organizaciju je raslo iz dana u dan. Socijaliste su počeli da bjesne proti takvog pokreta i, mjesto da bi sami sebi pripisivali svu krivnju, stali su da bacaju najgornje klevete na naše najbolje radnike. No ni to nije im pomagalo ništa. Naši radnici išli su neustrašivo svojim zacrtanim putem.

Medjutim socijalističkoj stranci to nije bilo pravo, pa je — bojeći se velikog uspjeha novog slavenskog radničkog pokreta — osnovala i jugoslovenski odsjek, misleći da će tim novim popularnim imenom vanredno djelovati na slavensko radništvo. Val novog radničkog pokreta počeo je sve to više da raste. Ogromna većina našeg radništva prekinula je ujedared svak vezu sa «internationalnom» socijalističkom strankom.

Ustanovljenje Narodne Radničke Organizacije u Trstu uslijedilo je u prvoj polovici mjeseca augusta. Oduševljenje za tu organizaciju bilo je tako veliko, da ga pravo može da razumije samo onaj, koji je doživio one divne dane. Tržćanski su Slovenci — zaslugom te organizacije — doživjeli sijajnih manifestacija, koje su uvelike dizale nacionalnu svijest.

Za puljske radnike došlo je još drugo, veće zaračanje.

Socijalistička je stranka odlučila, da imenuje na ispražnjeno mjesto arsenalske bolesničke blagajne mladoga liječnika, dr. De Luca, čovjeka sa nedovršenim naukama i bez poznavanja jezika većine arsenalskog radništva, te da odbije imenovanje uvaženog i iskusnog liječnika dr. Letiša. Ta odluka rasplamtala je još veću mržnju protiv socijalista. Prava je mržnja došla do vrhunca na javnoj protestnoj skupštini u Narodnom domu, dne 21. septembra 1907., odnosno na izvanrednoj glavnoj skupštini delegata bolesničke blagajne dne 22. septembra iste godine, gdje je došlo do potpunog raskola. Na ovoj potonjoj skupštini većina delegata (55) glasovala je za našega iskusnog liječnika dr. Letiša, a manjina (36) za mladoga dr. De Luca. Ovim se danom faktično ustanovila «Narodna Radnička Organizacija» u Puli, a formalno sedam

dana kasnije, na glavnoj skupštini u prisutnosti 1600 radnika.

Sa ustanovljenjem Narodne Radničke Organizacije otpočelo je novo doba za puljske Jugoslovence. Nastojanjem te organizacije veliki je broj radnika našao zaradu u arsenalu i u drugim poduzećima, a osim toga je barem donekle prestalo proganjanje i šikaniranje slavenskih radnika. Jednom djelu nepismenog radništva, koje je stajalo pod uplivom socijalista i njihovih lijepih riječi o internacionalnoj solidarnosti i bratstvu, prijetila je pogibao asimilacije. Zato je Narodna Radnička Organizacija u Puli postavila sebi glavnu zadaću, da osvijestuje kulturno zaostalo radništvo i time onemogući njegovo odnordnjavanje. U tu svrhu je otvarala u svim predjelima grada Pule analfabetske tečajevе, držala poučna predavanja, sazivala skupštine i sastanke, priredjivala zabave i izlete — u jednu riječ: izrabljivala svako sredstvo, za koje je držala da može dovesti radništvo do izobrazbe. Osim toga je valjano tretirala i socijalna pitanja, koja su zasjecala u život puljskih Jugoslovena i radnika. Sve je to imalo svrhu, da odbaci od slavenskog radništva lance ropstva, u koje je bilo zapalo uslijed socijalističkih prevara.

Zadaća, koju je preuzela na sebe Nar. Radn. Organizacija, bila je dobro izvršena. Uprava najvažnijeg zavoda puljskog proletarijata, arsenalna bolesnička blagajna, prešla je već godine 1908. u naše ruke. I tako je ujedared ta velika blagajna postala pravo stjecište radništva. Napomenuta je organizacija uvijek uzela u zaštitu naše ljude, imenovala naše liječnike i druge namještenike (dakako u koliko su bila ispražnjena mjesta). Narodna Radnička Organizacija je poslala slavenske zastupnike u Zavod protiv nezgoda. Razlog je bio na

Dr. Ivan Marija Čok:

Pomen in važnost prosvetnih društev na Tržaškem v zadnjih desetletjih

Dolgo časa je bil naš narod na Tržaškem amorfna masa, brez nobenih posebnih stremeljenj, skoro brez vsake narodne zavesti. Iz sebe ni imel moči, da se dvigne; bil je stalno v odvisnosti drugorodcev, ki so ga obdajali in v katerih interesu je bilo, da se naš narod ne dvigne. Drugorodec, ki ga je kulturno in gospodarsko ter upravno popolnoma obvladoval, ne samo ni imel nobenega interesa, da ga dvigne, temveč kvečjemu, da ga pri vsakem poizkusu napredka ovira.

Od zunaj pa tudi ni bilo nobene sile, ki bi bila naš narod probujala in dvigala, le tu pa tam so se po vplivu dogodkov med ostalim delom našega naroda, ki se je pričel probujati, pokazal kak svetel žarek. Delovanje domačina Godine-Vrdeskega in pa Cegnarja, Dolinarja, Vesela-Koseskega, ki so živel med nami, ter delovanje Rojanske čitalnice v okolici, ter Slavjanske čitalnice v mestu so bili taki svetli žarki. To delovanje pa je bilo bolj sporadično in ni objelo širokih plasti naroda. Da sta se jezik in narodnost pri teh razmerah kljub temu ohranila, je pripisati pred vsem dejstvu neposredne kontinuitete našega življa z vsem zaledjem Trsta. Pripomoglo pa je k ohranitvi še dejstvo, da je narod slišal svojo materino besedo v cerkvi; pa tudi namen drugorodcev, naš narod odtujiti, tedaj še ni prišel do pravega izraza.

Prava doba narodnega probujenja in razvika, ki je objela najširše njegove sloje, je pričela ravno z ustanovitvijo naše politične organizacije in njenega glasila «Edinost». Od tedaj dalje gre naš prepored in razvoj roko v roki z razvojem naše politične organizacije in politične moči, ki je ravno vsled tega tudi toliko bolj rastla, kolikor bolj je napredovalo prebujenje naroda. To delo narodnega probujenja in razvika v preteklih desetletjih se je pri nas vršilo v glavnem potom naših prosvetnih društev. In naše glasilo «Edinost» je imelo pri ustanovitvi in razvoju teh društev in s tem posredno torej tudi pri uspehu njih delovanja tako odličen delež, da se mi zdi pravično in usteno, da se to omenja ob tako častni priliki, kakor je današnja, ko naš list slavi petdesetletnico svojega obstanka.

V tej dobi našega narodnega preporoda na Tržaškem je narod instinktivno začutil potrebo po zdruzevanju. To-liko v mestu tržaškem, in sicer posebno v onih delih mesta, kjer je naš narod močnejše zastopan, kakor v vsakem najmanjšem kraju naše širše okolice so se ustanovila izobraževalna in zabavna društva, ki so postajala shajališče narodno zavedne mladine, pa tudi zrelih mož, ki so tvorili vedno poseben ponos raznih naših narodnih udruženj. Ta doba preporeda se je vršila pri nas seveda sporedno in pod vplivom enakega procesa v ostalih pokrajinah, kjer prebivajo Slovenci. Slovenci so se v tku preteklega stoletja prebudili in pretvorili iz skupine slovenski govorečih ljudi v narod z vsem obilježjem tega, kar

tvori poseben narod, zlasti s svojo lastno kulturo. Toda za pretvorjenje Slovencev v slovenski narod je bilo potrebno predvsem vzbuditi v ljudeh zavest, da tvorijo z ljudmi istega jezika narod. Najvažnejše pri narodnosti namreč niti ni jezik, ki se ga posameznik poslužuje — kakor tudi se to čuje paradokсно —, ampak zavest posameznika, da pripada temu ali onemu plemenu, tej ali oni rasi. Zavest je oni daimon, ki posameznika označuje za člana neke prirodne skupine, navezane nanjo s svojo krvjo.

To zavest vzbuditi med našim narodom, to nalogo so pri nas prevzela in častno izvršila v par desetletjih pred vojno naša prosvetna društva.

Za našega seljaka in delavca je imelo zdruzevanje pomen, da mu pokaže važnost izobrazbe in napredka za njegovo neodvisnost v vsakem, zlasti tudi v gospodarskem oziru. Seljak in delavec sta temelj naroda, zato je potrebno, da se kulturno dvigneta, da s tem narod pridobi zdravo moralno in gmotno podlago svojega obstoja.

Za bolj izobražene kroge pa je zdruzevanje v naših krajih pomenilo spoznavanje potrebe, da se približajo širšim plastem, da so z njim v neprestani zvezi in da razumejo njegovo dušo ter njegove potrebe. Le tako je bilo mogoče združiti vse narodne sile pod okriljem prave edinstvi in narodne sloge v obrambo tega, kar je bilo celemu narodu skupnega. To spoznanje je prišlo med nas predvsem pod silo razmer, v katerih smo živeli. Spoznali smo namreč, da ne velja pričakovati pravice od avstrijskih oblasti in od cesarskega Dunaja, ker, kar so nam dali, dali so nam le iz lastnega interesa. Zato smo uvideli, da se moremo zanašati le na sebe.

V smislu teh načel se je razvijalo pri nas društveno življenje. V mestu Trstu je poleg «Slavjanske čitalnice», ki je zbiralala okrog sebe izobražene kroge, delovalo nekaj pevskih društev, med njimi «Slovensko pevsko društvo» (bivši pevski odsek Delavskega podpornega društva), ki je v devetdesetih letih bilo na višku svoje slave. Poleg nje sta «Kolo» in «Ilirija» posebno vzbujala ljubezen do naše pesmi, in sicer ne le med našim delovnim narodom v mestu, ampak tudi med okoljani, kamor so ta društva prirejala številne izlete in s tem vzpodbujala k ustanovitvi drugih društev po raznih okoliških krajih.

Med pevskimi društvi v okolici se je poleg «Veselite» v Šklednju — enega izmed najstarejših naših društev, ako se ne varam — in «Slave» od Sv. Marije Magdalene Spodnje, posebno odlikovala «Adrija» v Barkovljah po svojem delovanju. Ta društva so nastopila na neštevilnih lastnih in drugih prireditvah ter so dosegala uspeh za uspehom. V zgornji okolici pa je poleg mogočnega «Hajdriha» s Proseka večkrat donel «Zvon» v Opčin v domoljubnih tonih. Vsa društva so se namreč upravičeno ponašala s svojimi pevskimi

Narodno-kulturno snovanje našega naroda v zadnjih desetletjih

dlanu. U tom zavodu bilo je krupnih interesa, koje je trebalo braniti, to više, što je djelokrug tog zavoda obuhvaćao Istru, Trst, Dalmaciju, Goričku i Kranjsku, gdje žive ogromna većina našega življa. Posar nije bio lagan, jer je zavod bio neprijateljski raspoložen prema našem narodu. Da je tome zbilja tako, svjedoči nam činjenica, da je zapostavljao naše ponesrećene radnike i prouzročio, da se je svaka sitnica morala da iznese pred obranički sud.

Na posljektu mogu da ustvrdim još i to, da nije bilo ni politički ni drugog pitanja, za koje se nije interesovalo vodstvo Narodne Radničke Organizacije, iako je organizacija kao takova bila strogo politička. Nastojalo se je svim uplivom, da se svako sredstvo, koje je stajalo na raspolaganju, upotrebi u korist naše nacionalne stvari. Radnička je organizacija u najtežim momentima, u doba međusobne borbe između predstavnika «Sokola» i «Citanice», morala sama da nosi sav teret javnog djelovanja u Puli, jer je svaki rad u ovim društvima bio paralizovan ličnim napadajima, koji su danomice izbijali na površinu i ometavali svaki rad. Ona je u zadnjim predratnim godinama igrala veliku i važnu ulogu, tako da mogu mirne duše ustvrditi, da naš nacionalni napredak u Puli ne bi bio nikada došao do onoga stepena, do kojeg je došao, kad ne bi bilo te organizacije!

Ljudi, koji su se okupljali oko Narodne Radničke Organizacije mogu se sa ponosom obazreti na svoj rad i uspehe. Oni su sa svojom radn. organizacijom pokazali, da je slav. radnik svijestan svoje narodnosti i ne će da bude lutka u rukama kojekakvih «internationalala», koje idu samo za tim, da ga odnarde i dovedu u tminu neznanja. Danas je njihova organizacija mrtva, ali je zato uspomena živa.

zbori, ki so včasih dosegali s svojimi produkcijami lepo umetniško višino. Zato je bil vsakdo ponosen, kdor je mogel sodelovati. Še sedaj vidim v duhu pred seboj markantne postave navdušenih pevcev naših društev, ki so s pravim zanosom in notranjim zadostjenjem nastopali pri prireditvah.

Naša prosvetna društva so polagala največjo važnost na svoj pevski zbor, ker je nam Slovincem petje najljubše in radi pojemo. Toda delovanje se ni omejevalo le na petje, gojila se je tudi dramatika, čitale so se knjige in novine po društvih. Zato naš narodni pokret v tej dobi beleži tudi ustanovitev in poslovanje raznih dramatičnih društev, ki so vsa dosegala častne uspehe. Med temi je v prvi vrsti omeniti «Dramatično društvo» v Trstu, ki je vzdrževalo v bivšem «Narodnem domu» stalno gledališče, zadnja leta pred vojno tudi opereto in celo opero. Med društvii, ki so širila knjige med narod, je posebno uspešno delovalo akademično društvo «Balkan», ki je pred vojno ustanovilo 13 javnih knjižnic v tržaški okolici.

V društvih se je poleg petja, dramatike in zabave ter poleg družabnosti in prijateljstva gojila predvsem narodna misel. Kdor je bil član narodnega društva, je bil narodno zaveden, in kdor je bil narodno zaveden, je bil član narodnega društva. Narodni je bil značaj društva in vsega njegovega delovanja. Pele so se izključno le slovenske in hrvatsko-srbske pesmi. Med hrvaškimi so bile zlasti priljubljene skladbe Ivana pl. Zajca, opernega komponista in njegov zbor «U boj, u boj» iz opere «Zrinjski» se je neštevilnokrat razlegla iz grl naših pevcev vseh naših društev; med srbskimi pa je bila posebno draga našim zborom ona krasna skladba Slovencev Jenka: «Što čutiš, Srbine tužni...?».

Najmanj po enkrat na leto je vsako društvo priredilo svojo tradicionalno «veselico», kjer se je pelo, tamburalo, deklamiralo, predstavljalo. Narodni duh, ki je prej prevejal celo društvo in vse njega člane, je o priliki takih prireditvah objemal ves zbrani narod. Udeležiti se veselice, je bilo veselje, zabava, pa tudi narodna dolžnost in zato tudi narodni ponos.

V vseh društvih in pri vseh prireditvah je vladal vedno najlepši red, vzorna disciplina in medsebojni spoštovanje. Nobeden, niti najmanjši neprijeten dogodek ni znan iz vse te dobe, ko se je vršilo nebroj narodnih prireditvah. V vseh omenjenih pevskih in bralnih društvih, kakor tudi v vseh čitalnicah in drugih izobraževalnih društvih je poleg tega vladal skozinskoz demokratičen duh. Duševni in ročni delavec, bogataš in revež, duhovnik in proletar, sta se našla tu kot jednaka med enakimi. Čutili smo, da nas vseh edini ena misel, ena beseda, ena kri. Zato je bilo tako društvo kakor ena družina. Še več; vsaka veselica je združila ves narod, ki se je udeleževal včasih takih prireditvah v ogromnem številu, v eno skupnost, kakor v eno samo družino.

Od tod se razume oni veliki pomen, ki so ga imela naša društva za naš narod. Z navdušenjem, skoro bi dejal z vriskajočim veseljem, in istočasno s resnim ponosom, je vsak posameznik

sodeloval pri našem društvenem življenju. Kako tudi ne? Saj ni bilo priložnosti delovanja nič grdega in nič slabega. Nasprotno, vse delovanje je bilo plemenito in izobraževalno. Slonelo pa je na narodni podlagi. Tudi to je bilo prav in dobro. Gojili se je pravi nacionalizem, samo oni, ki imajo plemenite cilje, samo oni, ki je želel, da se naš narod duševno in sploh v vsakem pogledu dvigne, brez nobene škode za nikogar drugega. Ne hujkanja, ne mržnje do drugega — nič hudičevega ni bilo; saj narode je tudi Bog ustvaril, da tekmujejo med sabo, torej je bilo tudi to delo božje delo. Narodni duh je bil podlaga našemu društvenemu delovanju, kakor je bil podlaga vsemu delovanju velikega apostola Mazzinija med Italijani ali na pr. škofa Slomška med Italijani ali na pr. škofa Slomška ni omejevalo na zbijanje narodne zavesti, temveč je imelo za cilj prosvetiti narod v vsakem pogledu. Zato so imela naša društva važno kulturno misijo, ki so jo v polni meri izvršila. Bila so buiteljji in graditeljji zavesti in zrelosti naroda in zato najzaulžnejši pionirji naše narodne samohrane in bodočnosti.

Mnogokrat se je čul očiček, češ da nam taka izobraževalna društva ne bodo mnogo pomagala, da nam «veseličarsko delo» ne bo mnogo hasnilo, ter da so nam temveč potrebne ekonomske, finančne in socialne organizacije. Tudi te so prišle že v precejšnjem številu med nas, in da ni bilo vojne, bi bilo gotovo naše delovanje tudi na tem polju vzcvetelo. Toda, ob-

jektivni opazovalec in poznavalec naših razmer mora priznati, da je bilo nredno delo naših izobraževalnih društev potrebno in da je ravno to ustvarilo podlago za drugo bolj realno delo. Naš narod, tu, se je v dobi, ki jo imamo pred očmi, prebujal k narodnemu delu in se s tem pripravljal na drugo veliko delo, ki ga je čakalo na gospodarskem polju. S čisto, nedolžno dušo in z mladeniško razigrano navdušenostjo se je kljub težkim prilikam, v katerih je živel, vrgel v vrtnice življenja. Bila je to romantična doba, doba mladega pogumnega fanta, ki začenja stopati v življenje in rušiti ovire, ki se stavlja na pot njegovim ciljem. To dobo je že skoro prekorčil, približal se je zrelejši čas ekonomskega ustvarjanja, a tedaj je prišla vihra — svetovna vojna, ki je prekrizala toliko računov. Ostala je vsaj — tradicija naših društev in njihovih uspehov.

Z mirno zavestjo smemo zato trditi, da je glavna zasluga naših prosvetnih društev in njihov delovanja v preteklih štirih desetletjih ne samo visoka in trdna narodna zavestnost našega naroda, ampak tudi njegovo visoko kulturno in moralno stališče, na katero zremo s ponosom, in njegova politična zrelost, na katero z mirnim srcem zaupamo.

Naši «Edinosti» pa, ki je ob vsaki priliki in na vsak način pospejevala društveni razvoj, — in brez njene pomoči se ne bi dal zamisliti tak razmah, kakor ga je bil zavzel pred vojno — je uspeh, ki je bil dosežen, v najlepše plačilo, v največje zadoščenje.

Vrsti omenjenih in drugih odličnih mož, so se pridružili pozneje Andrej Volarič iz Kobarida (1863—1896) s svojimi iskrenimi in svežimi skladbami, ki so se kmalu širile med narodom, Ivan Laharnar iz Sentviške gore (*1866) in za cerkveno petje Ivan Kokošar iz Hudejužne (*1860). Nadaljevanje te vrste delavnih mož tako na skladateljskem kakor na glasbeno-prosvetnem polju so tvorile osebe kakor H. O. Vogrič iz Tolmina, sedaj v Mariboru, ki je deloval večinoma v Trstu, in Vinko Vodopivec iz Ročinja, oba z zelo popularnimi skladbami. Vrsta s tem ni nikakor popolna. Iztaknjen so se le važnejše osebe iz pripravljane dobe našega glasbenega življenja, to je od njegovega prepoda do nastopa novih mož, ki so začeli stopati vzporedno z drugimi narodi. Kajti dotedanja naša glasba, po ogromni večini pevski, je bila z ozirom na gigantstvo in razmah, ki sta v istem času dila glasbo zapadnih narodov in že samih Rusov in Čehov (tedaj je zavladal v glasbenem svetu Wagner!), še v povojih, je bila dete, sicer krepko in pogumno, a vendar še dete. A to dete je moralo rasti, in ker je bilo v njem skrite mnogo notranje sile, je tudi hotelo in hitro hotelo rasti. Nastop XX. stoletja je tudi zares prinesel to dete v obliki že krepkega mladeniča. Glasbeni prepod po slovenskem svetu (karakteriziran z ustanovitvijo glasbene revije «Novi akordi» urejene od dr. Gojmirja Kreka) ni ostal brez sledu pri nas. Počasi o poslednje je začela moderna struja zbirati nove delavce in dajati udarec za udarcem «junaški dobi» naše glasbe, ker se je ta že preživela. Tako je bilo tudi onim odličnim in nikdar zadostno izražena priznanja vrednim glasbenim delavcem usojeno prepustiti nadaljevanje kulturnega dela novim ljudem, sposobnejšim in doraslim večjim umetniškim zahtevam novejšega časa. To je naraven pojav, ki ga lahko srečamo na vseh poljih kulturnega in znanstvenega delovanja in snovanja, ki pa ne sme inferiorizirati važnost in pomen predhodnega dela napram novemu, ker se je poslednje razvilo ravno iz njega. Tako je doživel tudi naš narod tisto močnejšo preukojico v glasbi, brez katere ne bi mogel niti misliti na to, da si pridobi kdaj ugled po svetu.

V manjši meri je segla umetna pesem v življenje naših hrvatskih sodelavcev v Istri, čeprav so se trudili tudi tam odlični možje za njeno uveljavljanje. Iztakniti treba predvsem komponista domačina in nositelja pevске istrske kulture, Matko Brajša Rašan-a, ki se je razen tega odlikoval s pridnim nabiranjem i s harmonizovanjem istrskih narodnih popevk, posvetnih in cerkvenih. Tudi njegova pesem je polna zanosa, v duhu Zajčevem. Velik vpliv na razvoj hrvatske glasbe v Istri je imel indirektno tudi G. V. Brož, ki je sicer služboval na Sušaku, toda ravno s tem prišel v ozko dotiko z glasbenim življenjem v Istri tako glede petja kakor glede tamburanja, ker je bil Sušak mnogo obiskovan od hrvatske šolske mladine iz Istre.

Glasbena udruženja.

Delovanje na pevskem polju se je udeleževalo sprva v posebnih ad hoc stvorjenih skupinah pevcev. Iz njih so se polagoma razvila naša pevška društva, ki so bila skozi dolga desetletja stebri splošnega kulturnega dela. Zanimanje našega ljudstva za to glasbeno branjo se rastle čim dalje bolj, tako da je v zadnjem času pred izbruhom vojne že vsaka večja vas imela svoje pevsko društvo, ki je skrbno gojilo petje in se udeleževalo tudi v splošnem prosvetnem delu, posebno na polju dramatik. V enaki meri so se udeleževala tega dela tudi katoliška in druga izobraževalna društva, razne Čitalnice, klubi in krožki. Nočem, da bi se komu prikrajšala čast na tem polju, in zato raje opustim navedbo društev po imenu, ker bi šlo preveč na dolgo in ker izkaz zares ne bi mogel biti popoln. Isto velja o raznih malih in večjih zborovodjih, ker vsi imajo relativno zaslugi pri zgradbi naše glasbene stavbe. Zato moramo njihovo delo znati a priori primerno ceniti: s tistim delom so se postavljali glavni zidovi, ki se sedaj oblikujejo in modernizirajo.

To velja tudi o onih udruženjih, ki so se pa šele v zadnjem desetletju prejšnjega in prvem sedanjega stoletja — bavila tudi z ostalo glasbo — čeprav v skromnih mejah. Mislim tu na tamburaški zbor, ki se je posebno v omenjenem času gojil z veliko vmeo in ki mu je bil duša in specialist H. O. Vogrič. Tamburaški zbor je bil zelo priljubljen v mnogih istrskih krajih, kjer je skupno z nekaterimi pevskimi društvi vršil potrebno prosvetno delo; škoda, da je ta narodni orkester zgubil pri nas teren in da je sploh zgubil svojo umetniško veljavo. Mislim dalje tudi na razna godbena društva, ki so obstajala po vaseh. Niso bila prvega reda in služila so večinoma plesu, ampak že dejstvo obstoja samega je moralo za enkrat biti razveseljivo. Organizacija njih delovanja bi gotovo dovela do dobrih rezultatov. Sporadično so se našle celo orkestrske skupine sicer v skromni obliki, ampak z resnejšimi cilji, kar je glavno (Gorica, Trst - Sv. Jakob, Idrija, Postojna, Opatija in dr.), in nekatere delujejo tudi dandanes, zlasti idrska in postojnska.

Najvažnejša pa so bila le pevška društva, ki so si pri raznih nastopih pomagala medsebojno s sodelovanji pri koncertih. Kakor je bilo njih delovanje tedaj tehnično lažje, tako so naletala na poteškoče, ko so morala slediti novemu toku glasbe. Moderne kompozicije zahtevajo razmeroma velike glasbeno-teoretske izobrazbe, ki jo naša društva po ogromni večini pogrešajo, in mnogo bolj izurjenih zborovodij, ki jih je pravzaprav tudi zelo malo. Tu pa tam se opaža kak pojav dobre volje, hotelo bi se stopati po novih poteh, a zmanjkujeta tla. No, ne obupajmo, ker čas popravi vse, samo je treba delati. Število pevskih društev dandanes ni več tako veliko kakor

nekadaj. Nekatera so morala utihniti iz političnih razlogov — upajmo, da tudi to ne bo trajalo dolgo, ker Italija, zibelka evropske glasbe in mati najodličnejšega glasbenega naroda, bo morala spoznati, da je naša ljubezen do petja res iskrena in samonikla in da je naše pevanje namen samo sebi — nekatera radi pomanjkanja sredstev, glasbenikov, pevcev, instrumentov itd. Morda se popravijo razmere tudi v tem pogledu, ako nam bo dobra volja dala tudi moč za nadaljevanje z gojitvijo petja. V ne mali meri bodo doprinesli k temu gotovo naši

Glasbeni zavodi

Vse, kar je bilo povedano do tu, je slika o konglomeratu našega glasbenega življenja. Povsod se je delalo, pelo, igralo, a brez enotnosti. Potreba gotovega usmerjenega glasbenega delovanja je dovela do ustanovitve glasbenih zavodov. Slovenska glasba je imela že svoj centralni glasbeni zavod v Ljubljani. Bila je to Glasbena Matica, ustanovljena leta 1872, ki se je sprva bavila z zalaganjem muzikalij, a je pozneje postopoma uvedla tudi glasbeno šolo ter ustvarila svoj vzorni pevski zbor, orkester in z daljnim spopolnjevanjem se je razvila v današnji konservatorij. Iz tega središča so odhajali žarki na vse strani slovenskega sveta in pod njegovim okriljem so se ustanovljale podružnice po raznih krajih in z istimi cilji, in končno — leta 1909 —, ko se je njena potreba posebno krvavo občutila in so se mudili v Trstu ugledni glasbeniki, kakor na pr. Emil Adamič, tudi pri nas, po zaslugi velikega prijatelja glasbe dr. J. Slavika in učitelja Karla Mahkota, sedaj upravitelja Glasbene Matice v Ljubljani. V Trstu se je sicer že par let poprej skušala ustanoviti glasbena šola pod okriljem pevškega in glasben. društva «Trst» in pod Vogričevim vodstvom, a radi materialnih poteškoč in slabe moralne zaslobe je morala žal kmalu prenehati. Isto velja tudi o glasbeni šoli šentjakobske «Čitalnice». Nasprotno pa je novo «Pevsko in glasbeno društvo v Trstu» kot podružnica Glasbene Matice v Ljubljani zadelo na rodovitna tla in dobro napredovalo. Po vojni se je vsled spremenjenih političnih razmer odcepilo od Centrale ter se konstituiralo v samostojno Tržaško Glasbena Matico, ki jo v umetniškem oziru že lepo vrsto let vodi konservatorist prof. Viktor Šonc.

A že deset let pred Trstom so bili povsem samostojno ustanovili Goričani svoj glasbeni zavod: Pevsko in glasbeno društvo v Gorici, ki se je pozneje tudi prelevilo v podružnico Glasbene Matice ljubljanske, a je po vojni zopet postalo samostojno. Duša temu zavodu je bil do vojne konservatorist mojster Josip Michl, ki ga je zlasti s svojim pevskim zborom povzdignil do ugledne umetniške višine. Zraven je vodil glasbeno šolo, na kateri poučuje od nekadaj tudi sedanji šolski vodja in skladatelj, za razvoj glasbenih razmer na Goriskem zelo zaslužni Emil Komel. Zavod prireja večkrat koncerte, dasi se ima boriti z raznimi poteškočami tehnične in gnotne narave. V še večji meri velja to za tržaško Glasbena Matico, pri kateri neumorno deluje poleg Šonca tudi violonist Avgust Ivančič.

Oba zavoda se trudita, da po danih razmerah vršita svojo dolžnost in zadostita najnujnejšim zahtevam. Sadovi njih delovanja se lahko opažajo povsod. Marsikdo je dobil najvažnejšo glasbeno podlago ravno pri teh zavodih, tako da je imel lahko delo končati svoje nauke na konservatorijih. Kajti prvotni namen teh zavodov je bil ravno ta, da se stvori poljudno glasbeno izobraževališče, dostopno vsem, torej širšemu občinstvu po mestih, ker se je število muzikalnih analifabetov, ki je itak povsod obilno, moralo za vsako ceno zmanjšati, ako se je hotelo pripraviti v občinstvu razpoloženje, ki je potrebno za boljše razumevanje trajno napredujoče glasbene umetnosti. Mi potrebujemo ravno in predvsem glasbeno vzgojeno občinstvo, in iz tega razloga ne more nikoli biti dovolj ocenjeno delovanje takih zavodov. Ako pa bomo mogli razen tega kdaj pokazati, da je iz njih vrst izšel tudi kak obče priznan glasbenik, kar se more v bodočnosti prav lahko zgoditi, tedaj bo naš ponos lahko toliko večji.

Naravno je, da oba zavoda skrbita indirektno tudi za prepotrebno cerkveno petje. Tržaška Glasbena Matica je celo poiskala z direktnim izobraževanjem podeželnih organistov, a zmanjkala ji je moralna opora. Pred vojno pa je obstajalo tudi v naših krajih društvo, ki je skrbelo za reformo in povzdignje cerkvene glasbe. To je bilo Cecilijansko društvo v Gorici, ki ga je ustanovil ob krepki podpori duhovništva bivši župnik Ivan Kokošar. Društvo je izdajalo letno pun ezveček cerkvenih skladb ter prirejalo vzorne cerkvenoglasbene produkcije.

Delovanje glasbenih zavodov pa je prineslo tudi spremembo na koncertnem polju, ker so se odslej uvrščali v javne koncerte tudi pevске točke izvajane od naših najboljših umetnikov, kakor na pr. sopranistinja Mire Costaperaria-Dev, basista Julija Betetto, Josipa Križaja in raznih drugih. Razen tega so skrbeli za razširjenje glasbenega obzorja naših ljudi in zanimanja za tehnično naprednejšo glasbo s pritegnitvijo raznih umetnikov instrumentalistov in raznih orkestrskih skupin. Tako so uvajali občinstvo v splošno panogo glasbe, nudeč mu najraznovrstnejše glasbene hrane, posebno pa poznavanje

instrumentalne glasbe,

ki je bila pri nas prej zelo zanemarjena. K razumevanju te vrste glasbe, ki je pri drugih narodih medtem bila dosegla že mnogo večjo stopnjo nego zborovska, so pripomogle tudi vsakoletne večkratne produkcije naših glasbenih gojencev, še več pa raznih umetnikov, ki so prirejali koncerte na naših odrih. Naj bo omenjeno, da že sama imena umetnikov kakor Kocjana,

Ondrička, Prihode (ki je svojo gloriozno glasbeno turnejo otvoril ravno s koncertom v dvorani bivšega Narodnega doma v Trstu pod okriljem Tržaške Glasbene Matice) zadostujejo, da se zabeleži prvovrstnost teh prireditev, neglede na neštete domače umetnike, kakršni so bili Baloković, Trošt, Ličar, Kumar in dr. Tudi v orkestrskem ansamblu smo imeli mnogo uglednih in pomembnih koncertov. Nekdanji avstrijski vojaški orkestri, ki so se pritegovali k našim koncertom za sodelovanje, so nas seznanjali zlasti v Trstu in Gorici z marsikatero fino simfonsko skladbo iz slovenskega sveta. Omeniti je potrebno zlasti tržaškega kapelnika in poznejšega učitelja pri Tržaški Glasbeni Matici, Petra Teplega, ki je gojil to koncertno stran naravnost sistematično in s posebnim okusom, pa čeprav se je moralo očitati orkestru kot takemu nekaj duh komisa, ki se je odražal tudi pri koncertih. Pa tudi drugače se je pojavljala volja do udeleževanja v orkestralnem oziru. Z velikimi žrtvami je skušala to šentjakobska «Čitalnica», dalje Skedenj in Gorica. Posebne omembe vreden je poizkus glasbenika Topiča leta 1919, ki je kot vodja glasbene šole sestavil priznan godalni orkester ob splošnem odobravanju njegovega umetniškega stremjenja. Dandanes nam je to nemogoče. Iz mesta se je izselilo občutno število našega življa in z njim tudi mnogo glasbenih sil. Zato bo treba res naporena in vztrajnega delovanja, toliko od strani glasbenih zavodov kolikor od posameznikov, in potem si bomo morda ustvarili možnost za obnovo naše instrumentalne glasbe, ki je zaenkrat zopet omenjena na izvežbanje pianistov in vijolinistov po glasbenih šolah.

Sklep.

Predmet ni izčrpan s tem, kar je povedanega tukaj. Moralo bi se omeniti tudi stremjenje naših glasbenih zavodov in privatnikov po zalaganju glasbenih del, toda to je spojeno z velikimi poteškočami gnotne in tehnične narave. Tržaški Glasbeni Matici se je posrečilo le enkrat izdati muzikalije (Petnajst zborovih pesmi leta 1921) in tudi Učiteljska Zveza je le z veliko poztvovalnostjo zamogla izdati sedem zborov pod naslovom «Plamenj», dalje moderno zbirko otroških pesmi ter še par zborovih pesmi posebej. Tu pa tam je prinašala «Mladika» kakšno glasbeno prilogo in redkateri privatnik je zalagal skladbe kakor na pr. Jakob Štoka Vogričevo spevoigro «Moč uniforme». Po lepem delu so si morali skladateljji celo sami zalagati svoje skladbe, kakor na pr. Vasilij Mirk svoje razne večje in manjše klavirske skladbe. To je težka panoga glasbenega delovanja, ker naša gospodarska moč ni tako velika, da bi dovoljevala uspešno udeleževanje na tem polju.

Kljub temu velikemu nedostatku imamo iz sedanjih kratkih sumaričnih prikazovanj — čitateljji naj oprostijo, ako se pri tem zopet «sključujemo na uvodoma omenjene razloge — v glavnem občutek, da se naša glasba v Julijskih Krajih razmeroma še dobro razvija, da se okus občinstva boljša, da se njena dinamična sila stopnjuje. Tudi tu igra, je treba priznati, veliko vlogo dejstvo akcije in reakcije kakor v vsem delovanju človeštva, toda v glavnem opazamo voljo do napredka in do razmaha, čutimo, da moramo dalje in višje, ker imamo voljo za to. S tem bi bila naloga zgodovinskega pregleda o razvoju našega glasbenega življenja pri kraju. Preostajala bi še najnovjša doba, ki je bolj predmet sodne opazovalca in kritika; vendar, da se kolikor možno bližamo temu, ki se mu pravi splošna slika, naj sledijo še nekateri podatki.

Vpliv najnovjših smeri v glasbi je tudi v naših krajih zelo velik. Naši sedanji glasbeniki so po ogromni večini glasbeno napredni. Najmodernejši med njimi je Gorican Marij Kogoj, globoka in izvorna narava, komponist ljubkosti in ekstravaganč hrkatu, in za novim stremijo tudi odlični glasbeniki, kakor na pr. Ivan Grbec v Trstu. Izven naše domovine pa delujejo mnogi naši ljudje na najodličnejših mestih. Kot zborovodja prvega slovenskega zbora pri Glasbeni Matici v Ljubljani deluje že par let Srečko Kumar, iz naših Brd doma, mož podjetne in impulzivne narave, ki je tudi v naših krajih odlično pripomogel moderni pesmi do veljave s pomočjo slovitega pevškega zbora naše Učiteljske Zveze, kateri se ob prostem času še sedaj poztvovalno postavlja na razpolago, prireajoč koncert za koncertom ob raznih prilikah. V Ljubljani deluje dalje na izredno važnem prosvetnem mestu kot ravnatelj opere slovenski Hrvat in priznan glasbenik Mirko Polič iz Trsta, prvi in tudi edini kapelnik na našem nekdanjem opernem gledališču v Narodnu v Trstu, pod okriljem Dramatičnega društva v letih 1910—1914. Njegova je zasluga, da smo imeli priliko slišati tu v svojem jeziku poleg raznih operet tudi lepe opere, kakor: Smetanovo «Prodan nevesto», Zajčevu «Zrinjski», Parmovo «Ksenija», Weberjevega «Carostrelca» i. dr. — Vojna nam je to ukinila, le proti koncu vojne je gostovala v Trstu zagrebška opera z odličnimi, tudi od Italijanov splošno priznanimi umetniškimi močmi. Ti pojavi pa so bili vsi kakor zvezde repatice: prihajajo, zažarijo in potem bežijo v vsemer, v brezkončnost. Morda se z dobro voljo spet kdaj povzpnejo do te točke? V Ljubljani pa je še tretji glasbenik iz naših krajev na odličnem mestu. To je St. Premr iz Št. Vida pri Vipavi moderen glasbenik in skladatelj celo v svojih cerkvenih skladbah in kot regens chori ljubljanske prestolnice merodajen za razvoj glasbe med Slovenci sploh. Tako je pravzaprav tudi mnogo drugih naših glasbenikov izven našega ozemlja. Naj omenimo še posebej prof. Sašo Santla, akademičnega slikarja in obenem skladateljja, ki je svoječasno deloval na glasbe-

B. Krinsky:

Glasbeno življenje v zadnjih desetletjih

Da bi se na tem mestu mogla podati popolna slika našega glasbenega življenja v zadnjem polstoletju, je izključeno. Predvsem je prostor preozko odmerjen, pa tudi čas prekratko prirezen. Potem ovirajo celotno sliko razni predmetni momenti sami. Politična razcepljenost, ki vlada od nekadaj v naših krajih, je imela za posledico raznočlani razvoj kulturnega življenja, diktiran od načina vladavine v posameznih pokrajinah, tako, da je enotno zbiranje in predložanje podatkov onemogočeno. Razen tega vlada tudi precejšnja bistvena razlika med slovenskim življenjem na eni in hrvatskim na drugi strani, razlika povzročena po različnih okoliščinah, ki so vsem znane in o katerih ne moremo razmotrivati na tem mestu.

Celotna slika je torej težka stvar. Toda v tej zamočanosti kulturnega kompleksa našega celokupnega ljudstva se odlikuje ena jasna in globoka poteza, ki je vsem skupna: ljubezen do izobrazbe sploh in ljubezen do petja še posebej. Ta ljubezen je dala voljo in moč, tako, da je bila marsikatero skoraj nepremostljiva ovira premagana v korist prosvetnega stremjenja in prosvetnih ciljev. Naše ljudstvo je v tem oziru še razmeroma mlado, ker je bilo skozi šestdeset let gospodarsko večinoma odvisno; zato pa se je omenjeno stremjenje izražalo v potencirani meri, ko se je ljudstvo materijelno emancipiralo, kakor da bi hotelo naknadno v hitrem tempu doseči ono, kar je v prejšnjem gospodarskem zaenjujstvu zamudilo.

Vsi narodi, vse človeštvo rado poje: vsak po svoje. Podnebje in gospodarske prilike vplivajo na posamezne skupine ljudi in jim prikrajajo poseben način materijalnega življenja, a jim vzbujajo tudi izrazito in različno duševno razpoloženje. Gotovo bi delali komu krivico, ako bi hoteli temu ali onemu narodu dajati prednost glede njegove veljave, ker vsak je produkt ali odsev svoje ožje prirode. Le izraba duševnih zakladov je različna v posameznih narodih. Nekateri so imeli priliko stopnjevati svoje duševne zmožnosti do izredno visoke točke, drugi zopet so zaostali in skušajo, kako bi se rešili iz tega nerazmerja kar najuspešneje. K poslednjim spadajo malodane vsi slovanski narodi, ker so vstopili v vesoljni glasbeni svet, se uveljavili v njem in vplivali nanj razmeroma pozno. Šele pred dobrim stoletjem so začeli Rusi, Poljaki in Čehi, in še pozneje južni Slovani. Ta okolnost pa ne moti njihove veljave na svetu, ker so si njihovi predstavniki deloma že priborili častno in enakovredno mesto poleg svojih sovrstnikov iz drugih narodov, deloma pa si sedaj odpirajo vrata med širši svet. Njih žilavost in nadarjenost nam jamčita, da se bo v dohodnem času ves kulturni svet zanimal za našo glasbo. Glasba je sicer vesoljna vez, ker je izraz čistega srca, odsev zlahkne duše, celota najplemenitejših nagovov, toda kljub tej vesetranski vezi nosi vsak narod svoje posebno glasbeno obeležje, ki mu ga vsili okolica, v kateri raste. Tako imajo tudi slovanske glasbe svoje izrazito lice, svojo posebno zanimivost, in ravno te lastnosti so ji pripomogle in ji še pomagajo do uveljavljanja v splošnem kulturnem življenju. Predvsem je

Ljudska ali narodna pesem

oni bogati zaklad, iz katerega zajemajo glasbeniki snov za umetniško glasbo. Pesem, ki je nastala v ljudstvu samem, ki jo širi in poje ljudstvo samo, je njegovo življenjsko zrcalo. Zato je tudi tako zelo različna pri posameznih narodih. Vsak se divi skladim kantilenskim napovom italijanske narodne pesmi, vsak občuduje močnost in veličasten izraz nemške pesmi, ugaja mu ravnotako lahkotnost francoske kakor zamisljenost irske, in je gotovo ganjen tudi ob slušanju globoke melanholije, ki tiči v ruskih in srbskih ali hrvatskih narodnih pesmicah, in ne nazadnje tudi ob milih

planinsko in fantovsko navdahnjenih slovenskih. Pred petdesetimi leti je res prevladovala narodna pesem v grlu ljudstva, skoraj okorna, toda naravna. Kakor vsi alpski narodi, tako pojejo tudi Slovenci večglasno: znamenje muzikalne nadarjenosti. Hrvati in Srbi, že daleč od takih vplivov, pa imajo po večini enoglasne pesmi, a zato toliko globlje. V slovenskih narodnih pesmicah prevladuje prešerna nota, motiv ljubezni, vina in petja, ki diha zdravo naravno planinskega zraka, v srbohrvatskih pa sluti brezmejno otožnost in bol, ki jo povzroča sicer ljubljena, v ostale pa samotna, včasih nehvaležna in trpka domača gruda. Narodna pesem je tedaj v ljudstvu še več veljala nego dandanes: bila je v resnici skoraj edina duševna hrana našega ljudstva poleg nabožnih pesmi, ki jih je slišalo v cerkvi. Umetna pesem je bila redka prikazen, ker ni imela tradicije. Sicer bi se zamogel ravno mi sklicevati na slavnega skladatelja naše krvi, ki je živel v drugi polovici XVI. stoletja, bil je to Jakob Petelin (po tedanjem običaju polatinjen v Jacobus Gallus ali pomencen v Jakob Handl ali Hanel), Idričan, znan po vsem glasbenem svetu kot odlični skladatelj; in v XVII. stoletju je deloval na glasbenem polju tolminski vikar Visentinij kot priznan skladatelj. Njuno delovanje pa ni pustilo sledov v slovenski glasbi. Tako smo prišli v XIX. stoletje skoraj goloroki, le s svojo narodno pesmijo v srcu in na ustih, celo brez domačega «kola», in tako smo živeli lep čas.

Toda ravno v onem času se je vršil prepod naše književnosti. Novi duh je zvalil nove lirčne in nabožne pesnitve, ki so bile umetniško bolje podane, in te so kmalu dobile tudi svoje nove napeve, ki so postavili temelj za

Umetno pesem.

Gregor Rihar, Blaž Potočnik, Juraj Flajšman, Kamilo Mašek, Valentin Stanič (na Goriskem) in drugi so otvorili vrsto, ki je kmalu postala last bratov Ipavcev, Davorina Jenka, Franja Gerbiča, Antona Nedveda in mnogo drugih. Njihove pesmi, ki so dobro pogodile narodni duh, so se tudi hitro širile med ljudstvom. Bile so v bodrilo drugim in ne med zadnjimi tudi skladateljem iz naših krajev. Ob njih so nastale popularne skladbe, ki so jih zložili Avgust Leban (1847—1879) in Josip Kocijančič (1849—1878) iz Kanala, Danilo Fajgelj (1840—1904) iz Idrije in Fran Ser. Vilhar iz Senožec (1852), sedaj v Zagrebu. Skoraj vsi imenovani skladateljji in tudi marsikateri še neznanji so umeli tako fino zadeti duh ljudskega petja, da so nekateri njihove pesmi kar ponarodele. Oni sami so bili tudi vestni in navdušeni prosvetni delavci, in ravno potom njih je naše ljudstvo začetkom zadnjega petdesetletja zadobilo prvi močnejši kulturni krst. Pribiti pa je treba, da so vsi tedajji glasbeniki skladali tako cerkvene kakor posvetne pesmi. Katoliška cerkev je že po svoji tradiciji tako usmerjena, da pri božjih službah kliče v enomer po novih skladbah in tako se je zgodilo tudi pri nas in se dogaja še dalje. Posvetne pesmi pa so bile po svojem značaju ali lirčne narave ali junaškega duha in prave pesmi budilke. K njihovim dramilnim akordom so se kmalu pridružile in vzljubile tudi hrvatske narodne in umetne pesmi, zlasti Zajčeve, ki so po svoji prikupni melodioznosti in notranji sili močno učinkovale na dušo našega ljudstva in ga vzpodbujale in navdahnile z vero v njegovo sposobnost do kulturnega življenja, enakovrednega onim drugim narodov. V tem duhu so delovali med nami tudi drugi slovenski skladateljji, ki so se mimogrede ali stalno mudili v naših krajih, med njimi posebno Anton Hajdrih iz Ljubljane (1842—1878), ki je svoje najlepše in najpopularnejše pesmi uglasil na naših tleh, in Anton Hribar iz kamniške okolice (1839—1887), ki je služboval v Gorici.

nem polju posebno v Pazinu, a sedaj službuje v Ljubljani. In kdo ne pozna tenorista Josipa Rijavca, stebra beogradske opere, tenorista Šimenca Marijana in baritonista Primožiča na zagrebški operi? Kot vodja Glasbene Maticice v Celju pa deluje znani violonist Karlo Sancin iz Šklednja in tako je mnogo drugih in še jih bo. Mnogobrojni so naše gore listi, a pri nas, žal, le malo. Predpogoji so zanje prešibki. A ven-

Josip Prunk :

Razvoj slovenskega gledališkega življenja na tržaškem

Kdor je imel priliko in zanimanje zasledovati list "Edinost" tekoma njegovega plodnosnega in značajnega delovanja v zadnjih 50 letih, odkar obstaja, ali vsaj tekoma zadnje daljše dobe, — ker jih ni dosti več, ki so mogli po svoji življenjski dobi kritično spremljati "Edinost" od njene rojstva pa do danes — lahko ugotovi z zadovoljenjem, da je zbirka teh 50 letnikov "Edinosti" kaj verna in minuciozna zgodovina vsega slovenskega gibanja, posebno na Tržaškem. Narodno-politični razvoj našega življenja predvsem, a nič manj gospodarski in posebno kulturni, kakor je zrastle večinoma samoniklo od prvih početkov pa do precejšnjega razmaha, imajo svoje verno zrcalo v malih in večjih noticah, poročilih, naznanilih, kritikah in polemikah tega lista. Kdor bi hotel napisati zgodovino našega slovenskega življenja na Tržaškem v narodno-političnem, gospodarskem in kulturnem oziru, bi imel v teh 50 letnikih lista "Edinosti" glavni vir, iz katerega bi lahko izdalo, deloma izčrpano povzel potrebno gradivo. Žal, ne vem, ali je kak osebna ali kak organizacijska lista srečna, da ima vseh 50 letnikov skupaj. Komaj verjamem! Premalo važnosti se je potalo svojetično, ob postanku lista, na to, preveč razburljivih in pretresljivih časov je list preživel v zadnjih letih, da bi se bilo komu posrečilo, sestaviti in ohraniti tako važno in pomembno zbirko. Na vsak način naj bi se kak organizacija ali korporacija, morda sama uprava lista, baš ob trenutku tega pomembnega jubileja 50-letnice lista zavzela z vsemi možnimi sredstvi, da bi sestavila tako zbirko vsaj v enem izvodu, in če že ni mogoče popolno, vsaj kolikor mogoče popolno, ter bi jo varno shranila, kakor rečeno, kot nekak glavni vir zgodovine slovenskega življenja na Tržaškem. Nehote se mi je narinila ta misel, ki me je mnogokdaj okupirala, in sem jo moral zapisati ob tej priliki, četudi sem na ta način prav za prav zašel s svoje določene poti.

Moja naloga in moj namen je bil, govoriti na kratko o razvoju gledališkega delovanja na Tržaškem. Ko sem se lotil te naloge, mi je drastično stopilo pred oči, kako dobro bi mi služili letniki "Edinosti" v to svrhu. Ker jih pa nimam na razpolago in tudi drugih konkretnih zapiskov ne, stopam golih rok k tej nalogi. Pa morda je dobro tako; kajti če bi imel na razpolago ves material, ki bi ga podajali letniki "Edinosti", bi nabral tako obširno gradivo, da bi spis daleč presegal prostor, ki ga smejo imeti taki-le priložnostni spomini. Da, ta je prava beseda! Zato hočem podati le par kratkih spominskih črtic, kakor mi še lebdijo po glavi, brez nikakih materijalnih ali konkretnih podatkov, zgolj vtise, kakor so mi jih tekoma časa sporočili naši najstarejši zaslužni delavci na tem polju, prvi naši gledališki diletant, kolikor sem sam osebno videl in slišal kot opazovalec, in slednjič kolikor sem s svojim svojčas precej intenzivnim sodelovanjem kot igralec — diletant — četudi holi druge vrste — in ustanovitelj "Dramatičnega društva" v Trstu sam doživel.

Ze zgodaj, komaj se je začela probujati narodna zavest našega življenja v Trstu in okolici, posebno v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, se je začelo s prvimi majhnimi diletantskimi predstavami. "Sokol", posamezna pevka in bralna društva, pa tudi konsumna društva in društva za zavarovanje goveje živine so pricerjala veselice, pri katerih je redkokdaj manjkala na koncu — običajni spored je obsegal nagovor, deklamacije, zborni, solo-kočke — kot paradna točka kratka igra, navadno enodejanka. "Brat Sokol", "Eno ur doktor", "Vihar v kozarcu vode", "Citalnica pri branjevki", "Smrčati mora", "En sluga in dva gospoda" in slične so bile "šlagerji" tedanjih "sezona". Tem so se kmalu pridružile druge, večinoma enodejanske, ki so si jih prevajali ali prirejali posamezni režiserji in vodilni igralci-dilenti, med temi sedaj že vsi pokojni, Ražem iz Bazovice, Kariz in Sosič mlajši iz Opcin, Štoka A Jaka s Kontovela in drugi. (Ze pri tej priliki prosim odpuščanja, če pozabim imenovati marsikakega zaslužnega delavca. Preocnjana vrsta jih je, a spomin moj ni prav zanesljiv.)

Kmalu je bil ta okvir pretesen. Izvezbalo in vzgojilo se je dokajšnje število aktivnih diletantov, ki so se lotili večjih nalog. Med prvimi — kolikor se spominjam — je šla na deske kot obširnejša igra toliko let potem še favorizirana in priljubljena žaloigra "Mlinar in njegova hči", navadno kot priložnostna igra za vse svete. Zibelko je imela pri Sv. Ivanu pri Trstu, ki je v gledališkem oziru sploh dolgo časa prednjačil in imel vidilno vlogo. Neumorni Negode — če bi ta mož odprl vire svojih spominov iz te in kasnejše dobe, to bi bilo predavanje, ki bi ga marsikdo z velikim zanimanjem poslušal — pok. gospa Ponikvarjeva in verni njen drug g. Ponikvar, gospa Germekova ter g.čna Odinalova: to so bili pionirji obširnejših gledaliških predstav, katerim so se pridružili sporedno ali kasneje še drugi v Trstu, med temi

dar se tudi s preostalimi skromnimi močmi giblje in dela, tiho, vztrajno, smoteno, neosebno, kakor se spodobiti omim kulturnim delavcem, ki morajo skrbeti za nadaljni razvoj prosvete, tu še posebej za nadaljnjo evolucijo našega ljudstva v glasbenem oziru. Naj ne stojijo kot mrtvi pomniki, naj nadaljujejo. Njihov trud gotovo ne bo zaman, a vsi poznejši rodovi jim bodo trajno hvaležni.

Alojzij Grebenc, ki je s svoje strani skoro na vseh slovenskih tržaških prireditvah, posebno na sokolskih večerih, v družbi z že imenovanim pok. Karizem, Jaka Štoka in tedaj v Zagrebu živečim Lackom Karizem prirejal razne početkom manjše igrice in kasneje z drugimi mlajšimi diletanti uprizarjal tudi večje igre.

"Mlinar in njegova hči" je nešteto krat šla čez tržaške in okoličanske odre. Tipične figure neizprosne starega mlinarja, idealno zaljubljenke, bolehe in umirajoče mlinarjeve hčerkice, ki je zopet in zopet s svojimi razpuščenimi lasmi, bledimi lici in vrtitimi očmi tresala dovzetne duše vsedkar mnogobrojnega in vernega poslušalstva, mla Konradova piščal in vzorna vrsta polnočnih duhov na pokopališču v belih rjuhah, marsikdaj z umetno vezanimi monogrami dotičnih poztvovalnih lastnikov: vse te tipične prikazni so se nešteto krat — kdo jim ve števila — ponavljale in varirale na raznih odrih in se odklikvale zdaj z eno zdaj z drugo bolj podčrtano nijanso in izvabile marsikako solzo ginjenosti, a semintja tudi kak zatajen nasmešek kakoga bolj zakrnjenega, rutiniranega ali — odstavljene igralca. Seveda so imele tudi razne druge vasi v tržaški okolici svoje diletante voditelje in igralske skupine, ki so nastopale v svojem rajonu, tako posebno Škedenj, Barkovlje, Rojan, Bazovica, Kontovel, Prosek, — lahko bi naštel skoro vse okoliške vasi.

Kakor je vedno vladala harmonija med mestom in okolico, tako se je pojavilo tudi in prav posebno vzorno sodelovanje v gledališko-igralskem oziru med igralci-diletanti mesta in okolice. Kaj kmalu se so v šestdesetih letih združili bolj markantni igralci Trsta in okolice, posebno svetoivanška in mestna skupina, kakor sem ju gori naštel po svojih glavnih predstavnikih, in so se lotili več igr. Voditelja-iniciatorja sta bila g. Ponikvarjeva in g. Grebenc. Za one, ki so se tedaj udeležili bodisi kot diletante, bodisi kot gledalci, so gotovo ostale v neizbrisnem spominu diletantsko na visokem nivoju stoječe predstave "Rokovnjačev" in "Cevljarja barona". Obe ti igri sta značili v gledališkem oziru velik napredek. Prva in druga sta zahtevali že velik aparat, komparzerij, zborov, sceničnih efektov, četudi izvedenih s primitivnimi sredstvi, obe igri sta imeli precej znamenite pevske vloške, druga je bila že opereta v skromnem smislu. Pri teh igrah je z veliko vnmemo sodeloval v pevskem oziru sedaj tudi blagopokojni in nepozabni naš kapelnik Bartel in njegovo "Slovensko pevsko društvo", ki je dajalo poleg solo-igralcev potrebne pevske mase in komparzerije. S svojo mirnostjo in neusahljivim humorjem, z večnim nasmeškom na svojih okroglih licih je vendar kaj krepko obvladal ves ta marsikdaj nedisciplinirani in občutljivi aparat — kateri igralec in pevec, in najsi tudi diletant, ni občutljiv in razdražljiv? — in ga vodil mimo marsikatero skale spodkote do koncem uspešnega rezultata.

Ti igri "Rokovnjač" in "Cevljar baron", prva pod okriljem ženske podružnice Ciril-Metodove družbe, druga "Slovenskega pevškega društva" v Trstu, sta imeli ob premijeri in ob neštetihih reprizah vedno velikanski uspeh po obisku in po uprizaritvi. Ti predstavi sta, poleg že prej od mestnih igralcev pod vodstvom Grebena in Kariza tudi uspešno uprizarjenega "Lumpacija v gabunda", šli čez deske v velikih tržaških gledališčih, v Teatro Fenice in v bivšem kaj mičnem Teatro Goldoni, ki sta vsakokrat bila vzlic svoji obsežnosti razprodana. Kot zanesljiva in precej avtokratična suflerka je že pri teh igrah kakor tudi kasneje pri mnogih drugih sodelovala tedanja g.čna Milka Modičeva. Poztvovalnost tedanjih igralcev, pevcev in komparzerij se lahko presodi po tem, da so se vsi sodelujoči, ki so stanovali ne samo v Trstu, nego po okolici, pri Sv. Ivanu, v Šklednju, Barkovljah, Rocolu, Rojanu itd. udeleževali vzlic močni burji in slabemu vremenu redno zelo množestvilnih vaj.

Ugodni predpogoji in potreba bolj sistematičnega delovanja so zahtevali, da se je jelo misliti na organiziranje tega gledališkega delovanja. Takoj početkom tega stoletja se je začelo s predpripravami, in leta 1902. so gg. Grebenc, Štoka, g. Ponikvarjeva in Germekova, g.čne Odinalova in Modičeva ter podpisani ustanovili v Trstu "Dramatično društvo". Za ustanovitev tega društva je zanimivo, da je bilo ustanovljeno v času "prekega soda", ki je bil proglašen v Trstu o priliki štrajka Lloydvih kurjačev, ki je pri izgredih in konfliktih z oboroženo silo, ki so sledili, zahteval več človeških žrtve. Pravna razlika ustanovitve društva v takem času napram normalnemu času obstoja le v tem, da je moral pripravljajni odbor prošiti oblast za dovoljenje, da sme imeti ustanovni občni zbor, dočim je navadno bilo dovolj, da se je ustanovni zbor oblastem prijavil.

Gledališko življenje pod okriljem "Dramatičnega društva" je bilo zelo živahno. Vrlo je napredovalo in je trajalo vse do izbruha vojne. Prvi napredek je bil v tem,

da je "Dramatično društvo" pogosto valobilo igrance iz drugih krajev, posebno iz Ljubljane, na gostovanje. Ena najbolj impozantnih predstav iz prvega časa delovanja "Dramatičnega društva" je bila predstava v Teatro Fenice, na kateri se je uprizaril "Deseti brat". Razen tržaških diletantov, je sodelovalo več gostov iz Ljubljane, med drugimi g. Danilo kot Dolef, nadalje gg. Dobrovolny in Dobrovolna. Sedaj poznani umetnik Nučić je, tedaj še začetnik, nastopil prvič v večji vlogi Kvasa in se tako izkazal v tej vlogi, da so ljubljanski krogi okoli tamošnjega dramatičnega (tedaj ljubljanski intendant dr. Tekavčič je tudi prisostvoval tej predstavi) postali najpozorni in mu od tedaj poverjali odlične vloge, tako da se je g. Nučić potem v kratkem povzpelo do čedalje večje višine. Obsežni Teatro Fenice je bil ob tej predstavi tako natlačeno poln občinstva, da so ljudje skoro eden nad drugim stali. G. Danilo iz Ljubljane, ki je tedaj s krepko podporo suflerke tudi briliral, slavi letos 50-letnico svojega gledališkega delovanja in si je izbral kot slavnostno predstavo baš "Desetega brata".

Poseben razmah je doživelo "Dramatično društvo" potem, ko je dobilo v novozgrajenem Narodnem domu svoj stalni oder. Vsako nedeljo in praznik v sezoni, kasneje še po enkrat ali dvakrat, včasih tudi po trikrat na teden so bile redne predstave, vedno najbolj obiskane. Anselbel igralcev-diletantov se je pomnožil s posebnimi igralci. Med drugimi so bili režiserji tržaškega stalnega gledališča g. Dragutinovič, g. Danilova, ki se sedaj nahaja v New Yorku, pokojni Verovšek, nadalje sedanji režiser Narodnega gledališča v Ljubljani, g. Škrbinšek in drugi. Med znamenitejšimi igralci-diletanti so bili: g. Dragutinovičeva, Mekindova, gg. Sila, Gradušnik, Daneš, Grgica Lesič, g. Ilesičeva. Razen teh pa je sodelovalo na tržaškem stalnem odru še mnogo drugih igralcev, od katerih večina tedaj začetniki, ki pa so se dvignili do visoke umetniške stopnje in uživajo danes najboljši glas. Tako so nastopali v Trstu sedanji režiser Narodnega gledališča v Ljubljani g. Kralj, režiser maribor-

skega narodnega gledališča g. Valo Bratina, nadalje igralci ljubljanskega, mariborskega in spiltskega Narodnega gledališča, gg. Terčič, Pregarc in njegova soproga, tedaj g.čna Kavčičeva, nadalje g.čna Mezečeva, kot gost g. Borštnikova in njen soproga veliki Borštnik, v drami "Oče" g. Fejan iz Zagreba in "Hamletu". Kot čisto mlad človek, še dijak, je dirigiral na tržaškem odru Zajčevovo opero "Zrinjski Frankopan" sedanji ravnatelj ljubljanske opere g. Polič. V operi in opereti je nastopala njegova sedanjja soproga in članica ljubljanske opere, tedaj g.čna Lepušova. Kot operni pevci so nastopali tedaj tudi danes sloveči prvi tenorist prej ljubljanske, sedaj zagrebške narodne opere g. Simenc, nadalje danes tudi sloveča operna pevca Primožič in Rumpelj, slednji sedaj član ljubljanske opere.

Pa je imelo tržaško stalno slovensko gledališče tedaj tudi še drugih dobrih moči, kakor na pr. izbornega igralca, dramskega in operetnega, in večletnega intendanta g. Hlača, ki je sedaj tudi v New Yorku. Hlača je kot diletant prekosil marsikatero poklicnega igralca. Prepričan sem, da bi bil, če bi se bil posvetil igralskemu poklicu, postal prvovrsten igralec. Kot suflerke in operetne pevke sta nastopali tudi z dobrim uspehom g.čna Janova in g.čna Štularjeva. Nadalje sta sodelovala deloma stalno, deloma kot gosti pri tržaškem gledališču g.čna Rezika Thalerjeva in g. Iličič, oba igralca izbornega slovesa.

Ni čuda, da je "Dramatično društvo" ob takih domačih močeh in pod večinoma spretnimi režiserji in z dobrimi gosti uprizarilo tekoma svoje skoro dvajsetletne dobe, odkar je delovalo, celo vrsto dobro uspešnih in izbranih dramskih igr, eno opero in več operet. Ne bom našteval vsega repertoarja, ki se je razvil na teh deskah; predolg seznam bi to bil in nimam vsega v spominu. Omenil bom le nekatere v označenju, kako se je začelo z lažimi, večinoma ljudskimi se stvarmi in lepo napredovalo do precejšnje višine. Poleg že prej imenovanih igr so se uprizarile igre, kakor: "Divji lovec", "Legionarji", "Deborali", "Pojdimo na Dunaj", "Charlejeva tetka", "Nelly Rozier",

DNEVNE VESTI

Današnja jubilejna številka "Edinosti"

obsega 20 strani in stane 20 stotink kakor po navadi.

Posebne izdaje na finem papirju se bodo prodajale od torka dalje po knjigarnah in tobakarnah ter v upravnistvu našega lista po 5 lir, oziroma 10 dinarjev.

Te izdaje se tudi lahko naroči pri upravnistvu "Edinosti", katero izvrši naročilo proti anticipatnemu plačilu 5 lir, oziroma 10 dinarjev, brez vsakega doplačila za poštnino.

"Edinost"

Pod tem naslovom je posvetila "Istarska Rijeka", nadaljevalka predvojnega "Naše Sloge", katere glavni urednik je naš stanovski tovariš in prijatelj g. Srečko Jop, v svoji številki od 7. t. m., našemu listu topli pozdravni članek, ki ga v naslednjem ponatiskujemo s čustvom iskrene hvaležnosti za tovaršisko pozornost in bratska voščila, katere tem bolj cenimo, ker prihajajo iz uredništva lista, ki si je s svojim delovanjem že v teh letih pridobil neprecenljivo zaslugue za naš narod v Istri.

Početkom god. 1876. — dakle ravno prije pedeset godina — donijela je "Naša Sloga", koja je onda izlazila u Trstu, ovu kratku vijest:

"Edinost". Pod tim imenom izlazi od nove godine ovdje u Trstu slovenski list kao glasilo naše braće Slovenaca u Trstu i okolici. Izlazi dva puta na mjesec, a iz praktična mu se sadržaja vidi, da će puku mnogo koristiti."

"Naša Sloga", nezaboravno glasilo hrvaškoga naroda u Istri, mezimče našega velikoga biskupa Dobriše, bila je dobar prodor: "Edinost", list naše najbliže i najdraže slovenske braće donijela je već do sada svemu našem narodu najveće koristi.

U doba, kad je ona prvi put poletjela u taj bijeli svijet, položaj je nesamo nas Hrvata u Istri već i braće Slovenaca u Trstu i okolici bio vrlo tužan. Mi istarski Hrvati imali smo našeg neumrog biskupa i nekoliko drugih ljudi. Od svetovnjaka isticao se položajem i vrlinama svojim dr. Vitezić. To su bili svi, na kojima se u ono vrijeme upirao naš narodni pokret u Istri.

Tršćanski Slovenci bili su onda kudikamo slabije sreće. Čestitih i poztvovalnih narodnih ljudi imali su i oni, ali od istaknutijih političkih ličnosti — gotovo nijedne. Časni Nabregoj izišao je tek poslije na glas kao vrli narodni borac, dok su se kasniji vodje i prvaci, dr. Gregorin, dr. Slavik, dr. Rybář, dr. Wilfan i drugi tek spremali da u dogledno vrijeme uzmu u svoje ruke vodstvo nad sudbinom tršćanskih Slovenaca. Tim narodnim prvacima trebalo je neko da pripravi put. Taj veliki zadatak imala je da izvrši "Edinost".

I izvršila ga vrlo častno. Što je bilo najčestitije i najumudnije u Trstu, to se okupljalo oko "Edinosti", tako da je list iz go-

dine u godinu sve većma napredovao. Najprije je izlazio dva puta na mjesec, a zatim jedan pa dva puta na sedmicu, dok nije napokon postao dnevnik, vrlo uvažen nesamo u našim krajevima, već i kod svih Jugoslovena.

Negdašnja "Naša Sloga" išla je uporedo s "Edinosti". U svim pitanjima narodnim bile su složne i vrlo lijepo popunjavale jedna drugu. Pisanje obaju listova pridonio je najviše onoj divnoj slozi Hrvata i Slovenaca, slozi, koja je mogla da posluži kao sjajan primjer svoj našoj slavenskoj braći.

Ovo lijepo ime "Edinost" dali su naši narodni prvaci prvome političkom društvu, što se je obrazovao u ovim našim krajevima. Sjedište toga političkoga društva "Edinost" — bilo je u Trstu. Više godina bio mu je predsjednikom naš pokojni pravak profesor Matko Mandić. Među odbornicima bilo je i Slovenaca i Hrvata. koji su svi složno radili u duhu narodne sloge nesamo u korist Trsta i okolice već i Istre i otoka. Poslije, kad se narodni posao razgronio i u Trstu i u Istri, stvorili su istarski Hrvati i Slovenci svoje posebno političko društvo u Pazinu. No i od tada su oba društva radila uporedo, a i njihova glasila "Naša Sloga" i "Edinost" išla su istim pravcem kao i ranije.

"Edinost" je izlazila i u vrijeme rata, a i u najnovijim, najkritičnijim danima ostala je na visini, koja služi na čast nesamo tršćanskim Slovincima već i svima nama, koji zajedno s našom "Istarskom Rijekom" idemo s njome uporedo, kao što je ono negda išla i nezaboravna "Naša Sloga".

Pedeset će se godina navršiti sutra, što je taj list započeo svoj rodoljubni i korisni rad u narodu našem.

Veseleći se od svega srca ovom rijetkom jubileju, kličemo:

Živjela naša dična "Edinost"! Doživjela i drugih jubileja u ljepšoj sreći i većem zadovoljstvu!

Odposlanstvo naše politične organizacije pri prefektu

Včeraj o polдне se je odposlanstvo naše politične organizacije predstavilo gospodu prefektu Gastiju, da ga pozdravi po nastopu tega važnega mesta. Voditelj deputacije, gospod poslanec dr. Wilfan, je v lepih besedah sporočil gospodu prefektu pozdrav našega političnega društva ter je, nadaljevaje, opozoril visokega funkcionarja na one točke zahtev in želja, ki so našemu ljudstvu posebno na srcu. Gospod prefekt je poslušal izvajanja našega voditelja z vidno pozornostjo ter se je s priznanimi besedami zahvalil za podane opozoritve, zatrjujoč, da je sodelovanje našega ljudstva z državno upravo njegova najiskrenejša želja. Obljubil je tudi, da izražene želje in opozoritve sporoči na višje mesto. Gospod prefekt se je najljubnejše poslovil od poedinih članov odposlanstva.

— Velika jubilejna prireditve Trgovskega izobraževalnega društva se bode vršila v soboto, dne 30. januarja, v elegantni Dreherjevi dvorani Tina di Lorenza, ulica Canal piccolo št. 4. Pričetek ob 9.30. Vabila so se začela razpošiljati. Kdor ga pomotoma ne bi prejel, naj se blagovoljno obrni na T. I. D. v. Palestrina 4.

"Ugrabljene Sabinke", "V katakombah", "V nizavi", "Ekvinočij", Tolstega "Mod teme", "Tuj kruh", "Nora", "Helga", vse Cankarjeve igre, "Smrt majke Jugovčeve", "Na dnu", "Cast", "Živi mrtvec", "Greh", "Veriga", "Pelikan", "Zemlja", "Perjenica", "Papa Eccellenza", "Lowoodska sirota", dalje otroške igre "Pepelka", "Snežulčica", "Trnulčica", "Palčki in druge. Peta se je opera "Zrinjski Frankopan" in igrane so se operete, kako "Grof Luksemburški", "Cvrček", "Vesela vdova", "Punčka", "Jesenski manevri", "Valjčkov čar", "Cigan baron", "Čednostna Suzana" itd.

Kakor razvidno iz teh kratkih podatkov, je imelo tržaško slovensko gledališko življenje vse pogoje za odlični razvoj; bilo je navdušeneja, poztvovalnosti, razumevanja, veselja, dobrih in inteligentnih igrancev, saj je — kakor smo vedeli — večina igralcev, ki so izšli iz tržaškega diletantstva, doseglo že danes krasno karijero in obetajo še več. Slednjič je imelo tržaško gledališče obilo voljne publike. Z mirno vestjo lahko rečemo, da so slovenske tržaške predstave po številu svojih obiskovalcev še danes nedosežene.

Tržaško gledališče je delovalo ves čas svetovne vojne in tudi po vojni vse dotlej, dokler mu ni ugrabil prostorov znani požig, ki je upepelil Narodni dom v Trstu.

K sklepu bi imel omeniti še pojave zadnjega časa v tem oziru preko raznih predstav različnih Prosvet in drugih organizacij tja do predstav "Scampola" in sličnih. Pa to sega v čas sodobnikov, o katerem se ne da kritično razpravljati. Vedno je nevarno pisati pod svežimi vtisi. Sodba je bolj dana, ko se nekaj poleže in človek lahko mirneje gleda v minulost. Naj zaenkrat za dostujejo ti spominski vtisi. Dovolj je še peres starejših in mlajših sodobnikov, ki bodo lahko s časom dodali ali popravili. Vem, da bodo te nerodne vrstice marsikomu onih, ki so več ali manj sodelovali ali pa vsaj opazovalno spremljali razvoj slovenskega gledališkega življenja na Tržaškem, vzbudile kak vesel ali pa žalosten miselni utrinek, najsi bo razmišljal o tem, kaj je bilo, ali kar je in bo.

Knjige "Goriške Maticice."

Se nekaj izvodov knjig "Goriške Maticice" bodo lahko vsakdo v uradu "Prosvete" ul. F. Filzi 10/I. Sprejemajo se naročniki za leto 1927.

OBČNI ZBOR

Društva državnih upokojencev se bo vršil danes v Dreherjevi dvorani v ulici G. D'Annunzio št. 1. Začetek ob 10. uri.

SPORT

SPORTNO UDRUŽENJE Osrednje Sportno Vodstvo (Uradno poročilo)

Seja z dne 14. januarja 1926. Priziv Obzor na sklepe T. V. N. gledé tekme Adria-Obzor z dne 3. 1. 1926.: se odbije ter potrdi sklepe T. V. N. Dovoljenje tekem: Orient Sušak - Olymp, se dovoli naknadno. Občni zbor S. U.: Redni občni zbor S. U. se bode vršil 21. februarja 1926. Toliko v prednaznanilo.

O. S. V.

Trsteniško igrišče.

Ob 1. uri rezerve "Vala" proti rezervam "Stella". Ob 2. uri: Ponzianini Erranti proti Valdetta Veloce. Ob 3. uri Val proti Rapidu. Vsi igralci, ki nastopijo ob 1. uri, morajo biti brezpogojno ob tri četrti čez polдне igrišču.

Igrišče S. D. Adria.

Danes se odigrava na igrišču Adria v ul. Calvula (nasproti Lloydovega stolpa) po redu sledeče prvenstvene tekme:

Tommaso — Magdalena. Pričetek ob 10. uri zjutraj. Tommaso-u gre za to, da popravi nedeljski poraz z Adrijo.

Zarja — Adria. Pričakovati je skrajno napete tekme, ker je prva četa Zarje sestavljena večinoma iz igralcev, ki so do nedavno igrali v prvi četi. Izvrsten bo brezdomno vratar, ki nosi ponosen pseudonym Combi. Pričetek ob 12. uri.

Zarja — Prosveta. I. divizija. Zarja, ki je v nedeljo porazila Volgo s 4:0, se je s tem pririla v zelo nevarno osredje. Prosveta ji po pravici oporeka prednostno mesto in to bo danes tudi skušala udeležiti. Da se bo Zarja kolikor mogoče branila prepustiti isto konkurentu, je gotovo. Zato bomo imeli priliko opazovati lepo tehnično, a istočasno stisnjenih zob izigrano tekmo, ki bo ena izmed zadnjih v tour-tekmah. Pričetek točno ob 14. uri popoldne. Igra se ob vsakem vremenu. Tudi prvi dve se vršita ne glede na vremenske razmere.

M. D. P. Opčine.

V sredo točno ob 7.30. uri športni sestanek. Ker se misli ta odsek obnoviti k delovanju in ker so na dnevnem redu važne točke prosim vse tovariše in tovarišice, ki se zanimajo za šport, da se udeležijo tega sestanka polnoštevilno. — Načelnik T. K.

D. K. N. Tommaso — Trst.

Kakor že javljeno, današnji sestanek odpade. V slučaju lepega vremena se vrši danes popoldne točno ob 2. uri izlet. Zbirališče pri obokih Chiozza. — Predsednik.

— M. D. Sparta — Škedenj. Jutri točno ob 20. uri sestanek športnega odseka. Ker so na dnevnem redu važne točke, so naproseni vsi športniki, da se sestanka udeležijo polnoštevilno. — Odbor.

Iz tržaškega življenja

Nevaren padec delavca na parniku.

Na parniku "Laguna" zasidranem ob pomolu "Bersagliera", se je včeraj popoldne dogodila velika nesreča, pri kateri bi bil mlad delavec skoro izgubil življenje. Okoli 12. ure je 20-letni Kotlar Aldo Cidionli, stanujoč v ulici Bosco št. 40, prišel na

parnik po plačo. Mladenič je bil namreč te dni zaposlen na parniku, ki ga popravljajo. Ker je hotel govoriti z delovodjo, ki se je tedaj nahajal v podpalubju, ga je šel Cidioli iskat. Podpalubje ni bilo razsvetljeno, ker so parni kotli ugasnjeni in radi tega tudi dinamo, ki proizvajajo elektriko za parnik ne deluje. Idoč po hodniku v podpalubju, mladenič radi teme ni zapazil, da je skladišče odprto. Nesreča je hotela, da je ravno pred odprtino stopil nekoliko vstran ter padel kakih 10 metrov globoko na dno parnika. Ropot in obupni klici na pomoč so vzbudili pozornost nekaterih pomorščakov; pohiteli so v skladišče in prenesli mladeniča na krov, kamor je kmalu potem prišel zdravnik rešilne postaje. Ta je Cidiolija preiskal in ugotovil, da ima hudo pretreseno drobovje, najbrž zlomljeno hrbtenico v križu in notranje poškodbe. Siromak je bil prepeljan v mestno bolnišnico, kjer so ga sprejeli v kirurški oddelek. Njegovo stanje je precej nevarno.

Nezgod pri delu.

V tovarni strojev pri Sv. Andreju se je včeraj predpolne ponoševal 16-letni kotlarski vajenec Karel Sigmund, stanujoč v Šklednu št. 690. Pri delu pri hidravlični stiskalnici ga je zobasto kolesje zgrabilo za obleko in ga pričelo mikastiti. Dasi so navzočni delavci takoj ustavili stroje, je Sigmundu zlomilo in precej hudo razmrsarilo levo roko. Ponesrečenec je bil prepeljan v mestno bolnišnico, kjer se bo moral zdraviti kake tri tedne.

Vesti z Goriškega

LJUDSKO GLEDIŠČE — TRG. DOM.

Danes popoldne ob 16. uri točno ponovitev Schoenherrjeve petdejanke «ŽENA»

VRAG. Posebno se opozarjajo okoliščani, da v velikem številu posetijo to predstavo, ki jim bo nudila najdostojnejše duševne hrane.

VELIKI SNEŽNI ZAMETI PO GORAH.

Zadnja dva dni mete v hribih neprestano, burja je na nekaterih mestih navela globoke zamete, tako da so mnoge ceste zaprte prometu. Korjere so vse ustavljene. Postuje samo Sv. Lucija-Tolmin. V Sv. Luciji je pol metra snega, v Kobaridu, Bovcu, Cerknem pa še mnogo več. Tudi telefonske zveze so na marsikaterem mestu pretrgane. Sneži še dalje. V Gorici pa je po kratkem sneženju nastopilo južno vreme, tako da se je ves sneg spremenil v globoko blato.

STO MILJONOV VOJNE OŠKODNINE PLAČANIL.

Od februarja 1924. do konca decembra 1925. se je izplačalo na Goriškem 99.056.300 L. 24.038 oškodovancem in sicer je plačala Banca d'Italia v Gorici 5000 oškodovancem, 27.441.700 L, ona v Tržiču in Tolminu 8.729.800 in sicer 1900 oškodovancem, naravnost pri občinah je pa dobilo 17.138 oškodovancev 60.884.800 L.

IZREDNO POROTNO ZASEDANJE.

V petek dne 29. t. m. se pričnejo porotne razprave, ki bodo trajale do 12. februarja. **PEVSKI ZBOR PEVSKEGA IN GLASBENEGA DRUŠTVA V GORICI**

privedi v soboto dne 23. t. m. svojim članom in povabljenim plesni venček. Priprave so v polnem teku, vabila se razpošljejo te dni. Ker bo vstop dovoljen le z vabilom, je vsakdo, ki ne bi bil dobil vabila, naprošen, da javi svoj naslov pismeno ali ustno pevskega zboru (Via Petrarca št. 1); vabilo se mu izroči na dan prireditve pri blagajni.

grätz hudo bolan ter da je zadnji čas, da pojde v bolnišnico.

Sodišče se pa dosedaj še ni izreklo v tej zadevi. V Budimpešti se splošno govori, da je Windischgrätzova bolezen samo pretrvezna. Njegovi prijatelji bi ga namreč radi spravili v kako bolnišnico samo radi tega, da bi mu s tem olajšali beg.

Romunska rešila vprašanje dolga z Ameriko

CHERBOURG, 16. Romunska delegacija, ki se je udeležila pogajanj za urede vprašanja romunskega dolga napram Ameriki, je včeraj na svojem povratku dospela v Cherbourg.

Načelnik delegacije, Titulescu, je izjavil, da je povsem zadovoljen z olajšavami, ki jih je dobila Romunija. Dodal je, da bo sedaj, ko je pretežni del romunskega dolga, napram Ameriki in Angliji, konsolidiran, uredila tudi manjši del obveznosti, katere še ima napram Franciji in Italiji.

Loterijske številke

izrečane dne 16. januarja 1926

Bari	58	84	63	54	62
Firence	13	9	40	82	2
Milano	45	17	74	37	63
Napoli	5	29	30	63	49
Palermo	24	30	59	55	53
Roma	32	21	67	16	31
Torino	54	33	18	42	59
Venezia	52	76	55	88	78

ZAHVALA

Ob priliki nenadomestljive izgube naše nepozabne matere, stare matere, tašče

Terezije vd. Dominico

izrekamo srčno zahvalo vsem, ki so na katerikoli način izkazali pokojnici zadnjo čast.

Posebna zahvala veljaj preč. g. župniku Budina za tolažbo in poslovilni govor, g. in gđ. Mikš za okras odra kakor tudi vsem onim, ki se niso strašili burje in snega in prišli vključ s krajno neugodnemu vremenu od blizu in daleč, da spremijo blago pokojnico na njeni zadnji poti.

PEVMA, 16. januarja 1926.

ZALUJOČI OSTALI.

MALI OGLASI

BABICA, diplomirana, sprejme na dom noseče. Madonnina 10/11 64

31. JANUARJA dražba hiše in neprimičnin Krtinovica - Štjak. Pojasnila daje notar Rumer v Sežani. 58

ZIVINOZDRAVNIŠKA SREDSTVA proti vsaki živalski bolezni se dobijo v lekarni Castellanova, Trst, Via Giuliani 42 60

HIŠNE vsake starosti, kuharice, sobarice, osobe za hotele v Trstu in zunaj se sprejmejo. Via Machiavelli 24, prtiličje. 63

ZOBOTEHNIČNI učenec, 15 do 16 let star, se sprejme takoj. Naslov pove upravništvo. 61

VAJENEC za trgovino jestvin se išče. Kjarbola zgornja št. 8. (Via Industria 8) 50

SOBE masivne od L. 1500 naprej. Najmoderneje kuhinje od 800 naprej. Via Tesa 16 37

BABICA, avtorizirana, diplomirana sprejema noseče, Adele Emerschitz-Sbaizer, Farneto 10 (podaljšana Ginnastica) lastna vila, tečafon 20-64. 1524

VEDEŽ

žepni koledar za leto 1926

se dobi v

Rnjlgarni-papirnici Štoka d. z. o. z.

Trst - Via Milano 37

kjer se dobe tudi vse novejš

slovenske knjige

Velika izbira vseh pisarniških in šolskih potrebščin

Bogata zaloga pisemskega papirja in razglednic

Današnje zborovanje SDS v Ljubljani

Prihod Svetozarja Pribičevića

LJUBLJANA, 16. (Izv.) V Ljubljani se vršijo velike priprave za jutrišnje manifestacijsko zborovanje SDS. Zanimanje za to politično prireditev je v Ljubljani veliko, pripravljen je tudi prihod številnih delegatov z dežele.

Z večernim brzovlakom je prispel iz Beograda Svetozar Pribičević v spremstvu univ. prof. Stanojevića in narodnih poslancev Božovića in Savčiča. Na kolodvoru je pozdravila načelnika SDS precejšnja množica ljudi. Istočasno je prispelo tudi več zagrebških predstavnikov stranke.

Težkoče pri reševanju nemške vladne krize

BERLIN, 16. Kancler Luther si še zmerom zama prizadeva, da bi našel izhod iz sedanje krize. Tudi včerajšnji njegovi razgovori, ki so bili usmerjeni v ta namen, niso imeli nobenih uspehov. V nekaterih krogih se celo že govori, da se bo Luthrova misija izjalovila.

Največ preglastic pri reševanju sedanje krize delajo nasprotstva, ki so se pojavila med posameznimi strankami radi zasedbe posameznih mest v vladi. Minister državne brambe, Gessler, je izjavil, da ne bo več obdržal svojega mesta. Kljub vnetemu prigorvarjanju s strani drž. kanclerja in drugih strank, Gessler vendarle vztraja pri svojem sklepu. Govori se, da ga bo najbrže nadomestil general von Seekt.

Tudi listnica notranjega ministra, za katero se potegujejo demokrati in ljudovci obenem, dela Luthru mnogo težkoč.

Pri sedanjih pogajanjih igra veliko vlogo katoliški center; govori se, da bo ta stranka dobila listnice ministrstev za pravosodje, narodno gospodarstvo in aprovizacijo. Pravijo tudi, da bo bivši kancler Marx prevzel posle ministrstev za pravosodje in za zasedeno ozemlje.

Nekateri listi očitajo Luthru, da je sam kriv, če se kriza tako zavlačuje, ker da je namreč sam sestavil vladno listo, ne da bi bil vprašal prej za mnenje dotičnih strank, ki so izjavile, da so pripravljene vstopiti v vlado.

Windischgrätz pojde v bolnišnico?

Resnična ali pretvezna bolezen?

BUDIMPEŠTA, 16. Preiskovalni sodnik je ugodil želji zagovornikov grofa Windischgrätz, da ga troje sodnikov preišče in ugotovi njegovo zdravstveno stanje. Zagovorniki izjavljajo, da je grof Windisch-

SIRUP GLICEROFOSFAT, splošno ojačevalno sredstvo proti vsaki živčni bolezni, steklenica po L. 7.— se dobiva v lekarni Castellanova, Trst, Via Giuliani 42 59

STROJEPISKA, sedemnajstletna, zmožna slovenskega in italijanskega jezika, želi vstopiti v pisarno. Ponudbe pod «Strojepis» na upravništvo. 65

100 kg raznih oblek se proda za L. 800.—. Via R. Timeus št. 9. prtiličje. 66

KLOPI in police za trgovino, rabljene, se prodajo. Turk, Valle di Rozzol, 575, zraven gostilne Nichetto. 67

GOSTILNA SANCIN v Dolini št. 61 se prodaja. Pojasnila se dobijo istotam. 68

KRČMAR s kavcijo, nekoliko izvežban, če mogoče brez otrok se sprejme za gostilno v okolici. Ponudbe pod «Krčmar» na upravništvo. 62

PEKOVSKI vajenec se sprejme takoj. Naslov pri upravništvu. 56

PEKARNA v Mariboru, dobro opoljena, s hišo, je na prodaj. V Les'ovšk, Cankarjeva cesta 5, Jugos. 61

G. DOLLINAR, Trst, Via Ugo. Polenta št. 3 (prej Via Bacchi) Telefon 27-81, avtoriz. voz. Velika zaloga papirja za zavijanje, pisalnega i. t. d. papirnatih vrečic ter valca. Raznih velikosti lastnega izdelka. 51

BABICA, avtorizirana sprejema noseče. Govori slovensko. Slavec. via Giulia 29. 64

Potrti neizmerne žalosti naznanjamo vsem sorodnikom, prijateljem in znancom, da je včeraj 15. t. m. preminula naša nad vse ljubljena, hči, sestra, teta

LUCIJA FURLANOVA

uradnica pri tvrdki Singer v Trstu

Pogreb predrage pokojnice se bo vršil v nedeljo 17. t. m. ob 4. uri pop. iz hiše žalosti na Optinah na domače pokopališče.

OPČINE, 16. januarja 1926.

ZALUJOČI OSTALI.

Ako hočete nakupiti elegantno in trpežno obualo po zmernih cenah, obiščite znano

Čevljarnico Vodopivec

TRST - Via Riborgo 29 - TRST

kjer dobite

bogato izbero navadnega in boljšega obuvala za moške, ženske in otroke.

Sprejemajo se tudi naročila po meri in po pravila po zmernih cenah.

BERLITZ-SCHOOL

svetovni zavod, ustanovljen 1878. L, ki šteje danes 326 sedežev v Evropi in Ameriki, je izobrazil že dve generaciji linguistov. Njegovih 3000 profesorjev in nad 50.000 gojencev vseh narodnosti mu zagotavlja široko izkušnost in stalen didaktični napredek, kar mu je priborilo izredne pohvale na nič manj kakor sedmih mednarodnih razstavah.

LETO 1926 - 27.

Privaten pouk v vsaki url in z vsakim sporedom.

Angleško, francosko, nemško, špansko, italijansko i. t. d. Skupine dnevno in večerje. Začetnik, spopolnjevanje, trgovska korespondenca, konv. racije, slovenstvo. Novi besedilni vsak mesec.

Edini sedež v Trstu: Via Torre bianca, 21

TRGOVSKO OBRTNA ZADRUGA v TRSTU

registrovana zadruga z neomejenim jamstvom

VIA PIERLUIGI DA PALESTRINA 4, prtiličje

Obrestuje hranilne vloge, počenshi s 1. januarjem 1926 po

5%

večje vloge, vezane na odpoved, po dogovoru.

Davek na obresti plačuje zavod sam.

Trgovcem in obrtnikom otvarja tekoče čekovne račune.

Sprejema tudi vloge na tekoči račun v Dinarjih ter jih obrestuje najugodnejše.

Daje posojila na menično poroštvo, zastavo vrednostnih papirjev, ali dragocenosti in vknjižbe. Eskomptira trgovske efekte.

Uradne ure od 9-1 in od 3 1/2-5 1/2 pop. Poštno-hran. račun št 11/1327. Telefon 16-04.

Pogrebno podjetje „Nuova Impresa“

Odlikovano z diplomo, zaslužnim križcem in zlato medaljo na razstavi za svojo specijelno in luksozno pogrebno opremo

Corso V. E. III 47 - TRST - Telefon 14-02

Prereja vsakovrstne razredne pogrebe, kakor tudi pogrebne prevoze na deželo z železnico — konji, kakor tudi z lastnim posebnim avtofurgonom ali avtovozom s kristali.

Velika zaloga krst iz vseh vrst lesa in kovin, vencev, sveč in vseh drugih mrtvaških potrebščin.

Prodaja na drobno in debelo. — Nočna inšpekcija v zalogi (lastni prostori), ulica Tesa 31 — Telefon 14-02x2

Postrežba točna in solidna

Cene zmerne Lastnik in upravitelj **H. STIBIEL.**